

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГРИГОРЧАК ДІАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343.431:355.488:355.271(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ВОЄННОГО
СТАНУ В УКРАЇНІ: КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

081-Право

08-Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ / Д. В. Григорчак

Науковий керівник – Дикий Олег Вікторович
кандидат юридичних наук, доцент

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Григорчак Д. В. Торгівля людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні: кримінологічна характеристика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - Право (галузь знань 08-Право). – Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2025.

Дисертація є першим комплексним кримінологічним дослідженням торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні. На підставі проведеного кримінологічного вивчення було запропоновано обґрунтовані заходи протидії злочинам дослідженого виду.

У роботі обґрунтовується, що стрімкі зміни в українському суспільстві, початок військового конфлікту в Україні у 2014 році (так звана гібридна війна рф проти України) та повномасштабне вторгнення рф на територію України 24 лютого 2022 року є тими факторами, що впливають на розповсюдження та видозмінення торгівлі людьми. В таких умовах кримінологічні ознаки торгівлі людьми зазнали суттєвої трансформації, що обумовлює необхідність їхньої уніфікації з урахуванням нових викликів. По-перше, спостерігається зростання масштабів і системності цього злочину, що зумовлено масовим переміщенням населення, руйнуванням соціальних інститутів та зниженням рівня державного контролю на тимчасово окупованих територіях. По-друге, набули значного поширення такі форми експлуатації, як примусове залучення до військової служби та допоміжних робіт, використання дітей у воєнних конфліктах, примусова праця в умовах окупації та на території держави-агресора. По-третє, відзначається активізація кримінальних груп, які використовують воєнний хаос для реалізації нових схем торгівлі людьми, зокрема через шахрайське посередництво у працевлаштуванні та незаконне переміщення через кордони. Крім того, ключовою ознакою сучасної торгівлі людьми є поєднання традиційних і цифрових методів вербування та контролю, що проявляється у використанні

анонімних онлайн-платформ, соціальних мереж та криптовалютних платежів для фінансування злочинної діяльності. Усі ці фактори формують нову кримінологічну характеристику торгівлі людьми, що потребує адаптації правозастосовних механізмів, посилення міжнародного співробітництва та розроблення заходів протидії в умовах воєнного часу.

Встановлено, що серед науковців відсутній єдиний підхід до визначення поняття «торгівля людьми», що зумовило різноманітність поглядів та точок зору серед дослідників. Аналіз наукових підходів до визначення поняття «торгівля людьми» дозволив виокремити кілька основних класифікаційних критеріїв, що відображають концептуальні розбіжності серед дослідників, а саме: за економіко-правовою сутністю торгівлі людьми, за роллю мети експлуатації у складі злочину та за об'єктом кримінально-правової охорони.

Описано, що, як правило, наукові дослідження торгівлі людьми переважно зосереджувались в межах кримінального права та криміналістики, при цьому кримінологічні аспекти дослідження вказаних злочинів не мають комплексного характеру і не відповідають сучасним викликам торгівлі людьми. Окрім того, кримінологічні дослідження торгівлі людьми саме в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні взагалі відсутні. У нашому комплексному дослідженні було вирішено поставлені завдання щодо: вивчення історичних та соціальних передумов криміналізації торгівлі людьми; кримінологічної характеристики кількісних і якісних показників злочинів вказаного виду; кримінологічної характеристики особистості осіб, які вчинили такі злочини; детермінації торгівлі людьми; питання впливу війни на транснаціональний характер торгівлі людьми, що надало змогу розробити методи та заходи протидії цьому виду злочинів в умовах війни в Україні.

Обґрунтовується, що криміналізація торгівлі людьми є необхідним елементом кримінально-правової політики та важливою для забезпечення правового порядку, захисту прав та свобод людини в сучасному суспільстві. З огляду на значну суспільну небезпеку торгівлі людьми та її руйнівний вплив на

моральні засади суспільства, виникла необхідність жорсткої протидії цьому явищу через кримінально-правові механізми.

У результаті дослідження соціальних передумов криміналізації торгівлі людьми виявлено суспільні процеси, що сприяли визнанню цього явища злочином. Соціальна, політична та правова необхідність криміналізації злочинів у виді торгівлі людьми зумовлена як соціальними цінностями українського суспільства, так і міжнародними зобов'язаннями України. Встановлено, що суспільна небезпека цього явища зумовлена не лише порушенням основоположних прав і свобод людини, а й стійкою здатністю адаптуватися до змін у соціальному середовищі, політичній ситуації та умовах збройного конфлікту.

Доведено, що швидкі трансформації суспільних відносин, початок гібридної війни та повномасштабна збройна агресія РФ проти України стали ключовими чинниками, що вплинули на динаміку злочинності загалом і, зокрема, на поширення злочинів у виді торгівлі людьми. Останніми роками спостерігається тенденція до зростання кількості зареєстрованих повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, передбачені статтею 149 КК України, що значною мірою зумовлене соціально-економічною нестабільністю, вимушеним переміщенням населення, зростанням рівня безробіття та зниженням рівня життя, адже це створює сприятливі умови для торгівців людьми та в цілому для злочинних угруповань, які вчиняють ці злочини.

На підставі проведеного вивчення емпіричної бази було встановлено, що динаміка кримінальних правопорушень, передбачених статтею 149 КК України, у період 2014-2024 років показала незначні коливання: у період часу з 2014 року по 2022 рік загальна кількість злочинів у виді торгівлі людьми залежно від року становила від 110 злочинів до 342, при цьому до 2017 року спостерігалось зменшення рівня злочинності, а після – значний рух вгору. Однак починаючи з 2022 року – загальна кількість злочинів досліджуваного виду значно зменшилась. Екстраполяція даних, здійснена за допомогою лінійної апроксимації, що передбачає перенесення динамічних рядів за період 2014–2024 років на 2025 рік,

вказує на тенденцію до спадання кількості злочинів досліджуваного виду. Водночас зменшення офіційно зареєстрованих випадків торгівлі людьми в Україні після 2022 року не означає реального зниження випадків вчинення цього злочину. Навпаки, сукупність факторів, таких як окупація частини території України (станом на 2022-2023 роки значна частина Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей перебувала під контролем окупаційної влади, що унеможлиблює здійснення ефективного моніторингу криміногенної ситуації та реєстрацію випадків торгівлі людьми), масова еміграція громадян за кордон, зростання латентності злочину та зміни в механізмах його вчинення, спричинили значне ускладнення його обліку. Проведена апроксимація даних за допомогою лінії тренду ($R^2 = 0,0025$) свідчить про непряму кореляційну залежність, що пояснюється значною кількістю факторів, які можуть впливати на рівень злочинності у 2025 році. Так, здійснити прогнозування росту злочинів досліджуваного виду видається складним у зв'язку зі зменшенням територій та кількості осіб (тож прогноз є досить орієнтовним).

Аналіз форм експлуатації торгівлі людьми показав, що сексуальна експлуатація залишається найпоширенішою метою торгівлі людьми в Україні. З'ясовано, що ця тенденція зберігається стабільною протягом усього аналізованого періоду 2014-2024 рр. Встановлено, що торгівля людьми вчиняється не лише з метою експлуатації людини, адже серед проаналізованих вироків за статтею 149 КК України 11 (що складає 10% від загальної кількості вироків) стосувалися торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками, при цьому всі 11 не були пов'язані з метою їх експлуатації (в таких випадках дітей купували задля подальшого їх усиновлення або удочеріння).

За даними дослідження, найбільш криміналізованими є високоурбанізовані міста та регіони України, які територіально межують з іншими країнами, що, зокрема, сприяє транскордонному переміщенню жертв торгівлі людьми.

На підставі проведеного кримінологічного аналізу структури особистості особи, яка вчиняє злочини у виді торгівлі людьми, визначено її соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально-рольові та кримінально-правові

характеристики, та встановлено, що: 1) у 55% випадків злочини досліджуваного виду вчиняються чоловіками, а у 45% відповідно – жінками (кількісне співвідношення чоловіків і жінок дещо варіюється залежно від форми експлуатації, яка є метою торгівлі людьми); 2) найбільш кримінально активними є особи у віці від 18 до 28 років та від 29 до 39 років; 3) злочини у виді торгівлі людьми майже завжди вчиняються громадянами України (89%), тоді як відсоток іноземних громадян складає всього лише 11%; 4) у 26% випадках особи мали вищу освіту, 45% – професійно-технічну освіту, 19% – повну загальну середню освіту, 7% – неповна загальна середня освіта та 3% – без освіти. Таким чином, рівень освіти осіб, засуджених за цей злочин, є досить високим; 5) 33% осіб, засуджених за торгівлю людьми, перебували у шлюбі, 56% – були неодруженими, а 11% – розлученими; 6) переважна більшість засуджених за цей злочин є безробітними (близько 75 %), що свідчить про відсутність стабільного джерела доходу та підвищену вразливість перед кримінальною діяльністю як способом отримання прибутку.

У ході дослідження сформовано морально-психологічний портрет осіб, які вчиняють злочини у виді торгівлі людьми, та встановлено домінування в їх поведінці негативних особистісних рис, таких як корисливість та прагнення до збагачення за будь-яку ціну, егоцентризм, емоційна холодність, цинізм і відсутність емпатії. Такі особи часто сприймають злочинну діяльність як раціональну бізнес-модель, де жертви виступають засобом отримання прибутку. Водночас вони демонструють високий рівень маніпулятивності, підприємливості та соціальної адаптивності. Досліджено, що основним мотивом їхньої поведінки є матеріальна вигода, однак не виключається також прагнення до влади, контролю, самореалізації в кримінальному середовищі. Сформованість таких рис часто зумовлюється соціальними факторами – від рівня освіти й виховання до впливу кримінального оточення, що свідчить про складний і багатofакторний характер детермінації цієї злочинної поведінки.

Встановлено, що в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні механізм вчинення торгівлі людьми зазнав суттєвих трансформацій, що вплинуло

на характер дій злочинців, їхні стратегії, тактики та засоби досягнення злочинного результату. Так, механізм вчинення торгівлі людьми став більш технологічним, організованим і латентним, та йому притаманні такі характеристики, як: зміщення акценту на вразливі категорії населення (внутрішньо переміщені особи, жінки та діти, особи, які втратили житло / роботу, особи з інвалідністю, особи, які виїжджають за кордон з метою отримання тимчасового захисту, біженці); удосконалення способів вербування шляхом цифровізації процесу (використання соціальних мереж, месенджерів, фейкових оголошень про допомогу чи евакуацію з тимчасово окупованих територій, створення / використання назв та логотипів благодійних організацій чи міжнародних організацій тощо); зміна географії та маршрутів переміщення жертв торгівлі людьми (активізація експлуатації на окупованих територіях, використання нових напрямків переміщення жертв через неконтрольовані пункти пропуску та тимчасово окуповані території); виникнення нових форм експлуатації (примус до участі в бойових діях та виконання допоміжних робіт з будівництва фортифікаційних укріплень, ремонту зброї, приготування їжі, догляду за хворими чи пораненими бойовиками; використання дітей як шпигунів та залучення їх до виконання інших військових цілей (зокрема, дітей навчають «російським цінностям», активно залучають до російських молодіжних і дитячих рухів, включно з військовими, навчають військової підготовки)).

Доведено, що більшість злочинів досліджуваного виду вчиняються у співучасті: у 64% випадків – групою осіб за попередньою змовою, у 4% – групою осіб без попередньої змови, а в 1% – організованою групою. Водночас у 31% випадків злочин вчинявся одноособово. Однак, враховуючи організований характер торгівлі людьми та високий рівень латентності, офіційні статистичні дані не відображають реальних показників вчинення злочинів досліджуваного виду злочинними організаціями, для яких це є прибутковим кримінальним бізнесом.

Всю сукупність факторів, що обумовлюють торгівлю людьми, можна умовно розділити на такі основні групи: суспільно-політичні фактори, соціально-

економічні фактори, правові фактори, морально-психологічні та організаційно-управлінські фактори. Початок гібридної війни, численні прояви сепаратизму, дестабілізація ситуації у східних регіонах України, що призвели до послаблення державного контролю над цими територіями, а також повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року створили нестабільне середовище та значно підвищили ризики потрапляння людей у ситуацію торгівлі людьми, що є фактором детермінації злочинів досліджуваного виду. Високий рівень безробіття, бідність, соціальна нерівність, зумовлені економічною дестабілізацією, виступають ключовими соціально-економічними факторами, що сприяють поширенню торгівлі людьми, та значно загострились в умовах війни, адже істотно підвищують вразливість населення та створюють сприятливе підґрунтя для злочинної діяльності. Недосконалість кримінального законодавства, а також наявні прогалини та проблеми у правовому регулюванні протидії торгівлі людьми виступають ключовими правовими чинниками, що в умовах війни значно ускладнюють ефективне правозастосування, а тому потребують вдосконалення кримінально-правових механізмів, зокрема шляхом внесення відповідних змін до законодавства. Морально-психологічні фактори сприяють поширенню кримінальної поведінки та толеруванню експлуатації, адже деградація моральних цінностей, домінування утилітарних мотивів у суспільній свідомості, зниження рівня правової культури посилюють ризики як для потенційних жертв, так і для розширення злочинних схем. Торгівля людьми зазнала значних трансформацій в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні, а недоліки в роботі правоохоронних органів, соціальних служб, відсутність ефективної міжвідомчої координації та низький рівень правової обізнаності населення, що істотно підвищують латентність торгівлі людьми та унеможливають своєчасне виявлення та протидію цьому злочину, в умовах війни лише загострюються.

Доводиться, що торгівля людьми належить до найбільш небезпечних форм транснаціональної організованої злочинності, яка стрімко поширюється в умовах глобалізації, технологічного прогресу, спрощення процедур перетину кордону і

збільшення міграційних потоків, та збройних конфліктів. У результаті дослідження торгівлі людьми як однієї з форм транснаціональної злочинної діяльності виокремлено такі характерні риси, як висока технологічність, чітка організаційна структура та складна ієрархічна система, що забезпечує ефективність функціонування злочинних схем у межах кількох юрисдикцій. Ці ознаки свідчать про високий рівень впорядкованості та координації дій між її учасниками, що дозволяє розглядати торгівлю людьми як організований, стійкий і гнучкий злочинний механізм, здатний адаптуватися до нових викликів, зокрема цифровізації, міграційних криз і воєнних конфліктів. У цьому контексті торгівля людьми постає як комплексне кримінальне явище, що має високий рівень латентності, тобто значна частина злочинів залишається не виявленою чи не зафіксованою правоохоронними органами. Водночас торгівля людьми в Україні, зокрема в умовах війни, зберігає і посилює транснаціональні ознаки.

Аналіз вироків у кримінальних провадженнях показав, що у переважній більшості випадків (81%) злочинці планували переміщення потерпілих за межі державного кордону. Хоча у 66% таких випадків таке переміщення не було реалізовано з причин, що не залежали від волі винних (втручання правоохоронців, відмова жертви тощо), сам факт вербування з метою подальшого переміщення за кордон задля експлуатації потерпілих свідчить про наявність відповідного злочинного наміру. Серед основних країн призначення потерпілих від торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні визначаються рф, Туреччина та країни Близького Сходу, а також країни Європейського Союзу (зокрема, Польща, Чехія, Німеччина та інші), що свідчить про широку географію злочинів досліджуваного виду.

З'ясовано, що з початком повномасштабного вторгнення рф проблема торгівлі людьми перестала бути виключно сферою діяльності кримінальних угруповань, кланів та злочинних організацій, трансформувавшись в інструмент реалізації державної політики рф та гібридного контролю над населенням. Шляхом апробації концепції американського соціолога та політолога Чарльза Тіллі про криміналізацію держави було обґрунтовано, що діяльність рф на

окупованих територіях України відповідає критеріям організованої злочинності, узаконеної через державні механізми, що має ознаки державного рекету. В цілому, концепція криміналізації держави охоплює ситуації, коли державні інституції або їхні представники безпосередньо залучені до злочинної діяльності та/або сприяють їй. Таким чином, злочинні дії на рівні влади рф не тільки не переслідуються, а й стають частиною політичного режиму. Цей феномен особливо актуалізувався під час збройних конфліктів, коли державні структури рф використовують незаконні методи для досягнення своїх цілей, особливо на тимчасово окупованих територіях України. Зокрема, мають місце такі факти, як: 1) примусова депортація українських дітей до рф або на території під її контролем; 2) створення фільтраційних таборів; 3) незаконна паспортизація населення на окупованих територіях; 4) використання примусової праці в окупованих регіонах; 5) здійснення масових «евакуацій» українців, що по суті є формою переміщення населення всупереч його волі під виглядом «захисту». Усі ці дії свідчать про системну, організовану політику, що має риси інституціоналізованого насильства та експлуатації, вчиненого державою-агресором. Таким чином, рф у цьому контексті не лише веде збройну агресію, але й активно впроваджує механізми, які можуть бути кваліфіковані як форми організованої злочинності, що набули державно-інституційного вигляду. Такий підхід актуалізує необхідність кримінологічного переосмислення ролі держав у процесах протидії торгівлі людьми, особливо в умовах війни та окупації.

Для ефективної протидії торгівлі людьми необхідно розглядати заходи не тільки з позиції реагування на вже вчинені злочини, але й через зменшення детермінантів, що сприяють виникненню цього явища. Враховуючи складність і багатоаспектність проблеми торгівлі людьми, було виокремлено такі групи заходів: суспільно-політичні, соціально-економічні, правові, морально-психологічні та організаційно-управлінські, які повинні працювати синергічно. Обґрунтовано необхідність створення дієвої системи протидії торгівлі людьми в реаліях збройної агресії рф завдяки об'єднанню зусиль на національному та міжнародному рівнях, а для цього необхідно посилити інституційну

спроможність органів, що здійснюють протидію торгівлі людьми, зокрема шляхом вдосконалення відповідних механізмів, підвищення кадрової кваліфікації та забезпечення ресурсної підтримки.

Доводиться, що поряд із класичними заходами протидії обґрунтовується необхідність інтеграції сучасних цифрових інструментів у систему протидії торгівлі людьми та посилення кібербезпеки. Зокрема, доцільним є: 1) розробка національного механізму кібермоніторингу, який дозволить виявляти ресурси, що використовуються для вербування або експлуатації осіб (включаючи оголошення про фіктивну роботу, навчання, шлюбні агентства тощо); 2) встановлення алгоритмів штучного інтелекту (AI) для автоматичного виявлення ключових слів і поведінкових патернів у відкритому інтернет-просторі, які вказують на потенційне вербування; 3) моніторинг криптовалютних транзакцій, які можуть використовуватись злочинцями для приховування прибутків від торгівлі людьми, зокрема, шляхом взаємодії з криптобіржами, блокчейн-аналітиками та запровадженням процедур фінансового моніторингу ризикових операцій; 4) розробка цифрових навчальних курсів, інтерактивних платформ і чат-ботів, які підвищують обізнаність громадян про ознаки вербування, механізми самоідентифікації потенційної жертви, а також надають доступ до допомоги онлайн; 5) посилення цифрової грамотності серед представників груп ризику, зокрема внутрішньо переміщених осіб, жінок, дітей, осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, безробітних, а також осіб, які виїжджають за кордон в пошуках прихистку або працевлаштування – шляхом інформаційних кампаній у соціальних мережах (Instagram, TikTok, Facebook, YouTube тощо), створення інфографіки, відеороликів, співпраця з лідерами думок та інфлюенсерами для ефективної комунікації.

На підставі аналізу статистичної звітності та вироків у кримінальних провадженнях обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального законодавства, посилення правового захисту постраждалих осіб та міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми. Зазначено, що в цьому контексті важливо враховувати специфічні виклики, з якими стикається Україна

в умовах гібридної війни та повномасштабного вторгнення рф. Зокрема, є необхідним внесення змін до Кримінального кодексу України у випадках вчинення злочинів в умовах воєнного чи надзвичайного стану (необхідно доповнити ч. 3 ст. 149 КК України кваліфікуючою ознакою «вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану»). Тобто запропоновано викласти текст ч. 3 ст. 149 КК України в наступній редакції «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, або вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої».

Встановлено, що зважаючи на високий рівень латентності та транснаціональний характер торгівлі людьми, міжнародне співробітництво є ключовим інструментом у протидії торгівлі людьми. Враховуючи, що на законодавчому рівні не закріплене поняття «міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми», то запропоновано під ним розуміти організовану, спільну діяльність держав, спрямовану на подолання торгівлі людьми шляхом попередження і боротьби з нею, та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, що передбачає встановлення взаємних зобов'язань для досягнення спільних цілей шляхом правової допомоги, обміну інформацією, координації дій на міжнародному рівні, проведення спільних операцій та розслідування, а також створення ефективних інституцій для захисту та допомоги постраждалим особам.

З'ясовано, що міжнародному співробітництву в умовах збройних конфліктів та війни притаманні специфічні ознаки, що визначаються змінами в характері злочинності, а також новими викликами, які постають перед державами та міжнародними організаціями, а саме: 1) обов'язковий характер участі держав; 2) дотримання основоположних принципів; 3) дотримання

міжнародно-правових норм задля посилення співпраці; 4) координаційний та скоординований характер співробітництва; 5) гнучкість і адаптивність механізмів співпраці; 6) мобілізація міжнародних ресурсів та підтримка постраждалих осіб; 7) використання технологій та інновацій для боротьби з новими формами злочинності; 8) залучення міжнародних правових механізмів для забезпечення правосуддя та відновлення справедливості.

Обґрунтовано, що збройні конфлікти створюють специфічні умови для реалізації міжнародного співробітництва, зокрема у зв'язку з порушенням територіальної цілісності, обмеженим доступом до тимчасово окупованих територій та змін в інфраструктурі, що є серйозною перешкодою для ефективного виконання міжнародних угод та виконання зобов'язань. Для подолання цих труднощів необхідно адаптувати міжнародне право до специфіки збройних конфліктів, враховувати нові форми експлуатації людей, а також зміцнити координацію між державами, міжнародними організаціями та неурядовими структурами. Проблема повернення примусово депортованих осіб, зокрема дітей, також демонструє необхідність в удосконаленні міжнародних механізмів, оскільки такі злочини потребують негайного реагування і взаємодії на всіх рівнях. Для того, аби міжнародне співробітництво було гнучким і адаптивним до швидкої реакції на зміни, що відбуваються під час війни та збройних конфліктів, необхідно впроваджувати інноваційні технології та розробити нові стратегії.

Ключові слова: злочин, злочинність, суспільна небезпека, латентна злочинність, кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи, торгівля людьми, детермінація злочинності, кримінологічна детермінація, особистість злочинця, організована злочинність, корупційні прояви, протидія корупції, протидія торгівлі людьми, правове регулювання, збройна агресія.

SUMMARY

Hryhorchak D. V. Human trafficking in the context of hybrid warfare and martial law in Ukraine: criminological characteristics. – Qualifying research work as a manuscript.

Thesis for obtaining the Doctor of Philosophy degree in the specialty 081 – Law (field of knowledge 08 – Law). – National University “Odesa Law Academy”. Odesa, 2025.

The thesis is the first comprehensive criminological research on human trafficking in the context of hybrid warfare and martial law in Ukraine. Based on the criminological study, reasonable measures to combat crimes of this type were proposed.

It is argued that the rapid changes in Ukrainian society, the start of the military conflict in Ukraine in 2014 (the so-called hybrid war of the Russian Federation against Ukraine) and the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation on 24 February 2022 are factors that influence the spread and transformation of human trafficking. In such conditions, the criminological characteristics of human trafficking have undergone a significant transformation, which necessitates their unification in line with new challenges. Firstly, there has been an increase in the scale and systematic nature of this crime, caused by mass displacement of the population, the destruction of social institutions and a reduction in the level of state control in the temporarily occupied territories. Secondly, forms of exploitation such as forced recruitment into military service and auxiliary work, the use of children in military conflicts, and forced labour under occupation and on the territory of the aggressor state have become widespread. Thirdly, there has been an increase in the activity of criminal groups that exploit the chaos of war to implement new human trafficking schemes, in particular through fraudulent employment mediation and illegal cross-border movement. In addition, a key feature of modern human trafficking is the combination of traditional and digital methods of recruitment and control, manifested in the use of anonymous online platforms, social networks and cryptocurrency payments to finance criminal

activities. All these factors form a new criminological characteristic of human trafficking, which requires the adaptation of law enforcement mechanisms, the strengthening of international cooperation and the development of countermeasures in wartime conditions.

It has been established that there is no single approach among researchers to defining the concept of “human trafficking”, which has led to a variety of views and perspectives among researchers. An analysis of scientific approaches to defining the concept of “human trafficking” has made it possible to identify several basic classification criteria that reflect conceptual differences among researchers, namely: the economic and legal nature of human trafficking, the role of the purpose of exploitation in the crime, and the object of criminal law protection.

It is described that, as a rule, scientific research on human trafficking has mainly focused on criminal law and criminology, while the criminological aspects of the study of these crimes are not comprehensive and do not respond to the current challenges of human trafficking. In addition, there is a complete lack of criminological research on human trafficking in the context of hybrid warfare and martial law in Ukraine. Our comprehensive study addressed the following tasks: researching the historical and social preconditions for the criminalisation of human trafficking; providing a criminological characterisation of the quantitative and qualitative indicators of this type of crime; providing a criminological characterisation of the personalities of individuals who have committed such crimes; determining human trafficking; the impact of war on the transnational nature of human trafficking, which made it possible to develop methods and measures to combat this type of crime in the context of war in Ukraine.

It is argued that the criminalisation of human trafficking is a necessary element of criminal law policy and important for ensuring the rule of law and protecting human rights and freedoms in modern society. Given the significant social danger of human trafficking and its destructive impact on the moral foundations of society, there is a need for tough measures to combat this phenomenon through criminal law mechanisms.

As a result of researching the social preconditions for the criminalisation of human trafficking, social processes were identified that contributed to the recognition of this phenomenon as a crime. The social, political and legal necessity of criminalising crimes in the form of human trafficking is determined both by the social values of Ukrainian society and by Ukraine's international obligations. It has been established that the social danger of this phenomenon is caused not only by the violation of fundamental human rights and freedoms, but also by its persistent ability to adapt to changes in the social environment, political situation and conditions of armed conflict.

It has been proven that rapid transformations in social relations, the start of hybrid warfare and full-scale armed aggression by the Russian Federation against Ukraine have been key factors influencing the dynamics of crime in general and, in particular, the spread of crimes in the form of human trafficking. In recent years, there has been a trend towards an increase in the number of registered reports of criminal offences under Article 149 of the Criminal Code of Ukraine, which is largely due to socio-economic instability, forced displacement of the population, rising unemployment and declining living standards, as this creates favourable conditions for human traffickers and, in general, for criminal groups that commit these crimes.

Based on the empirical data, it was established that the dynamics of criminal offences under Article 149 of the Criminal Code of Ukraine in the period 2014-2024 showed insignificant fluctuations: in the period from 2014 to 2022, the total number of crimes in the form of human trafficking ranged from 110 to 342 crimes per year, with a decrease in crime rates observed until 2017, followed by a significant upward trend. However, starting in 2022, the total number of crimes of this type decreased significantly. Extrapolation of data using linear approximation, which involves transferring dynamic series for the period 2014-2024 to 2025, indicates a downward trend in the number of crimes of this type. At the same time, the decrease in officially registered cases of human trafficking in Ukraine after 2022 does not mean a real decrease in the number of cases of this crime. On the contrary, a combination of factors, such as the occupation of part of Ukraine's territory (as of 2022-2023, a significant part of the Donetsk, Luhansk, Kherson and Zaporizhzhia regions was under the control of

the occupying authorities, making it impossible to effectively monitor the crime situation and register cases of human trafficking), mass emigration of citizens abroad, an increase in the latency of the crime and changes in the mechanisms of its commission, have made it much more difficult to record. The approximation of data using a trend line ($R^2 = 0.0025$) indicates an indirect correlation, which is explained by a significant number of factors that may affect the crime rate in 2025. Thus, it seems difficult to predict the growth of crimes of the type under study due to the reduction in territory and population (so the forecast is rather approximate).

An analysis of the forms of human trafficking showed that sexual exploitation remains the most common purpose of human trafficking in Ukraine. It was found that this trend remained stable throughout the entire period under review, 2014-2024. It was established that human trafficking is committed not only for the purpose of human exploitation, as among the analysed sentences under Article 149 of the Criminal Code of Ukraine, 11 (representing 10% of the total number of sentences) concerned the trafficking of children by their parents, with none of the 11 cases involving the purpose of exploitation (in such cases, the children were purchased for the purpose of subsequent adoption).

According to the findings, the most criminalised areas are highly urbanised cities and regions of Ukraine that border other countries, which, in particular, facilitates the cross-border movement of victims of human trafficking.

Based on a criminological analysis of the personality structure of individuals who commit crimes in the form of human trafficking, their socio-demographic, moral-psychological, socio-role and criminal-legal characteristics were determined, and it was established that: 1) in 55% of cases, crimes of this type are committed by men, and in 45% by women (the ratio of men to women varies slightly depending on the form of exploitation that is the goal of human trafficking); 2) the most criminally active are persons aged 18 to 28 and 29 to 39; 3) crimes in the form of human trafficking are almost always committed by citizens of Ukraine (89%), while the percentage of foreign citizens is only 11%; 4) in 26% of cases, the perpetrators had higher education, 45% had vocational education, 19% had complete secondary education, 7% had incomplete

secondary education and 3% had no education. Thus, the level of education of persons convicted of this crime is quite high; 5) 33% of persons convicted of human trafficking were married, 56% were unmarried, and 11% were divorced; 6) the vast majority of those convicted of this crime are unemployed (about 75%), which indicates a lack of a stable source of income and increased vulnerability to criminal activity as a means of obtaining profit.

During the study, a moral and psychological portrait of individuals who commit crimes in the form of human trafficking was formed, and it was established that their behaviour is dominated by negative personality traits, such as greed and the desire to enrich themselves at any cost, egocentricity, emotional coldness, cynicism and lack of empathy. Such individuals often perceive criminal activity as a rational business model, where victims are a means of making a profit. At the same time, they demonstrate a high level of manipulateness, entrepreneurship and social adaptability. Research shows that the main motive for their behaviour is material gain, but the desire for power, control and self-fulfilment in the criminal environment cannot be ruled out. The formation of such traits is often determined by social factors – from the level of education and upbringing to the influence of the criminal environment, which indicates the complex and multifactorial nature of the determination of this criminal behaviour.

It has been found that in the context of hybrid warfare and martial law in Ukraine, the mechanism of human trafficking has undergone significant transformations, which has affected the nature of criminals' actions, their strategies, tactics and means of achieving criminal results. Thus, the mechanism of human trafficking has become more technological, organised and latent, and is characterised by the following features: a shift in focus to vulnerable groups (internally displaced persons, women and children, persons who have lost their homes/jobs, persons with disabilities, persons travelling abroad for temporary protection, refugees); improved recruitment methods through digitalisation of the process (use of social networks, messengers, fake advertisements offering help or evacuation from temporarily occupied territories, creation/use of names and logos of charitable organisations or international organisations, etc.); change in the geography and routes of movement of victims of human trafficking

(increased exploitation in occupied territories, use of new destination routes for victims through uncontrolled checkpoints and temporarily occupied territories); emergence of new forms of exploitation (coercion to participate in combat operations and perform auxiliary work on the construction of fortifications, weapon repair, food preparation, care for sick or wounded militants; use of children as spies and their involvement in other military purposes (in particular, children are taught “russian values”, actively involved in russian youth and children's movements, including military ones, and taught military training).

It has been shown that most crimes of this type are committed in complicity: in 64% of cases – by a group of persons by prior conspiracy, in 4% – by a group of persons without prior conspiracy, and in 1% – by an organised group. At the same time, in 31% of cases, the crime was committed by one person alone. However, given the organised nature of human trafficking and the high level of latency, official statistics do not reflect the actual incidence of crimes of this type committed by criminal organisations for whom this is a lucrative criminal business.

All the factors contributing to human trafficking can be divided into the following main groups: socio-political factors, socio-economic factors, legal factors, moral and psychological factors, and organisational and managerial factors. The start of the hybrid war, numerous manifestations of separatism, destabilisation of the situation in the eastern regions of Ukraine, which led to a weakening of state control over these territories, as well as the full-scale invasion of Ukraine by the russian federation on 24 February 2022, have created an unstable environment and significantly increased the risk of people falling victim to human trafficking, which is a determining factor in crimes of this type. High unemployment, poverty, and social inequality caused by economic destabilisation are key socio-economic factors contributing to the spread of human trafficking, and have significantly worsened in the context of war, as they significantly increase the vulnerability of the population and create a favourable environment for criminal activity. The imperfection of criminal legislation, as well as existing gaps and problems in the legal regulation of combating human trafficking, are key legal factors that significantly complicate effective law

enforcement in wartime and therefore require the improvement of criminal law mechanisms, in particular by introducing appropriate changes to legislation. Moral and psychological factors contribute to the spread of criminal behaviour and tolerance of exploitation, as the degradation of moral values, the dominance of utilitarian motives in public consciousness, and the decline in legal culture increase the risks for both potential victims and the expansion of criminal schemes. Human trafficking has undergone significant transformations in the context of hybrid warfare and martial law in Ukraine, and shortcomings in the work of law enforcement agencies and social services, the lack of effective interagency coordination, and the low level of legal awareness among the population, which significantly increase the latency of human trafficking and make it impossible to detect and counter this crime in a timely manner, are only exacerbated in the context of war.

It has been proven that human trafficking is one of the most dangerous forms of transnational organised crime, which is rapidly spreading in the context of globalisation, technological progress, simplified border crossing procedures, increased migration flows and armed conflicts. As a result of research into human trafficking as a form of transnational criminal activity, the following characteristics have been identified: high technological sophistication, a clear organisational structure and a complex hierarchical system that ensures the effective functioning of criminal schemes across several jurisdictions. These characteristics indicate a high level of orderliness and coordination of actions between its participants, which allows human trafficking to be considered an organised, stable and flexible criminal mechanism capable of adapting to new challenges, in particular digitalisation, migration crises and military conflicts. In this context, human trafficking appears as a complex criminal phenomenon with a high level of latency, i.e. a significant proportion of crimes remain undetected or unrecorded by law enforcement agencies. At the same time, human trafficking in Ukraine, particularly in the context of war, retains and reinforces its transnational characteristics. An analysis of judgments in criminal proceedings showed that in the vast majority of cases (81%), criminals planned to move victims across the state border. Although in 66% of such cases, this transfer was not carried out for reasons

beyond the control of the perpetrators (intervention by law enforcement agencies, refusal of the victim, etc.), the very fact of recruitment for the purpose of subsequent transfer abroad for the exploitation of victims indicates the existence of a corresponding criminal intent. The main countries of destination for victims of human trafficking in the context of hybrid warfare and martial law in Ukraine are Russia, Turkey and the Middle East, as well as European Union countries (in particular, Poland, the Czech Republic, Germany and others), which indicates the wide geographical scope of crimes of this type.

It has been revealed that with the start of the full-scale invasion by the Russian Federation, the problem of human trafficking ceased to be exclusively the domain of criminal groups, clans and criminal organisations, transforming into an instrument for implementing the Russian Federation's state policy and hybrid control over the population. By testing the concept of the criminalisation of the state developed by American sociologist and political scientist Charles Tilly, it was substantiated that the activities of the Russian Federation in the occupied territories of Ukraine meet the criteria of organised crime, legalised through state mechanisms, which has the characteristics of state racketeering. In general, the concept of state criminalisation covers situations where state institutions or their representatives are directly involved in criminal activity and/or facilitate it. Thus, criminal actions at the level of the Russian Federation's authorities are not only not prosecuted, but also become part of the political regime. This phenomenon has become particularly relevant during armed conflicts, when the Russian Federation's state structures use illegal methods to achieve their goals, especially in the temporarily occupied territories of Ukraine. In particular, the following facts have been observed: 1) forced deportation of Ukrainian children to the Russian Federation or to territories under its control; 2) creation of filtration camps; 3) illegal passportisation of the population in the occupied territories; 4) use of forced labour in the occupied regions; 5) mass “evacuations” of Ukrainians, which is essentially a form of population displacement against their will under the guise of “protection”. All these actions testify to a systematic, organised policy that has the characteristics of institutionalised violence and exploitation committed by the

aggressor state. Thus, in this context, the Russian Federation is not only conducting armed aggression, but also actively implementing mechanisms that can be classified as forms of organised crime that have taken on a state-institutional form. This approach highlights the need for a criminological rethinking of the role of states in combating human trafficking, especially in conditions of war and occupation.

In order to effectively combat human trafficking, measures must be considered not only from the perspective of responding to crimes that have already been committed, but also by reducing the determinants that contribute to the emergence of this phenomenon. Given the complexity and multifaceted nature of the problem of human trafficking, the following groups of measures have been identified: socio-political, socio-economic, legal, moral-psychological and organisational-managerial, which must work synergistically. The need to create an effective system to combat human trafficking in the context of the Russian Federation's armed aggression has been justified by combining efforts at the national and international levels. To this end, it is necessary to strengthen the institutional capacity of the authorities combating human trafficking, in particular by improving the relevant mechanisms, upgrading staff qualifications and providing resource support.

It is argued that, along with traditional countermeasures, there is a need to integrate modern digital tools into the system of countering human trafficking and to strengthen cybersecurity. In particular, it is advisable to: 1) develop a national cyber monitoring mechanism that will allow the detection of resources used for the recruitment or exploitation of persons (including advertisements for fictitious jobs, training, marriage agencies, etc.); 2) establishing artificial intelligence (AI) algorithms to automatically detect keywords and behavioural patterns in the open internet space that indicate potential recruitment; 3) monitoring cryptocurrency transactions that may be used by criminals to conceal profits from human trafficking, in particular by interacting with crypto exchanges, blockchain analysts and introducing financial monitoring procedures for risky transactions; 4) developing digital training courses, interactive platforms and chatbots that raise public awareness of the signs of recruitment, mechanisms for self-identification of potential victims, and provide access

to online assistance; 5) strengthening digital literacy among at-risk groups, including internally displaced persons, women, children, the elderly and persons with disabilities, the unemployed, as well as persons travelling abroad in search of shelter or employment – through information campaigns on social networks (Instagram, TikTok, Facebook, YouTube, etc.), the creation of infographics and videos, and cooperation with opinion leaders and influencers for effective communication.

Based on the analysis of statistical reports and judgments in criminal proceedings, the need to improve criminal legislation, strengthen legal protection of victims and international cooperation in the field of combating human trafficking is justified. It is noted that in this context, it is important to take into account the specific challenges faced by Ukraine in the context of hybrid warfare and full-scale invasion by the Russian Federation. In particular, it is necessary to amend the Criminal Code of Ukraine in cases of crimes committed in conditions of martial law or a state of emergency (it is necessary to supplement Part 3 of Article 149 of the Criminal Code of Ukraine with the qualifying feature “committed in conditions of martial law or a state of emergency”). That is, it is proposed to revise the text of Part 3 of Article 149 of the Criminal Code of Ukraine as follows: “The actions provided for in Part 1 or Part 2 of this article, committed against a minor by his or her parents, adoptive parents, guardians or custodians, or committed against a minor, or by an organised group, or combined with violence, dangerous to the life or health of the victim or his or her relatives, or with the threat of such violence, or if they caused serious consequences, or were committed in conditions of martial law or a state of emergency, shall be punished by imprisonment for a term of eight to fifteen years with or without confiscation of property”.

It has been determined that, given the high level of latency and transnational nature of human trafficking, international cooperation is a key tool in combating human trafficking. Given that the concept of “international cooperation in combating human trafficking” is not enshrined in legislation, it is proposed that it be understood as organised, joint action by states aimed at overcoming human trafficking by preventing and combating it, and providing assistance and protection to victims of human

trafficking, This involves establishing mutual obligations to achieve common goals through legal assistance, information exchange, coordination of actions at the international level, joint operations and investigations, as well as the creation of effective institutions to protect and assist victims.

It has been established that international cooperation in the context of armed conflicts and war has specific characteristics, which are determined by changes in the nature of crime, as well as new challenges facing states and international organisations, namely: 1) mandatory participation of states; 2) adherence to fundamental principles; 3) compliance with international legal norms to strengthen cooperation; 4) coordination and concerted nature of cooperation; 5) flexibility and adaptability of cooperation mechanisms; 6) mobilisation of international resources and support for victims; 7) use of technology and innovation to combat new forms of crime; 8) use of international legal mechanisms to ensure justice and restore fairness.

It has been argued that armed conflicts create specific conditions for international cooperation, particularly in relation to violations of territorial integrity, limited access to temporarily occupied territories and changes in infrastructure, which are serious obstacles to the effective implementation of international agreements and the fulfilment of obligations. To overcome these difficulties, it is necessary to adapt international law to the specifics of armed conflicts, take into account new forms of human exploitation, and strengthen coordination between states, international organisations and non-governmental structures. The problem of returning forcibly deported persons, particularly children, also demonstrates the need to improve international mechanisms, as such crimes require immediate response and cooperation at all levels. In order for international cooperation to be flexible and adaptable to rapid responses to changes occurring during war and armed conflicts, it is necessary to introduce innovative technologies and develop new strategies.

Key words: *crime, criminality, social danger, latent criminality, criminal offences against the will, honour and dignity of the person, human trafficking, determination of crime, criminological determination, personality of the offender,*

organised crime, corruption, anti-corruption, anti-trafficking, legal regulation, armed aggression.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці здобувача, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Григорчак Д. В. До питання використання цифрових технологій для вербування у торгівлі людьми в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 355-358. URL: http://lsej.org.ua/10_2024/84.pdf; DOI: [10.32782/2524-0374/2024-10/82](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/82)
2. Григорчак Д. В. Соціальні передумови криміналізації злочинів у виді торгівлі людьми в умовах війни в Україні. *Legal Bulletin*. 2025. № 1 (15). С. 122-129. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/530>; DOI: [10.31732/2708-339X-2025-15-A17](https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-15-A17)
3. Дикий О. В., Григорчак Д. В. Кримінологічний аналіз торгівлі людьми в Україні: кількісні та якісні показники в умовах війни. *Legal Bulletin*. 2025. № 2 (16). С. 158-168. URL: <https://dspace.krok.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2642f512-7ad2-4458-a5a6-a0a78170ef37/content>; DOI: [10.31732/2708-339X-2025-16-B20](https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-16-B20)
4. Григорчак Д. В. Кримінологічна характеристика особистості особи, яка вчиняє злочини у виді торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 527-529. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2025/128.pdf; DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/126>

***Наукові праці здобувача, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації
та додатково відображають її наукові результати***

5. Григорчак Д. В. Кримінологічні особливості особи-торгівця людьми. *Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю. П. Аленіна (м. Одеса, 20 листоп. 2021 р.) / відповід. ред. : Л. І. Аркуша, О. О. Торбас, В. А. Завтур; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. С. 272-276. URL: <https://hdl.handle.net/11300/18661>

6. Григорчак Д. В. Торгівля людьми в реаліях масштабної військової агресії в Україні. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 517-520. URL: <https://hdl.handle.net/11300/19985>

7. Hryhorchak D. V. Human trafficking as a threat to civilization in the realities of military aggression in Ukraine. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.) / уклад. : Л. І. Аркуша, О. О. Торбас, В. А. Завтур; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 255-259. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25266>

8. Григорчак Д. В. Протидія торгівлі людьми в умовах війни та глобальних викликів XXI століття. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юридика, 2023. Т. 2. С. 417-419. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26779>

9. Григорчак Д. В. Теоретико-методологічні основи вивчення злочинів у виді торгівлі людьми в умовах війни в Україні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 8 (68). С. 102-108. URL: <https://kelmczasopisma.com/public/en/viewpdf/12880>; DOI: [10.51647/kelm.2024.8.14](https://doi.org/10.51647/kelm.2024.8.14)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. КРИМІНОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ВОЄННОГО СТАНУ	12
1.1. Теоретико-методологічні основи вивчення торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні	12
1.2. Історичні та соціальні передумови криміналізації торгівлі людьми	49
РОЗДІЛ 2. ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ ЯК ОБ’ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	76
2.1. Кількісні та якісні показники торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні	76
2.2. Кримінологічна характеристика особистості особи, яка вчиняє злочини у виді торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні ..	102
2.3. Особливості детермінації торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні	125
2.4. Торгівля людьми як транснаціональна злочинна діяльність	144
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	158
3.1. Законодавче регулювання та суб’єкти протидії торгівлі людьми в Україні в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні	158
3.2. Міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми під час збройних конфліктів	180
ВИСНОВКИ	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	211
ДОДАТКИ	229

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Швидкі трансформації суспільних відносин, початок гібридної війни та повномасштабна збройна агресія РФ проти України стали ключовими чинниками, що вплинули на динаміку злочинності загалом і, зокрема, на поширення злочинів у виді торгівлі людьми. Останніми роками спостерігається тенденція до зростання кількості зареєстрованих повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, передбачені статтею 149 КК України, що значною мірою зумовлене соціально-економічною нестабільністю, вимушеним переміщенням населення, зростанням рівня безробіття та зниженням рівня життя, адже це створює сприятливі умови для торгівців людьми та в цілому для злочинних угруповань, які вчиняють ці злочини. В умовах війни відбувається не лише зміна загальної структури злочинності, а й трансформація механізмів вчинення злочинів цього виду, включаючи використання військових конфліктів для вербування жертв, посилення латентності злочину та ускладнення ідентифікації потерпілих тощо.

Теоретичною та методологічною основою дисертаційного дослідження слугували наукові праці провідних фахівців у галузі кримінального права, кримінології та криміналістики, зокрема О. В. Авраменка, А. В. Андрушка, Л. І. Аркуші, Д. О. Балобанової, В. С. Батиргарєєвої, М. Г. Вербенського, Т. І. Возної, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, П. В. Горбасенка, Л. О. Данильчук, І. М. Даньшина, Т. А. Денисової, В. М. Дрьоміна, Г. П. Жаровської, В. О. Іващенко, О. В. Козаченка, І. М. Леган, Я. Б. Лизогуба, В. А. Ліпкана, О. В. Надена, О. С. Наумової, Д. О. Негодченка, А. А. Небитова, Н. Ю. Небитової, А. М. Орлеана, А. С. Політової, Ю. В. Раковської, О. П. Свінціцької, Є. Д. Скулиша, В. С. Філашкіна та інших.

Незважаючи на наявність наукових робіт, присвячених вивченню злочинів проти волі, честі та гідності, в тому числі торгівлі людьми, до нашого дослідження науковцями не було проведено комплексного дослідження проблеми торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні

кримінологічної спрямованості, що зумовлює необхідність проведення такого вивчення з врахуванням наукових результатів, отриманих у суміжних науках. Вказане обумовлює теоретичну та практичну значущість даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах загальної п'ятирічної теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2021-2025 рр. «Правове і соціальне життя сучасної України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» (державний реєстраційний номер 122U000266), а також розробленого на її основі плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу «Сучасний стан та перспективи нормативної регламентації, теорії та практики здійснення кримінально-процесуальної, оперативно-розшукової та детективної діяльності при досягненні завдань кримінального провадження» (затверджений протоколом засідання кафедри від 17.05.2021 р. № 12).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є кримінологічна характеристика злочинів у виді торгівлі людьми, вивчення осіб та аналіз основних заходів протидії цим злочинам в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні. Для досягнення поставленої мети в роботі були визначені такі завдання:

- охарактеризувати теоретико-методологічні підходи до вивчення торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні;
- розкрити історичні та соціальні передумови криміналізації торгівлі людьми;
- здійснити кримінологічну характеристику кількісних та якісних показників торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні;
- надати кримінологічну характеристику особистості особи, яка вчиняє злочини у виді торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні;

- охарактеризувати особливості детермінації торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні;
- дослідити торгівлю людьми як транснаціональну злочинну діяльність;
- проаналізувати законодавче регулювання та суб'єктів протидії торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні;
- дослідити міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми під час збройних конфліктів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають під час вчинення злочинів у виді торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні. .

Предметом дослідження є кримінологічний аналіз торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні.

Методи дослідження. З огляду на специфіку предмета дослідження та поставлені завдання, дисертаційне дослідження ґрунтувалося на принципах неупередженості і методологічного плюралізму. Методологічна основа дослідження включала чотири рівні наукового пізнання: філософський, загальнологічний, загальнонауковий та конкретно-науковий. На філософському рівні основним був діалектичний метод, який дав змогу розглянути торгівлю людьми у її динаміці та взаємозв'язку з іншими соціальними явищами, що дозволило виявити сталі закономірності та тенденції (розділи 1.2, 2.1, 2.3, 2.4). Формально-догматичний метод застосовувався для інтерпретації конкретних положень національного законодавства України (розділи 1.1, 2.4, 3.1, 3.2). Системно-структурний та формально-логічний методи сприяли виокремленню ключових детермінантів та кримінологічних основ криміналізації торгівлі людьми (розділи 1.2, 2.4). Загальнологічні методи – аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія – були застосовані для дослідження сутності та природи відносин під час вчинення цих злочинів (у всіх розділах). За допомогою контент-аналізу було проаналізовано наукові дослідження з проблематики теми, а також офіційні повідомлення в засобах масової інформації та аналітичні матеріали правоохоронних органів (у всіх

розділах). Метод екстраполяції використовувався для прогнозування рівня досліджуваного виду злочинів (підрозділ 2.1). За допомогою конкретно-соціологічних методів проведено аналіз вироків у кримінальних провадженнях за злочини, передбачені статтею 149 КК України.

Емпіричну базу дослідження становлять офіційні статистичні дані Офісу Генерального прокурора за 2014-2024 рр., а саме відомості «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» та «Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення», і аналіз 102 вироків у кримінальних провадженнях згідно зі статтею 149 КК України за період з 2014 по 2024 роки, доступних у Єдиному державному реєстрі судових рішень, а також звіти та рекомендації міжнародних організацій. Кримінологічний аналіз цих злочинів здійснювався шляхом суцільного аналізу емпіричних даних. Результати наскрізної перевірки статистичної звітності та результатів аналізу вироків у кримінальних провадженнях згідно зі статтею 149 КК України підтвердили репрезентативність та валідність отриманих даних.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є першим комплексним кримінологічним дослідженням торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні. За результатами дисертаційного дослідження отримано наступні результати, які володіють науковою новизною:

вперше:

- здійснено комплексний кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників злочинів у виді торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні, та встановлено характерні особливості, до яких віднесено хвилеподібну динаміку у період 2014-2021 рр. та тенденцію зменшення офіційно зареєстрованих випадків торгівлі людьми з 2022 року через високий рівень латентності, часткову окупацію частини території України, масову еміграцію громадян за межі України;

- апробовано концепцію криміналізації держави в умовах збройної агресії РФ, в результаті чого встановлено, що державні інституції держави-окупанта

та/або їхні офіційні представники безпосередньо залучені до вчинення злочинної діяльності та/або сприяють їй, стаючи частиною політичного режиму, який використовує інструменти державної влади для організації й підтримки системної злочинної практики (зокрема, йдеться про системну експлуатацію українських громадян, включаючи примусову депортацію до РФ або на підконтрольні їй території, примусову працю, залучення до військової служби та виконання допоміжних робіт на користь держави-агресора);

- аргументовано необхідність удосконалення кримінального законодавства в сфері протидії торгівлі людьми шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вчинення торгівлі людьми в умовах воєнного або надзвичайного стану, зокрема запропоновано доповнити ч. 3 ст. 149 КК України кваліфікуючою ознакою – «вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану»;

- розроблено систему заходів протидії торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні з урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних, правових, морально-психологічних та організаційно-управлінських факторів, що детермінують її, що передбачає інтеграцію сучасних цифрових інструментів у систему протидії торгівлі людьми та посилення кібербезпеки (здійснення кібермоніторингу; встановлення алгоритмів штучного інтелекту (AI) для автоматичного виявлення ключових слів і поведінкових патернів у відкритому інтернет-просторі, які вказують на потенційне вербування; здійснення моніторингу криптовалютних транзакцій шляхом взаємодії з криптобіржами, блокчейн-аналітиками та запровадженням процедур фінансового моніторингу ризикових операцій; проведення інформаційних кампаній у соціальних мережах тощо.

вдосконалено:

- теоретичні положення щодо виокремлення класифікаційних критеріїв до підходів визначення поняття «торгівля людьми» за економіко-правовою сутністю торгівлі людьми, за роллю мети експлуатації, за об'єктом кримінально-правової охорони;

- наукові погляди щодо кримінологічної характеристики особистості осіб, що вчиняють злочини у виді торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні;

- наукові напрацювання щодо факторів, які детермінують торгівлю людьми, з їх поділом на такі основні групи: суспільно-політичні фактори, соціально-економічні фактори, правові фактори, морально-психологічні та організаційно-управлінські фактори. Обґрунтовано, що стрімкі зміни в українському суспільстві, початок військового конфлікту в Україні в 2014 році та повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року є тими факторами, що впливають на розповсюдження та видозмінення торгівлі людьми.

- наукові погляди щодо визначення поняття міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми та виокремлення його специфічних характерних ознак в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні.

дістали подальшого розвитку:

- положення щодо соціальних передумов криміналізації торгівлі людьми. Обґрунтовано, що наявність кримінальної відповідальності за вчинення торгівлі людьми є необхідним елементом кримінально-правової політики та зумовлена соціальними цінностями суспільства та міжнародними зобов'язаннями;

- наукові положення щодо механізму вчинення торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні, який є більш технологічним, організованим і латентним, та якому притаманно: зміщення акценту на вразливі категорії населення; удосконалення способів вербування шляхом цифровізації процесу; зміна географії та маршрутів переміщення жертв торгівлі людьми, зокрема активізація експлуатації на окупованих територіях, використання нових напрямків переміщення жертв через неконтрольовані пункти пропуску та тимчасово окуповані території; виникнення нових форм експлуатації.

- теоретичні положення щодо механізму індивідуальної злочинної поведінки торгівців людьми, що формується під впливом комплексу внутрішніх (особистісні риси, моральні орієнтири, рівень правової свідомості та

психологічні особливості, які можуть визначати схильність до порушення закону тощо) та зовнішніх факторів (фінансові труднощі, соціальна ізоляція, відсутність перспектив працевлаштування або кар'єрного зростання, а також вплив кримінального середовища тощо), що взаємодіють у процесі прийняття рішень злочинцем. Аргументується, що в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні зазначені фактори посилюються впливом стресогенних обставин, розмиванням меж соціального контролю, девальвацією морально-правових орієнтирів, що створює сприятливе середовище для криміногенної деформації особистості та підвищення готовності до вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми;

- наукові доробки щодо розуміння торгівлі людьми як транснаціональної злочинної діяльності та виокремлення сучасних форм і ознак цього явища в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні (зокрема, поєднання традиційних та цифрових методів вербування, переміщення і контролю жертв, що виявляється у використанні анонімних онлайн-платформ, соціальних мереж, криптовалютних транзакцій для фінансування злочинної діяльності).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки та пропозиції мають теоретичну та прикладну цінність і можуть бути використані в:

- науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень кримінологічних аспектів торгівлі людьми;

- правотворчій діяльності – для вдосконалення кримінально-правової відповідальності за злочини у виді торгівлі людьми;

- правозастосовній діяльності – для вироблення заходів протидії торгівлі людьми в умовах гібридної війни та повномасштабного вторгнення рф на територію України;

- навчальному процесі – при викладанні дисципліни «Кримінологія», «Права людини в сфері кримінальної юстиції», «Детермінація злочинності в Україні» та інших навчальних курсів, пов'язаних з тематикою торгівлі людьми, при підготовці навчальних матеріалів (результати дисертаційного дослідження

впроваджені в навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія»; Акт впровадження Національного університету «Одеська юридична академія» від 15.05.2025р.).

Особистий внесок здобувача. Викладені у дисертації положення, які виносяться на захист, розроблені автором особисто. У науковій публікації, опублікованій з О. В. Диким, здійснено кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників торгівлі людьми в умовах війни. Наукові ідеї та розробки, що належать співавтору опублікованої праці, у дисертації не використовуються. У роботі використовувалися власні результати наукових досліджень, опубліковані у своїх наукових публікаціях.

Апробація результатів дисертації. Положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювались під час засідання кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати наукового дослідження були оприлюднені на: Міжнародній науково-практичній конференції присвяченій до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю. П. Аленіна «Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи» (м. Одеса, 20 листопада 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (м. Одеса, 17 червня 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України «Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності» (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 року).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображені у 9 наукових публікаціях, у тому числі в 4 статтях, опублікованих у наукових

фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, у 1 статті, опублікованій у зарубіжному науковому виданні, а також 4 тезах доповідей на наукових, науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, що включають 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (167 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 255 сторінок, з них основний текст – 210 сторінок, 5 додатків розміщені на 27 сторінках.

РОЗДІЛ 1. КРИМІНОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Теоретико-методологічні основи вивчення торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні

Свобода людини є однією з ключових цінностей, що створює основу для розвитку її особистісного потенціалу та сприяє прогресу суспільства загалом. Конституція України закріплює ці права як невід’ємні та фундаментальні, що створює основу для реалізації інших свобод особи. Гарантування та захист прав і свобод людини і громадянина є необхідною передумовою для побудови правової держави.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року та ст. 3 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність» [61; 100].

А. С. Політова у цьому контексті зазначає, що «особиста свобода особи – це фактична свобода людини у сфері її індивідуальної життєдіяльності. Вона знаходиться за межами обов’язків особи перед державою. Разом з тим, охорона і захист особистої свободи пов’язані з активними діями суспільства і держави. Правовою формою опосередкування особистої свободи виступають конституційні особисті права і свободи громадян та норми законодавства, що їх конкретизують. Отже, особиста свобода – це структурний елемент свободи особи, а конституційні особисті права і свободи є компонентом конституційного інституту основних прав і свобод» [126, с. 40].

Свободу людини і громадянина як конституційно-правову категорію можна визначити як спроможність людини діяти відповідно до своїх інтересів і мети; це можливість власного, незалежного вибору того чи іншого рішення [163, с. 162].

У Конституції України зазначено, що людина, її життя, здоров’я, честь, гідність, недоторканність та безпека є найвищими цінностями в українському

суспільстві. В розділі II Конституції закріплено широкий та різний за своїм змістом перелік природних та невідчужуваних прав людини. Серед них, зокрема, відзначається право на свободу (ч. 1 ст. 29 Конституції України). Конституційний Суд України щодо цього зазначає, що «серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Право на свободу є невід’ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України» [144].

Забезпечення прав і свобод людини, зокрема права на свободу та особисту недоторканність, є одним із ключових завдань держави. У зв’язку з цим кримінальне законодавство передбачає відповідальність за найнебезпечніші злочини, що посягають на ці цінності та підривають основи правопорядку та гуманістичних принципів держави, серед яких особливу небезпеку становить торгівля людьми.

Поняття «торгівля людьми» поступово набувало свого змісту протягом століть, проходячи еволюцію разом зі зміною історичних епох, розвитком суспільства, його гуманізацією та переосмисленням моральних принципів. У різні історичні періоди це явище набувало нових форм, а суспільство змінювало своє ставлення до нього, що відобразилося на правових і етичних нормах боротьби з цією проблемою.

Стрімкі зміни в українському суспільстві, початок військового конфлікту в Україні у 2014 році (так звана гібридна війна РФ проти України) та повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року є важливими факторами, що впливають на розповсюдження, видозмінення та інституціоналізацію торгівлі людьми. Вказане обумовлює необхідність

вирішення низки питань, пов'язаних із кримінологічним вивченням торгівлі людьми, а також розробки на цій основі ефективних заходів протидії, вдосконалення механізмів профілактики та захисту постраждалих осіб.

У цьому контексті О. О. Гриньків слушно зауважує, що «унаслідок збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 р., та її повномасштабного вторгнення на територію України 24 лютого 2022 р., у нашій державі зросла кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми. Масове переміщення громадян із тимчасово окупованих територій та територій, на яких тривають бойові дії, пошук нового місця проживання, роботи, високий рівень конкуренції на ринку праці призвели до підвищення рівня уразливості громадян і виникнення ризику потрапляння в ситуацію, пов'язану з торгівлею людьми» [45, с. 121].

Задля уніфікації підходів до криміналізації транснаціональних злочинів, в тому числі таких, як торгівля людьми, було прийнято Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності та два додаткових протоколи до неї: «Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї» та «Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря». Юридичне міжнародне визначення поняття «торгівля людьми» було сформульовано в Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, та був прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у 2000 році і вперше систематично визначив термін «торгівля людьми». Відповідно до ст. 3 Протоколу, «а) «торгівля людьми» означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство

або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів; b) згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в підпункті (a) цієї статті, не береться до уваги, якщо було використано будь-який із зазначених заходів впливу, зазначених у підпункті (a); c) вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини з метою експлуатації вважаються «торгівлею людьми» навіть у тому разі, якщо вони не пов'язані із застосуванням будь-якого із зазначених заходів впливу, зазначених у підпункті (a) цієї статті; d) «дитина» означає будь-яку особу, що не досягла 18-річного віку» [136]. У Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, яка була ратифікована Україною 21.09.2010 року, в статті 4 надається наступне визначення: ««торгівля людьми» означає найм, перевезення, передачу, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або безпорадним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, для експлуатації. Експлуатація включає в себе, принаймні, експлуатацію проституції інших осіб чи інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи подібну до рабства практику, поневолення або вилучення органів» [75]. Визначення поняття «торгівля людьми» вітчизняний законодавець дає в Законі України «Про протидію торгівлі людьми» № 3739-VI від 20.09.2011 року, а саме в ч. 1 ст. 1: «торгівля людьми – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином» [134].

Завдяки імплементації норм міжнародного права в кримінальному законодавстві України з'явилась стаття про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми.

24 березня 1998 року Верховна Рада України встановила кримінальну відповідальність за торгівлю людьми. Зокрема, ч. 1 ст. 124-1 Кримінального кодексу України (втратив чинність 01.09.2001 року) торгівля людьми визначалась як «відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане з законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці» [82]. В цілому, ця стаття у початковій редакції мала недоліки та не відповідала сутнісному розумінню торгівлі людьми, викладеному в міжнародно-правових актах.

Статтею 149 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за торгівлю людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. В примітці 1 до статті 149 Кримінального кодексу України вказано, що «під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо» [81].

Серед науковців відсутній єдиний підхід до визначення поняття «торгівля людьми», що зумовлює різноманітність поглядів та точок зору серед дослідників. Зокрема, деякі науковці визначають «торгівлю людьми» як вчинення щодо людини договору купівлі-продажу, при цьому одні автори, серед яких М. Г. Вербенський, О. П. Горпинюк, В. О. Іващенко, Т. П. Мінка, Д. О. Негодченко, А. М. Орлеан, Є. Ф. Стрекалов стверджують, що у такому випадку йде мова про передачу або отримання людини за певну грошову винагороду, а друга група вчених зазначають, що людина може передаватися чи одержуватися не тільки за грошову винагороду, а також шляхом обміну на майно, коштовності чи дорогоцінні метали (В. І. Борисов, В. А. Козак та інші).

За останнє століття еволюція поняття «торгівля людьми» пройшла кілька ключових етапів, які відображають зміну суспільного сприйняття цієї проблеми. Зокрема, можна виділити такі трансформації: перехід від фізичного вербування (звідництва) до отримання комерційної вигоди від експлуатації проституції; від примусу до згоди, а згодом знову до примусу та обману; від «торгівлі жінками» до «контрабанди (торгівлі) людьми» та «нелегального переправлення мігрантів»; від протекціоністського підходу до захисту прав людини, як жертви торгівлі, так і нелегального мігранта; а також від зосередження лише на проституції до охоплення ширшого спектра неофіційної та неврегульованої праці [71, с. 345-346].

Досліджуючи соціально-правову природу та детермінацію торгівлі людьми, Ю. В. Раковська звертає увагу на те, що «торгівля людьми є комплексним поняттям, що передбачає існування більш місткого феномену, у якому суб'єктом виступає будь-яка особа незалежно від віку і статі, наприклад, використання чоловіків із метою фізичної експлуатації на важких роботах, у сільському господарстві, під час збройних конфліктів; дітей – із метою експлуатації в «індустрії жебрацтва», в актах бандитизму, порнобізнесі; а також будь-якої особи для використання її органів» [142, с. 124]. В цілому науковець зазначає, що «торгівля людьми є однією з найнебезпечніших форм порушення прав людини у сучасних умовах. Небезпечність торгівлі людьми обумовлена

тим, що вона порушує комплекс основних прав і свобод особи, передбачених Конституцією України. Торгівля людьми порушує загальне право людини на життя, свободу і свободу від рабства у всіх його формах. Торгівля дітьми порушує невід’ємне право людини розвиватися у безпечному середовищі і право бути вільним від всіх форм експлуатації і принизливого ставлення до неї (ст. ст. 3-5 Загальної декларації прав людини, ст. ст. 27-29 Конституції України)» [139, с. 361-362].

На думку С. Ф. Денисова та П. П. Сердюка, «суспільна небезпечність торгівлі людьми виявляється у тому, що людина позбавляється свого законного права на свободу, вільний вибір своєї долі, поведінки. У тому, що жінка перетворюється на товар, власність, якою «господар» володіє, користується і розпоряджається» [47, с. 52]. В цьому контексті вчені зазначають, що «суспільна небезпечність торгівлі людьми полягає у тому, що вона є необхідною умовою перетворення особи на раба» [48, с. 195].

У свою чергу Т. В. Миронюк вважає, що ситуацію слід розглядати як торгівлю людьми, якщо щодо особи здійснювались певні дії (вербування, переміщення, переховування, передача, одержання людини), використовувались певні засоби впливу (обман, шахрайство, шантаж, використання уразливого стану, застосування чи погроза застосування насильства, використання службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи), а також наявність мети експлуатації [97, с. 259-260].

Загалом варто погодитись з Я. Г. Лизогубом, що «небезпечність торгівлі людьми полягає в тому, що діяння, сформульовані в ст. 149 чинного Кодексу, порушують основні права людини, а її саму перетворюють на річ, оскільки результатом даного злочину є одержання потерпілого в незаконну фактичну «власність» або в незаконне фактичне володіння навіть за умов «добровільності» цих незаконних угод. Це відбувається саме тому, що «жертва» потрапляє, зокрема, у боргову залежність покупця, який, сплативши певну суму за «товар», вважає себе його власником і може робити з ним усе, що завгодно (бити, експлуатувати, ображати тощо)» [91, с. 9].

Крім того, Я. Г. Лизогуб та С. С. Яценко зазначають, що «лише за наявності купівлі-продажу людини можна вживати поняття «торгівля», оскільки якщо є торгівля, то повинні бути як мінімум дві сторони, взаємопов'язані щодо вирішення питання про відчуження і придбання чого-небудь або кого-небудь» [92, с. 43]. А. В. Андрушко у цьому контексті звертає увагу на те, що «розкриваючи зміст торгівлі людиною як форми розглядуваного злочину, окремі дослідники вказують, що потерпіла від цього діяння особа передається у незаконну власність покупцеві чи іншій особі. Погодитись з такими твердженнями не можемо. На наш погляд, має рацію В. А. Козак, який підкреслює, що власність як юридична категорія передбачає наявність у певного суб'єкта наданих законом повноважень з володіння, користування та розпорядження майном, а тому «незаконною» власність за жодних обставин бути не може. Крім того, не можна забувати, що людина є суб'єктом, а не об'єктом матеріального світу, а тому у власність апріорі переходити не може. Таким чином, використовуючи напрацювання інших дослідників (зокрема, В. А. Козака та А. М. Орлеана), торгівлю людиною як форму розглядуваного злочину можемо визначити як дії з купівлі-продажу людини, що полягають у безповоротній (тобто назавжди) передачі (отриманні) винним людини за грошову винагороду» [15, с. 43]. На наш погляд, таке визначення науковців зводить поняття «торгівля людьми» лише до випадків, коли відбувається купівля-продаж особи, що звужує його зміст.

Щодо самого поняття «торгівля людьми», закріпленого в диспозиції статті 149 КК України, Д. О. Негодченко зазначає, що «використання словосполучення «купівля-продаж людини» більш повно відображає ознаки досліджуваного діяння і сприяє однозначному тлумаченню закону» [107, с. 11]. Підтримуючи зазначену позицію, О. С. Наумова стверджує, що «термін «купівля-продаж» не лише більш конкретно визначає поняття «торгівля людьми», а й сприяє єдності застосування ст. 149 КК України щодо усіх осіб, які вчиняють відповідний злочин, оскільки враховуючи специфіку «об'єкта» торгівлі, а саме – жертву торгівлі людьми, можемо констатувати, що жодних сумнівів у особи, яка,

наприклад, здійснює купівлю людини, щодо можливої законності таких дій бути не може. Тому в усіх випадках за наявності продавця та покупця обое з них мають визнаватися суб'єктами злочину, передбаченого ст. 149 КК України. Проте наголосимо, що визначення торгівлі людьми як незаконної угоди будь-якого виду надасть можливість усунути термінологічні неузгодженості визначення цього поняття як з міжнародними договорами, так і з відповідним національним законодавством» [106, с. 109].

Досить неоднозначною є пропозиція А. С. Політової, що «під торгівлею людьми слід розуміти дії, спрямовані на обмеження свободи людини шляхом її продажу, вчинення іншої незаконної угоди щодо неї, пов'язаної з незаконним заволодінням чи передачею з метою експлуатації на території України чи за її межами» [127, с. 312]. Слід зауважити, погоджуючись з позицією А. В. Андрушка, що «таке розуміння торгівлі людьми є неприйнятним хоча б з таких причин: по-перше, торгівлею людьми не визнаються ті дії, які не завжди є угодами, однак визнаються торгівлею людьми за міжнародним правом, по-друге, оскільки А. С. Політова вказує на обов'язкову мету експлуатації, з якою вчиняється продаж людини чи вчинення іншої угоди щодо неї, це означає, що, для прикладу, випадки купівлі-продажу дитини без мети подальшої її експлуатації (приміром, для усиновлення) не мають визнаватись кримінально караними, з чим погодитись не можемо» [17, с. 221].

Намагаючись охопити характерні ознаки, особливості та етапи у своєму підході до визначення поняття «торгівлі людьми», Н. О. Плакса пропонує розуміти під цим поняттям «суспільно небезпечні, протиправні, насильницькі з корисливих спонукань дії в акті купівлі-продажу, які посягають на особисту свободу особи, пов'язані з насильством, викраденням і переховуванням особи (осіб) шляхом шахрайства, обману, насильства, примусу та перевезення в межах державного кордону, або перетин міждержавних кордонів для передачі; чи продажу іншій особі у такі умови, в яких потерпілий втрачає можливість вільно розпоряджатися собою, перебуває у стані примусової праці або послуг, а також примусової проституції чи інших сексуальних послуг, залучення у рабство або

практику, що наближена до рабства; рабську залежність для вилучення органів; усиновлення у комерційних цілях чи використання у збройних конфліктах» [124, с. 161]. Однак таке визначення є доволі широким та основну увагу зосереджено лише на акті купівлі-продажу.

Зі свого боку А. М. Орлеан зазначає, що такою формою, як торгівля людиною, «охоплюються незаконні дії з передачі (одержання) людини. Незаконність дій з передачі (одержання) людини може бути пов'язаною із вчиненням купівлі-продажу, передачі людини в рахунок погашення боргу або в обмін на інші, крім грошей, цінності або на послуги матеріального характеру, передачі людини в оренду, її даруванні тощо» [112, с. 30]. Проте необхідно звернути увагу на те, що таке тлумачення «торгівлі людиною» необґрунтовано розширює зміст цієї форми злочину. У зв'язку з цим ми погоджуємося з позицією А. В. Андрушка, що «підстав для віднесення до власне торгівлі людиною, скажімо, передачі людини в оренду чи її дарування немає, оскільки це відмінні за правовою природою від купівлі-продажу договори, сутність яких не відображає вживане законодавцем поняття торгівля людиною» [17, с. 209].

Н. П. Тиндик зазначає, що «торгівля людьми – це чітко організована система дій, спрямована на вербування, транспортування, передачу та отримання осіб із використанням погроз, застосування фізичної сили, інших форм примусу, залякування або через надання неправдивих відомостей щодо можливості отримання роботи (заробітку) в місті призначення. Необхідною складовою торгівлі людьми є постійний контроль над особою з метою експлуатації» [154, с. 229].

На думку Ю. О. Лісіціної та І. Р. Серкевича, «злочинна діяльність, пов'язана з торгівлею людьми, є складним багатоаспектним соціально-правовим явищем, що характеризується комплексом злочинів, до якого входять: безпосередньо торгівля людьми; використання рабської праці; сексуальна експлуатація; залучення та примус до проституції; примус до праці; викрадення та незаконне утримання людей; діяльність із незаконного перетину державних кордонів; підробка документів тощо. Такі злочини майже завжди відбуваються у

складі організованої злочинної групи, тому торгівлю людьми можна вважати різновидом організованої злочинності» [94, с. 461].

Аналіз наукових підходів до визначення поняття «торгівля людьми» дозволяє виокремити кілька основних класифікаційних критеріїв, що відображають концептуальні розбіжності серед дослідників, а саме:

I. За економіко-правовою сутністю торгівлі людьми (цей критерій визначає торгівлю людьми через її природу як угоди щодо особи):

1) Торгівля людьми як акт купівлі-продажу (договірний підхід) – передбачає, що ключовою ознакою злочину є передача людини за грошову винагороду або інші матеріальні цінності. Прихильниками вказаного підходу є: М. Г. Вербенський, О. П. Горпинюк, В. О. Іващенко, Т. П. Мінка, Д. О. Негодченко, А. М. Орлеан, Є. Ф. Стрекалов.

2) Розширене трактування незаконних угод щодо людини – визнає торгівлю людьми не лише як купівлю-продаж, а й як будь-яку незаконну передачу особи (обмін, погашення боргу, оренда тощо). Цей підхід підтримують В. І. Борисов, В. А. Козак, Н. О. Плакса, А. С. Політова.

II. За роллю мети експлуатації у складі злочину:

1) Мета експлуатації як обов'язкова ознака торгівлі людьми – злочин визнається лише за умови, що передача особи здійснюється з подальшою її експлуатацією. Цю точку зору поділяють Т. В. Миронюк, Ю. В. Раковська, С. Ф. Денисов, П. П. Сердюк.

2) Мета експлуатації як факультативна ознака – торгівлю людьми слід визнавати навіть за відсутності очевидної експлуатації, а її наявність має впливати лише на ступінь покарання. Прихильники: К. В. Авдєєва, Б. Р. Бухорієв, С. В. Громов, К. В. Євстіфєєва, Л. Ю. Єгорова, В. М. Підгородинський, О. С. Степанюк.

III. За об'єктом кримінально-правової охорони:

1) Особиста свобода як основний об'єкт – більшість дослідників вважають, що торгівля людьми безпосередньо порушує свободу особи. Такої точки зору

дотримуються наступні науковці: К. В. Авдєєва, О. О. Алфімова, М. В. Архипова, В. І. Борисов, О. О. Волкова, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк.

2) Комплексний підхід (свобода + гідність + фізична недоторканність) – вважається, що цей злочин посягає не лише на свободу, а й на гідність особи, її фізичну та моральну недоторканність. Підтримують В. А. Козак, О. І. Чекмезова, О. Б. Мізуліна, Я. Г. Лизогуб.

3) Торгівля людьми як посягання на суспільні цінності (моральність, порядок, державні інтереси) – до цієї групи входять дослідники, які вважають, що торгівля людьми загрожує суспільному устрою та моральним нормам. Прихильники: А. М. Орлеан (громадська моральність), В. О. Іващенко (суспільний порядок), Д. О. Негодченко (честь і гідність особи).

Запропонована класифікація відображає глибокий аналіз підходів до визначення торгівлі людьми та дозволяє систематизувати наукові дискусії щодо цього явища. Окрім того, така систематизація має важливе значення для подальшого удосконалення правозастосовної практики та наукового розуміння цього явища.

Враховуючи різноманітність підходів до визначення поняття «торгівлі людьми» та різних точок зору науковців, у роботі буде використана позиція законодавця, закріплена в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» № 3739-VI від 20.09.2011 року, відповідно до якої торгівля людьми визначається як «здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином» [134]. Такий підхід зумовлений тим, що вказане визначення є нормативною закріпленням та юридично визначеним, відповідає міжнародним стандартам та забезпечує

єдність правозастосування, що є необхідним для якісного аналізу цього явища в межах дослідження та відображає комплексний підхід до цього злочину.

Для детального вивчення дефініцій поняття «торгівля людьми», проаналізуємо характерні ознаки, які виокремлюються в науковій літературі, що є необхідним для уточнення предмету дослідження.

Д. О. Негодченко, здійснюючи кримінально-правовий аналіз наукових робіт українських та зарубіжних вчених, кримінального законодавства зарубіжних країн та міжнародно-правових актів, зазначає, що «у міжнародній спільноті не існує єдиного погляду щодо визначення поняття торгівлі людьми. Але можна виділити наступні ознаки цього діяння, які визнаються більшістю дослідників та практиків: головною ознакою є продаж (або інша оплатна передача) людини; наявність елементів рабства; продаж людини, що призводить до отримання елементів прав власності над нею її покупцем; мета будь-якої експлуатації людини» [107, с. 9].

В свою чергу А. М. Орлеан зазначає, що «узагальнення та систематизація ознак торгівлі людьми, що закріплені у різних правових та наукових визначеннях цього явища, дозволили виокремити такі спільні її ознаки, як: незаконне заволодіння людиною (шляхом обману, зловживання довірою, викрадення, захоплення, використання вразливого положення, у якому перебуває особа, тощо); продаж чи інша оплатна передача людини (віддання в рахунок боргу, передача людини «в оренду» тощо) та, відповідно, її отримання (купівля, повернення боргу, взяття «в оренду» тощо); злочинне використання проданої людини (експлуатація праці, використання у проституції, рабство, боргова кабала, вилучення органів тощо). Як показало дослідження, головною серед них є ознака купівлі-продажу або іншої оплатної передачі (отримання)» [114, с. 6].

Я. Г. Лигозуб та С. С. Яценко стверджують, що «суспільна небезпечність, як й інші ознаки цього злочину, характеризується тим, що торгівля людьми спричиняє та/або може спричинити значну шкоду людині – найвищій соціальній цінності, позбавляючи її можливості вільно реалізовувати свої права на свободу та особисту недоторканність, призводячи цим до розриву впорядкованих

соціальних зв'язків, руйнуючи налагоджену систему їх побудови й функціонування» [92, с. 40].

На думку І. І. Серової, поняття «торгівля людьми» включає кілька характеристик, а саме: «1) обов'язкова наявність посередника, тобто торговця, який надає необхідні послуги для організації міграції; 2) торговці часто отримують за свої заслуги платню на основі довгострокових угод. Оскільки ці суми разом із високими відсотками доволі великі, то типовим явищем для торгівлі людьми є боргова кабала, яка породжує ще більшу залежність «живого товару» від торговця; 3) під час перевезення до країни призначення перетинаються міжнародні кордони, як правило, або нелегально, або напівлегально. Це є межа, де торгівля людьми переплітається з проблемою нелегальної міграції. Однак у деяких випадках, і на це необхідно звернути особливу увагу, перетин кордону відбувається офіційно і на цілком законних підставах; 4) при цьому, на додаток до плати за доставку, торговці одержують прибутки від експлуатації живого товару та втягнення його до кримінальних структур. Метою взагалі всього процесу торгівлі людьми є експлуатація об'єкта торгівлі в злочинних цілях» [150, с. 525-526]. Також автор зазначає, що «розгляд характерних рис такого явища як торгівля людьми дозволяє зробити висновок, що саме наявність елементу експлуатації та використання в різних злочинних цілях відрізняє торгівлю людьми від нелегального переправляння мігрантів» [149, с. 79].

Зі свого боку О. Т. Волощук, досліджуючи проблеми розмежування торгівлі людьми та незаконного ввезення мігрантів, стверджує, що «нелегальну міграцію та торгівлю людьми об'єднує те, що в обох випадках йдеться про грубе порушення прав та свобод людини – прав мігранта, біженця, репатріанта, депортованого, трудящого мігранта, з одного боку; та дискримінацію, насильство щодо жінок – жертв сексуального насильства, контрабанди жінок та заохочування до насильства, з другого. Хоча будь-яка торгівля людьми вважається незаконною, не будь-яка незаконна міграція вважається торгівлею людьми. Важливо утримуватися від змішування концепцій торгівля людьми і

незаконна міграція. Саме фактор згоди є основою такого розмежування. Разом з тим між незаконним ввезенням мігрантів і торгівлею людьми існує ряд ключових відмінностей: 1) згода (незаконний ввіз мігрантів, часто здійснюваний в небезпечних або таких, що принижують людську гідність умовах, припускає участь осіб, які дали згоду на свій незаконний ввіз; жертви торгівлі людьми або ніколи не давали своєї згоди, або, якщо така була дана згода, вона була отримана в результаті примусу, обману або зловживання з боку осіб, які здійснюють торгівлю людьми); 2) транснаціональність (незаконне ввезення мігрантів завжди носить транснаціональний характер: торгівля людьми має місце незалежно від того, чи перевозиться жертва з однієї країни в іншу чи в межах однієї країни); 3) експлуатація (процес незаконного ввозу мігрантів закінчується їхнім прибуттям у пункт призначення, в той час як торгівля людьми припускає продовження експлуатації жертви тим чи іншим способом для отримання незаконного доходу особами, які займаються торгівлею людьми); 4) джерело вигоди (дохід контрабандистів формується за рахунок плати за перевезення людей; торговці ж продовжують здійснювати контроль над своїми жертвами в цілях отримання додаткових прибутків за рахунок їх триваючої експлуатації)» [34, с. 145-146].

Тож варто зазначити, що ознаки торгівлі людьми є ключовими елементами, що дозволяють відмежувати цей злочин від інших правопорушень. Аналіз наукової літератури, міжнародних та національних нормативно-правових актів свідчить про існування різних підходів до виокремлення цих ознак, проте спільним є акцент на таких характеристиках, як примусовий характер дій щодо потерпілої особи, її переміщення, передачу або отримання з метою експлуатації, оплатний або інший корисливий характер передачі людини, а також використання різних примусових засобів впливу на особу.

В умовах гібридної війни та повномасштабного вторгнення РФ на територію України кримінологічні ознаки торгівлі людьми зазнали суттєвої трансформації, що обумовлює необхідність їхньої уніфікації з урахуванням нових викликів. По-перше, спостерігається зростання масштабів і системності

цього злочину, що зумовлено масовим переміщенням населення, руйнуванням соціальних інститутів та зниженням рівня державного контролю на тимчасово окупованих територіях. По-друге, набули значного поширення такі форми експлуатації, як примусове залучення до військової служби та допоміжних робіт, використання дітей у воєнних конфліктах, примусова праця в умовах окупації та на території держави-агресора. По-третє, відзначається активізація кримінальних груп, які використовують воєнний хаос для реалізації нових схем торгівлі людьми, зокрема через шахрайське посередництво у працевлаштуванні та незаконне переміщення через кордони. Крім того, ключовою ознакою сучасної торгівлі людьми є поєднання традиційних і цифрових методів вербування та контролю, що проявляється у використанні анонімних онлайн-платформ, соціальних мереж та криптовалютних платежів для фінансування злочинної діяльності. Усі ці фактори формують нову кримінологічну характеристику торгівлі людьми, що потребує адаптації правозастосовних механізмів, посилення міжнародного співробітництва та розроблення заходів протидії в умовах воєнного часу.

Таким чином, розуміння кримінально-правових та кримінологічних ознак торгівлі людьми є критично важливим для ефективної правозастосовної практики.

З метою всебічного дослідження проведемо аналіз форм експлуатації. В примітці 1 до статті 149 КК України надано перелік форм експлуатації, а саме таких, як: всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо [81]. В цілому, розуміння експлуатації людини узгоджується з міжнародними стандартами, закріпленими у Палермському протоколі та Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії

торгівлі людьми. Звернемося до наукової та довідникової літератури для більш детального аналізу.

Термін «експлуатація» (франц. exploitation – використовувати, працювати) можна тлумачити як привласнення продуктів чужої праці власниками засобів виробництва або використання природних багатств землі тощо. Таким чином, експлуатація пов’язана із використанням, яке означає застосування, вживання чого-небудь з вигодою або користування чимось. Використовувати можна різні речі – знаряддя праці, людей, природні ресурси. У словникових визначеннях поняття «експлуатація людини» спільним є акцент на отриманні вигоди від використання людини шляхом привласнення «результатів» або «продуктів» її праці [116, с. 11-12].

На думку Ю. Ю. Забуги та Т. О. Михайліченко, «однією із важливих криміноутворюючих ознак складу злочину «торгівля людьми» виступає його мета – експлуатація людини. Саме ця ознака у поєднанні із специфічними формами діянь, що утворюють об’єктивну сторону даного злочину, і визначає його підвищену суспільну небезпечність та дозволяє відмежовувати цей злочин від суміжних» [58, с. 31]. А також автори виокремлюють наступні загальні ознаки експлуатації, а саме: «1) є наявною певна людина або група людей (так звані «експлуататори»), хто використовує (-ють) іншу людину. При цьому термін «використання» виступає родовим поняттям; 2) експлуатація людини здійснюється експлуататором (-ми) для досягнення певної мети – отримання власної вигоди (наприклад, прибутку) чи переваги. Наявність відповідної мети свідчить, що із суб’єктивної сторони такі дії можуть бути вчинені винною (-ими) особою (-ами) лише з прямим умислом; 3) експлуатація людини супроводжується певною несправедливістю, що полягає у порушенні конституційних прав жертви торгівлі людьми. Ці ознаки не є вичерпними і можуть бути доповнені за рахунок нових ознак» [58, с. 38].

Торгівля людьми не є одноразовою дією, а становить собою складний і багатоетапний процес, кінцевою метою якого є експлуатація жертви. Варто

погодитись з А. М. Орлеаном щодо того, що експлуатація людини є переважно корисливим протиправним використанням іншої людини [113, с. 44].

Серед форм експлуатації, перелічених у примітці до статті 149 КК України, найбільше дискусій викликає сексуальна експлуатація. Це зумовлено, з одного боку, відсутністю чіткого визначення «всіх форм сексуальної експлуатації», а з іншого – виокремленням використання в порнобізнесі як окремого її виду.

Сексуальну експлуатацію можемо визначити як вид експлуатації праці особи в галузі проституції, під якою розуміється надання сексуальних послуг за гроші або іншу матеріальну винагороду, чи у суміжних сферах (наприклад, у сфері розпутних дій з дітьми, надання сексуальних послуг ув'язненим та деяким іншим особам, співмешкання з метою отримання сексуального задоволення тощо), як дозволено у даній країні чи її окремих місцевостях чи неправомірного виду діяльності.

Ми дотримуємось такої точки зору, як і більшість науковців, що експлуатація проституції є складовою сексуальної експлуатації. Більше того, експлуатація проституції є не лише найпоширенішою формою сексуальної експлуатації, а й головною метою торгівлі людьми. Вважаємо, що зазначення використання у порнобізнесі як окремої форми експлуатації людини в примітці до статті 149 КК України є певною мірою некоректним.

Використання в порнобізнесі можна визначити як «дозволений в даній країні або неправомірний вид підприємництва, пов'язаний зі звідництвом для проституції, сутенерством, утримання будинків розпусти, виготовленням, збутом і розповсюдженням предметів порнографічного характеру, тобто таких, які спрямовані на збудження нездорової статевої пристрасті шляхом цинічного, безсоромного, грубо натуралістичного або протиприродного відображення статевого життя людини, тварин тощо. Використання в порнобізнесі означає використання особи як сутенера, утримувача будинку розпусти, актора при зйомках порнографічних фільмів, статиста при виготовленні порнографічних журналів тощо» [20, с. 222-223].

А. А. Небитов під використанням у порнобізнесі розуміє «одержання прибутку від протиправного залучення особи в якості виконавця (як актора, статиста тощо) до виготовлення з метою розповсюдження або збуту порнографії» [109, с. 339].

Зі свого боку М. І. Хавронюк під терміном «порнографія» розуміє «виготовлення з метою розповсюдження і збут предметів, що є носіями текстової інформації, яка містить опис чи зображення в грубій, натуралістичній формі статевих актів чи будь-яких статевих зносин між людьми або між людьми та тваринами, і призначаються для збудження статевої пристрасті людини, а також використання людей у їх створенні, з метою одержання доходу чи іншої вигоди. До таких предметів можуть бути віднесені твори, картини, фотографії та інші носії, а також кіно- та відеопродукція з указаною інформацією» [103, с. 350].

Відповідно до статті 2 Конвенції про примусову чи обов'язкову працю, під терміном «**примусова чи обов'язкова праця**» варто розуміти «будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг» [73].

Про примусовий характер праці або надання послуг можуть свідчити різні обставини, зокрема: 1) застосування фізичного чи психологічного насильства; 2) відсутність трудового договору; 3) обмеження свободи пересування у позаробочий час; 4) вилучення паспорта на період роботи; 5) утримання частини заробітної плати або її невивплата; 5) погрози повідомити органам влади про нелегальний статус працівника тощо [12, с. 256].

Прикладом примусової праці або примусового надання послуг може бути робота у будь-якій сфері виробництва чи послуг, яка здійснюється без оплати або за винагороду, що не відповідає характеру та інтенсивності виконуваних завдань. Зазвичай така діяльність не є результатом добровільної згоди працівника, а здійснюється під загрозою фізичного насильства.

До примусової праці (примусового надання послуг) варто відносити й примусову консумацію. Консумація є формою трудової експлуатації, яка передбачає змушення потерпілих від торгівлі людьми працювати в барах,

ресторанах або розважальних закладах. Їхня діяльність спрямована на створення умов, за яких клієнти, переважно чоловіки, замовляють найдорожчі напої чи страви або ж витрачають значні кошти іншим способом, без надання послуг сексуального характеру. Слід зауважити, що під виглядом роботи у сфері консумації дівчат часто вербують з метою їх подальшої сексуальної експлуатації. Така практика створює умови для зловживань, коли обіцянки легальної зайнятості стають прикриттям для втягнення у торгівлю людьми та примушування до сексуальних послуг. В той самий час ми вважаємо, що не варто розглядати консумацію як різновид сексуальної експлуатації, адже консумація повністю охоплюється поняттям примусової праці або примусового надання послуг.

Відповідно до статті 1 Конвенції про рабство від 25.09.1926 року, **рабство** визначено як становище чи стан людини, стосовно якої здійснюються повноваження права власності або деякі з них [74].

В. О. Іващенко зазначає, що «рабство та работоргівля належать до тих ганебних явищ людства, які існують ще з давніх часів. Перебуваючи у становищі раба, особа не може реалізувати жодного із своїх людських прав. Тому рабство – одна з основних проблем у галузі охорони прав людини, що викликала міжнародне занепокоєння» [67, с. 78].

Згідно зі статтею 1 Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, до звичаїв, подібних до рабства, відносять: боргову кабалу; кріпацький стан; будь-який інститут чи звичай, в силу яких: жінку обіцяють за винагороду видати чи видають заміж її родичі, опікун, сім'я або будь-яка інша особа чи група осіб без права відмови з її боку; чоловік жінки, його сім'я або його клан за винагороду чи іншим чином мають право передати її іншій особі; жінка після смерті чоловіка передається у спадок іншій особі; будь-який інститут чи звичай, за яким дитина передається одним або обома своїми батьками чи своїм опікуном іншій особі за винагороду або без такої з метою експлуатації цієї дитини чи її праці [50].

У ч. 2 ст. 6 Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, зазначено, що **підневільний стан** є результатом інститутів чи звичаїв подібних до рабства, а в п. «b» ст. 7 вказаної конвенції зазначається, що під «особою в підневільному стані» слід розуміти особу, яка перебуває в стані чи становищі, що виник внаслідок інститутів і звичаїв, подібних до рабства [50].

Як бачимо, у вказаній Додатковій конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, боргову кабалу визнано одним із звичаїв, подібних до рабства. Водночас в українському законодавстві залучення в боргову кабалу визнано самотійною формою експлуатації людини.

Залучення в боргову кабалу – це поставлення особи у становище, коли вона, ставши боржником, у забезпечення свого боргу надає власну працю, але цінність виконуваної роботи не зараховується в погашення боргу або якщо тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений [111, с. 24].

А. С. Політова зазначає, що «боргова кабала мало чим відрізняється від традиційного рабства, оскільки вона не дає можливості жертві покинути свою роботу чи землю, яку вона обробляє, до виплати боргу. Хоча теоретично борг підлягає погашенню протягом певного часу, позичальник потрапляє у кабалу, якщо, попри всі його зусилля, він не в змозі розрахуватися. Тоді борг переходить до його дітей» [126, с. 154].

Вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації – це здійснення хірургічного втручання в організм потерпілого без його згоди шляхом примушування або обману, пов'язаного з пересадкою від донора до реципієнта органів (легені, нирки, печінки, ока тощо) та інших анатомічних матеріалів (шкіри, кісткового мозку, волосся, рогівки, судин та клапанів тощо).

Відповідно до статті 1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», трансплантація визначається як «спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту і спрямований на відновлення здоров'я людини» [131].

Досліджуючи об'єкт та предмет злочинних посягань у сфері трансплантації, О. О. Мислива зазначає, що «у медицині розрізняється кілька станів існування людини як донора: а) живий донор; б) «живий померлий донор» або «померлий, в якому підтримується життя» (буквальний переклад термінів «living cadaver donor» та «life supported cadaver»); в) «донор-труп», у якого беруть тверді тканини для виготовлення біоімплантатів. Ці поняття мають суттєве значення для кримінально-правової охорони людини як донора у сфері трансплантації, проте нині не використані законодавцем. Стан буття донора має значення для кваліфікації вчинених у сфері трансплантації незаконних діянь» [98, с. 455-456].

Зі свого боку О. В. Авраменко зазначає, що «якщо торгівля людьми здійснюється з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, цей злочин межує зі складом злочину, передбаченого ст. 143 КК «Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин» та ст. 144 КК «Насильницьке донорство». Якщо особа, яка придбала людину, у подальшому здійснює дії, передбачені цими статтями, вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю статей: ст. 149 та ст. 143 чи ст. 144 КК України» [9, с. 9]. Однак, на практиці мають місце помилки при кваліфікації вказаних посягань.

А. В. Андрушко звертає увагу на те, що «рівень латентності торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації у формі вилучення органів, є нижчим, аніж, скажімо, торгівлі людьми, вчиненої з метою сексуальної чи трудової експлуатації. На нашу думку, пов'язано це з рядом обставин: складністю операцій з трансплантації органів, які неможливо провести у першій-ліпшій лікарні, труднощами у підборі сумісних донорів (так, в проаналізованих провадженнях зафіксовано випадки, коли в результаті обстеження потенційного донора було зроблено висновок, що орган не підходить для трансплантації конкретному пацієнту; більше того, окремим реципієнтам не прижилася пересаджена їм нирка, тобто здійснена трансплантація не досягла своєї мети) тощо» [18, с. 9].

Проведення дослідів над людиною без її згоди – це вчинюваний без дозволу людини фізіологічний або психологічний вплив на її організм із застосуванням методів, що не допущені МОЗ України до загального застосування, тобто є експериментальними [112, с. 36]. Ю. Ю. Забуга та Т. О. Михайліченко зазначають, що «проведення дослідів над людиною без її згоди, виходячи із положень ст. 142 КК України («Незаконне проведення дослідів над людиною»), полягає у незаконному проведенні медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я» [59, с. 42].

Усиновлення (удочеріння) з метою наживи – це оформлене спеціальним юридичним актом одержання на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки, вчинене з метою отримання будь-якої матеріальної вигоди або уникнення певних витрат завдяки усиновленню (удочерінню) [157, с. 26].

На думку А. С. Політової, українське законодавство до певної міри забезпечує захист прав і інтересів дітей під час усиновлення, створюючи перешкоди для їх експлуатації та торгівлі. Водночас із зростанням кількості безплідних пар в Україні набуває актуальності питання сурогатного материнства, яке передбачає імплантацію заплідненої яйцеклітини біологічних батьків сурогатній матері, що зобов'язується після народження передати дитину генетичним батькам [126, с. 155].

У примітці до статті 149 КК України законодавець виокремлює примусову вагітність та примусове переривання вагітності як окремі форми експлуатації людини.

Під **примусовою вагітністю** слід розуміти використання репродуктивних функцій організму жінки шляхом природного або штучного запліднення без її згоди та подальше примушування жінки до виношування дитини. Примусова вагітність – це посягання на волю, життя та здоров'я жінки, пов'язане із її здатністю народжувати [32; 104, с. 445].

Незважаючи на те, що деякі науковці вважають примусову вагітність різновидом сексуальної експлуатації, однак обґрунтованою є позиція

законодавця щодо визначення примусової вагітності і примусового переривання вагітності як самостійні форми експлуатації. Так, примусова вагітність виходить за межі сексуальної експлуатації, оскільки порушує ширший спектр прав та інтересів людини.

Варто погодитись з науковцями, що «під **примусовим перериванням вагітності** слід розуміти переривання вагітності за відсутності добровільної згоди жінки, що досягла 14-річного віку чи малолітньої або недієздатної особи за відсутності добровільної згоди її законних представників незалежно від строку такої вагітності» [59, с. 45].

Окрім того, на думку Ю. Ю. Забуги та Т. О. Михайліченко, доцільним є скорочення переліку форм експлуатації людини [60, с. 292]. Вони звертають увагу на те, що «окремі форми експлуатації (такі як: вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, примусова вагітність, примусове переривання вагітності) доцільно об'єднати під загальною назвою «медична експлуатація людини» [59, с. 38], та виокремлюють при цьому наступні індивідуальні ознаки такої форми експлуатації, а саме: «1) використовуються біологічні властивості або можливості організму людини як біологічної істоти (при цьому людина знеособлюється та прирівнюється до речі); 2) медична експлуатація людини може переслідувати одну або декілька із наступних цілей: а) отримання експлуататором (-ами) матеріальної вигоди; б) покращення стану власного здоров'я чи здоров'я замовника таких «послуг»; в) збереження життя вказаних осіб; г) вирішення проблем у репродуктивній сфері; 3) згода потерпілого від медичної експлуатації або ігнорується, або фальсифікується, оскільки досить часто отримується під впливом як активного, так і пасивного обману» [59, с. 46].

Примусове одруження – це примушування особи (поза її волею) до вступу в шлюб або до продовження раніше укладеного шлюбу, а також примушування до вступу в співжиття без укладення шлюбу чи до продовження такого співжиття [69, с. 8].

Примусове втягнення у заняття жебрацтвом розглядається як протиправний фізичний або психічний вплив на особу з метою змусити її до випрошування грошей та інших матеріальних цінностей.

Деякі дослідники вважають, що примусове втягнення у заняття жебрацтвом є формою трудової експлуатації, однак, на наш погляд, примусове жебракування має специфічні риси (зокрема, примушування до випрошування грошей або інших матеріальних цінностей), які обґрунтовують необхідність його виокремлення саме як окремої форми експлуатації людини.

Втягнення у злочинну діяльність – дії, пов'язані з безпосереднім психічним чи фізичним впливом на особу та вчинені з метою викликати у неї прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах [105, с. 115].

Використання у збройних конфліктах – використання особи як найманця, тобто для виконання нею бойових завдань, пов'язаних з поваленням державної влади або порушення суверенітету й територіальної цілісності інших держав [20, с. 223].

Залучення до збройних конфліктів може проявлятися у примусовому виконанні фортифікаційних та інших робіт, наприклад, таких як риття окопів. Також використанням у збройних конфліктах вважається примушування до ремонту зброї, приготування їжі, догляду за хворими чи пораненими бойовиками тощо. У збройних силах будь-якої держави ці обов'язки виконують військовослужбовці або мобілізовані представники цивільного населення. Проте злочинні угруповання та незаконні воєнізовані формування примушують потерпілих до праці з метою досягнення злочинних цілей. Головною ознакою такої експлуатації є позбавлення людей права самостійно вирішувати, чи погоджуватися на виконання цих завдань.

Досліджуючи мету експлуатації як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони торгівлі людьми, А. В. Андрушко робить наступні висновки: «1) вказівка на мету експлуатації у диспозиції норми про торгівлю людьми дозволяє відмежувати злочинне діяння від дій, які кримінально караними не є; 2) особи, які вчиняють вербування, переміщення, переховування чи передачу

людини, звісно, зацікавлені передусім у матеріальній вигоді, яку бажають отримати завдяки своїм діям. Разом із тим вони діють таким чином, усвідомлюючи, що завербовану (переміщену і т. д.) ними людину надалі експлуатуватимуть інші особи; 3) відповідальність за власне торгівлю людиною настає незалежно від того, чи вчинені такі дії з метою її експлуатації. Мета експлуатації людини є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони для таких форм торгівлі людьми як вербування, переміщення, переховування, передача і одержання людини. Оскільки конструкція диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України може схилити до висновку, що мета експлуатації стосується не лише вербування, переміщення, переховування, передачі та одержання людини, а й власне торгівлі людиною, вказівку на мету експлуатації запропоновано розмістити перед переліком відповідних форм цього злочину; 4) ключовою характеристикою експлуатації є використання людини, завдяки якому особа, котра її експлуатує, отримує майнову чи немайнову вигоду. Підтримано точку зору про те, що у механізмі експлуатації примушування є одним із обов'язкових елементів, ланкою експлуатації, виступає в якості інструменту забезпечення експлуатації; 5) реалізація мети експлуатації лежить за межами складу торгівлі людьми, а тому експлуатація людини має додатково кваліфікуватися за іншими статтями КК України» [14, с. 236].

Перелік форм експлуатації людини, що зазначений в примітці до статті 149 КК України, не є вичерпним, тому можливими є і інші форми експлуатації людини. Наприклад, у цьому контексті М. І. Хавронюк звертає увагу на те, що за статтею 149 КК України необхідно кваліфікувати торгівлю людьми, вчинену з метою трансплантації не лише органів людини, але й тканин, а також вилучення крові у людини, яка є донором [104, с. 447].

Безумовно, торгівля людьми є однією з найсерйозніших глобальних проблем сучасності, що вимагає системного підходу до протидії як на державному, та і на міжнародному рівнях. Враховуючи, що з початком повномасштабного вторгнення рф на територію України та введенням воєнного стану Указом Президента України від 24.02.2022 року №64/2022 «Про введення

воєнного стану в Україні», затвердженого Законом України № 2102-IX від 24.02.2022 року, гібридний характер торгівлі людьми значно загострився, наразі досить важливим є удосконалення стратегій задля вирішення питань протидії торгівлі людьми, що обумовлює необхідність постійної доктринальної та законодавчої уваги, а також належного реагування на наявні у цій сфері проблемні аспекти. З огляду на це, потребують подальшого наукового дослідження питання, що пов'язані з методикою оцінки роботи органів протидії торгівлі людьми та ефективності чинного кримінального законодавства, тобто перехід від кількісних показників статистики до якісного оцінювання та аналізу, що неможливо здійснити без врахування здобутків кримінологічної науки. У цьому аспекті важливим є проведення кримінологічної характеристики торгівлі людьми як одного з найпоширеніших видів злочинів проти волі, честі та гідності особи, що передбачає вивчення здобутків наук кримінального циклу, таких як кримінологія, кримінальне право та криміналістика. Саме тому аналіз поглядів науковців буде структуровано відповідно до їх належності до конкретної галузі наукових досліджень.

Спочатку звернемося до надбань науки кримінального права. Для аналізу обрано дисертаційні та монографічні дослідження, оскільки вони є більш комплексними та детальними. Цей підхід також буде застосовано під час вивчення та дослідження наукових праць у сфері криміналістики та кримінології.

У дисертаційному дослідженні «Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України» В. М. Підгородинський вивчає історичні передумови виникнення торгівлі людьми та проводить юридичний аналіз ознак складу торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо передачі людини, надаючи рекомендації щодо вдосконалення законодавства, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми [119]. Так, зокрема, автор наводить аргументи щодо «недоцільності закріплення у диспозиції статті 149 КК України мети як обов'язкової ознаки складу злочину торгівлі людьми, тим більше, що суб'єктивна сторона в даному випадку характеризується наявністю двох цілей цього злочину: кінцевої мети стосовно всіх трьох форм торгівлі

людьми – подальша сексуальна експлуатація людини, використання у порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення до боргової кабали, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатація її праці та першочергової мети для третьої форми, яка полягає в тому, що особа здійснює цей злочин для подальшого продажу чи іншої передачі людини іншій особі (особам). Обґрунтовується, що таким чином не враховується можливість випадків здійснення цього злочину без зазначених цілей, а також складність їх встановлення в тій чи іншій конкретній ситуації» [120, с. 7]. Однак вказана робота була написана 2005 року, а тому наукові висновки, які отримані на підставі дослідження, сформульовані у вигляді теоретичних положень та наразі є не актуальними, враховуючи зміни в диспозицію статті 149 КК України, що внесені законодавцем у 2018 році.

Грунтовне дослідження злочинів проти свободи особи за законодавством України було проведене А. С. Політовою. У дисертаційній роботі «Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України» автор досліджує кримінально-правові норми вітчизняного законодавства, що встановлюють відповідальність за порушення права людини на свободу, та інші законодавчі акти України та міжнародні нормативно-правові документи, положення яких спрямовані на охорону свободи людини. Досить дискусійною є пропозиція автора щодо того, що «Кримінальний кодекс України необхідно доповнити нормою, яка б встановлювала відповідальність за рабство та работоргівлю та віднести її до Розділу III Особливої частини КК України, як це впливає із визначення поняття злочину проти свободи, у зв'язку з тим, що ці посягання позбавляють свободи особу» [126, с. 49]. Натомість ми підтримуємо позицію А. А. Андрушка, який слушно зауважує, що «передбачати в КК України статтю про відповідальність за рабство недоцільно. І справа, на наш погляд, не стільки в тому, що рабство юридично скасоване (реальність може бути іншою). На наше переконання, чинний кримінальний закон містить достатньо інструментів для ефективної протидії оберненню людини в рабство. Перебування людини в стані раба без її сексуальної, трудової чи іншої

експлуатації навряд чи взагалі трапляється в об'єктивній дійсності, а тому має отримувати кримінально-правову оцінку за відповідними статтями КК України. Крім того, вважаємо, що саме по собі обернення людини в рабство можливо кваліфікувати як незаконне позбавлення волі, оскільки невід'ємним атрибутом рабства є посягання на особисту свободу людини» [12, с. 262].

О. С. Наумова у дисертаційному дослідженні «Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України)» доводить, що «визначення поняття торгівля людьми у ч. 1 ст. 149 КК України не охоплює усіх випадків вчинення такого злочину, що підлягають криміналізації відповідно до взятих міжнародних зобов'язань» [106, с. 162]. Досить цікавою є пропозиція автора, яка зазначаючи, що «у багатьох випадках торгівля людьми вчиняється саме за допомогою офіційно зареєстрованих юридичних осіб, наприклад, кадрових агентств по оформленню виїзду громадян для працевлаштування за кордон, рекламних агентств тощо» [106, с. 49], вважає за необхідне задля вдосконалення кримінально-правових механізмів протидії злочинам проти волі особи «поширити застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за вчинення уповноваженими особами злочинів, передбачених у статтях 146, 147, 149 Особливої частини КК України. Такі зміни до Особливої частини КК України забезпечать виконання міжнародно-правових зобов'язань держави та нададуть можливість удосконалити кримінально-правову протидію злочинам проти особистої свободи та недоторканності особи» [106, с. 49].

У своїй дисертаційній роботі А. В. Андрушко провів комплексне кримінально-правове та кримінологічне дослідження теоретичних і прикладних проблем запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи. Що стосується саме статті 149 Кримінального кодексу України, яка передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, то автор зазначає, що «оскільки під власне торгівлею людиною прийнято розуміти її купівлю-продаж, вказану форму розглядуваного злочину варто було б назвати купівлею-продажем людини, а не торгівлею людиною. За такого підходу вдасться уникнути

двозначності, пов'язаної з розумінням сутності торгівлі людьми» [12, с. 192], та зокрема, звертає увагу на те, що «виключення законодавцем у вересні 2018 р. «здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина» з опису об'єктивної сторони злочину, відповідальність за який передбачена у ст. 149 КК України, призвело до істотної прогалини, пов'язаної з неможливістю кримінально-правової оцінки вчинення щодо людини угод, якщо вони не мали на меті експлуатацію людини» [12, с. 40].

Також автором розроблено кримінологічний портрет особи злочинця, що вчиняє торгівлю людьми, – «це раніше не судима (91,2%) жінка (54,4%), громадянка України (89,5%), мешканка міста (75,1%), у віці 25–39 років (61,4%), з повною загальною середньою освітою (39,9%), що ніде не працює (73%), не перебуває у шлюбі (63,5%), якій притаманні такі негативні морально-психологічні риси, як прагнення до наживи й забезпечення власного благополуччя будь-якою ціною, егоцентризм, цинізм, емоційна холодність, нездатність співпереживати, а також підприємливість, енергійність, цілеспрямованість, організаторські здібності, вміння переконувати інших» [12, с. 342]. Варто зазначити, що саме систематичне вивчення особистості особи злочинця є важливим задля визначення профілактичних заходів протидії досліджуваним злочинам.

Слід погодитись з автором, що віктимологічна профілактика посідає важливе місце в системі заходів запобігання такому злочину, як торгівля людьми, а тому «необхідно працювати з «групою ризику», тобто з особами, які в силу різних життєвих обставин є потенційними жертвами торгівлі людьми, здійснювати індивідуальний вплив на них, надавати їм конкретну допомогу. Точне й своєчасне виявлення тих, хто входить в групу ризику потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, є запорукою успішності запобігання таким злочинам» [12, с. 414-415]. В той же час автор аналізує всі злочини проти волі, честі та гідності особи, що передбачені розділом III Особливої частини КК України, не вдаючись до детального аналізу саме торгівлі людьми в умовах гібридної війни чи збройних конфліктів.

Слід зазначити, що більшість із зазначених праць були опубліковані в період дії перших двох редакцій статті 149 КК України.

Також варто звернути увагу на дослідження в межах криміналістики. Так, у дисертаційному дослідженні «Криміналістичне забезпечення розслідування торгівлі людьми (міжнародне співробітництво)» В. С. Філашкін надає криміналістичну характеристику торгівлі людьми як транснаціонального злочину, досліджує зміст міжнародного співробітництва правоохоронних органів держав та міжнародних організацій (Інтерполу) у розслідуванні даного виду злочину, і вивчає особливості його криміналістичного забезпечення. На основі масиву матеріалів кримінальних проваджень, систематизації статистичних результатів опитування слідчих та оперативних співробітників органів внутрішніх справ, автор зазначає, що «проблеми боротьби з торгівлею людьми виходять на новий рівень і все більшу роль відіграє саме міжнародна співпраця між правоохоронними установами різної юрисдикції» [159, с. 162].

Науковець звертає увагу на те, що «при розслідуванні торгівлі людьми транснаціонального характеру важливе значення має використання допомоги Інтерполу. У справах про торгівлю людьми транснаціонального характеру допомога Інтерполу дозволяє отримати ефективні результати: по-перше, можливості Інтерполу можуть використовуватися з метою ідентифікації та перевірки осіб за обліками поліції зарубіжних країн; по-друге, Інтерпол є суб'єктом міжнародного розшуку, що сприяє пошуку осіб та інших об'єктів у різних країнах у справах про торгівлю людьми; третім аспектом, що підкреслює важливість співпраці правоохоронних органів з Інтерполом у справах про торгівлю людьми, є сприяння у виконанні кримінально-процесуальних дій» [159, с. 162-163].

Досить цікавим є дисертаційне дослідження П. В. Горбасенка «Загальні положення методики розслідування торгівлі людьми». Так, автор на основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень та аналізу позицій вчених надає криміналістичну характеристику торгівлі людьми. Науковець стверджує, що «криміналістична характеристика торгівлі людьми є сукупністю не будь-яких

відомостей про певний злочин, а криміналістично значимої інформації, яка впливає на вину злочинця, кримінально-правову оцінку його діяння, зумовлює обрання слідчим відповідних кримінально-процесуальних рішень у вигляді слідчих дій та оперативно-розшукових заходів» [42, с. 184]. Також автором запропоновано типову криміналістичну характеристику торгівлі людьми, яка складається з наступних елементів: «канал торгівлі людьми, дані про слідоутворення, типові учасники злочину, типові способи вчинення злочину та його приховання, закономірні зв'язки між окремими елементами криміналістичної характеристики та механізму вчинення злочину» [42, с. 184].

Також П. В. Горбасенко слушно зауважує, що «для створення в Україні ефективної системи боротьби з торгівлею людьми, що базується на міжнародному досвіді, слід прийняти такий комплекс заходів: розробити національну стратегію боротьби з торгівлею людьми, яка включатиме створення всезагальної системи з попередження та припинення торгівлі людьми в ув'язці із заходами удосконалення загальної практики боротьби із злочинністю, розширення співробітництва між правоохоронними органами України з іншими органами та правоохоронними органами інших держав, міжнародних правоохоронних організацій» [43, с. 13].

У дисертаційній роботі «Розслідування торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації» О. П. Свінціцька досліджує питання, що стосуються теоретичних та практичних основ розслідування торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації. Окрім того, науковець запропонувала авторську дефініцію поняття торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації, під якою вона розуміє «злочинну діяльність, вчинену організованими групами або злочинними організаціями щодо жінок, дітей та чоловіків шляхом їх вербування, внутрішнього або зовнішнього переміщення та подальшого їх використання для задоволення сексуальних потреб у різних формах з метою одержання матеріальної вигоди суб'єктом злочинної діяльності» [147, с. 53]. Також у роботі автор звертає увагу на проблеми, що виникають під час розслідування торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації, до яких відносить «низьку професійну

майстерність (підготовку) правоохоронних органів, технологічний (телекомунікаційний) прогрес, відсутність чіткої розробленої методики розслідування торгівлі людьми, ліквідацію Управління боротьби з організованою злочинністю, а також неналагоджену міжнародну співпрацю (взаємодію), що є ключовим моментом під час розслідування такої категорії злочинів, та інші фактори, які сприяють поширенню торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації» [147, с. 14]. Враховуючи це, О. П. Свінціцька висуває пропозицію щодо впровадження спеціальних тренінгів для суддів, правоохоронців, медичних та соціальних працівників, адвокатів, співробітників консульства, журналістів та активістів громадянського суспільства щодо виявлення ознак торгівлі людьми, зокрема і з сексуальною експлуатацією, задля підвищення рівня знань та удосконалення професійної майстерності працівників судових і правоохоронних органів, а також інших суб'єктів протидії торгівлі людьми, та зазначає, що «програма тренінгу повинна передбачати підвищення рівня теоретичних знань (поняття торгівлі людьми; види торгівлі людьми; законодавство у сфері запобігання та протидії торгівлі людьми; основні напрями взаємодії правоохоронних органів з громадськістю під час розслідування торгівлі людьми; основні напрями профілактичної роботи з метою запобігання торгівлі людьми тощо) та практичної частини (розв'язання ситуаційних завдань)» [148, с. 4]. З вказаною позицією автора можна погодитись, однак в той же час виникають сумніви щодо ефективності таких тренінгів, зокрема існує ризик формального підходу до організації тренінгів, коли навчання обмежиться лише теоретичними лекціями без належної практичної підготовки.

Безсумнівно, зазначені наукові роботи мають важливе наукове значення, проте для проведення кримінологічної характеристики злочинів у виді торгівлі людьми, дослідження їх детермінації та протидії є недостатньо цінними. Це обумовлено фундаментальними відмінностями в предметі дослідження цих наук, тому розглянемо роботи кримінологів, присвячені вивченню даної тематики.

Серед наукових праць, у яких розглядаються окремі аспекти кримінологічної характеристики та заходів протидії торгівлі людьми, варто

відзначити дослідження таких авторів, як: В. С. Батиргарєєвої, В. І. Борисова, М. Г. Вербенського, Т. І. Возної, Б. М. Головкина, Л. О. Данильчук, Т. А. Денисової, І. М. Даньшина, Г. П. Жаровської, В. О. Іващенко, О. В. Козаченка, К. Б. Левченко, О. В. Лисодєда, О. В. Надена, А. А. Небитова, Ю. В. Раковської, Є. Д. Скулиша, Є. Л. Стрельцова, О. О. Титаренка, В. В. Турка, М. І. Фіалки та інших, які висвітлюють різноманітні аспекти проблеми, включаючи профілактичні заходи, соціальні фактори та міжнародну співпрацю в боротьбі з торгівлею людьми тощо. Їхні роботи стали важливим внеском у розробку теоретичних та практичних підходів до протидії цим злочинам. Однак кримінологічним аспектам торгівлі людьми присвячено всього декілька дисертацій. Зокрема, в 2011 році Ю. В. Раковська захистила дисертацію на тему «Соціально-правова природа та детермінація торгівлі людьми: кримінологічне дослідження», у 2012 році А. А. Небитов захистив дисертацію на тему «Кримінологічні засади запобігання торгівлі людьми або іншій незаконній угоді щодо людини». Окрім того, у 2016 році А. А. Небитов написав монографію на тему «Сексуальна експлуатація в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз».

У своєму дисертаційному дослідженні «Соціально-правова природа та детермінація торгівлі людьми: кримінологічне дослідження», враховуючи дискусії, які виникають в наукових колах щодо розуміння соціально-правового феномену торгівлі людьми, Ю. В. Раковська надає визначення поняття «торгівля людьми» саме як «дії, спрямовані на вербування, приховування, отримання, продаж та перевезення в межах державного кордону чи поза ним особи з метою експлуатації та отримання від цього економічної вигоди, з використанням обману, шахрайства, насильства, зловживання владою або іншим способом» [142, с. 124]. Водночас вказане визначення, запропоноване науковцем, хоча включає кілька основних аспектів, які є важливими для розуміння цього явища, однак має суттєві обмеження, що можуть вплинути на його практичне та теоретичне застосування. Зокрема, на нашу думку, Ю. В. Раковська, вказуючи, що метою торгівлі людьми є «економічна вигода», цим самим значно звужує

розуміння торгівлі людьми, адже не завжди економічний мотив є обов'язковим, тож таке звужене бачення не охоплює всього спектру форм експлуатації та обмежує його застосування в ситуаціях, коли експлуатація є метою, але не фінансовою вигодою. Автор звертає увагу на те, що «брак чітких та однозначних дефініцій, понять, категорій призводять до того, що тлумаченням нормативно-правових актів займається судова влада. Наявна корумпованість судової системи відкриває шляхи для зловживання не тільки на рівні суддів, а й на рівні представників правоохоронних органів, оскільки такі визначення дають широку «свободу дій». Недосконалість кримінального законодавства, інших галузей права (кримінально-процесуального, цивільного, цивільно-процесуального) призводять до «розгулу» злочинності у всіх сферах суспільного життя» [142, с. 124].

Варто погодитись з думкою автора щодо того, що «тривалість існування торгівлі людьми та здатність пристосовуватися до різних умов суспільного життя зумовили її інституціоналізацію. Існування інституту торгівлі людьми свідчить про його великий потенціал пристосовуватися до суспільних формацій та породжувати масову кримінальну віктимність» [140, с. 148].

А. А. Небитов, досліджуючи сексуальну експлуатацію в Україні, зазначає, що «сексуальна експлуатація – це використання сексуальних послуг чи сексуальності іншої особи з її згоди чи проти її волі з метою одержання прибутку, або задоволення сексуальних потреб третіх осіб або власних сексуальних потреб. Кримінально-правовими ознаками сексуальної експлуатації слід вважати: використання сексуальних послуг чи сексуальності іншої особи; здійснення її зі згоди особи, яку експлуатують, або проти її волі; мету одержання прибутку, або задоволення сексуальних потреб третіх осіб чи власних сексуальних потреб» [108, с. 57]. Водночас дещо спірною видається позиція науковця щодо того, що сексуальна експлуатація повинна передбачати такі її форми, як проституція, утримання місць розпусти, звідництво, сутенерство, порнографія та інші подібні протиправні діяння [109, с. 115], оскільки форма сексуальної експлуатації може змінюватися та набувати нових проявів з плином часу. Також автор вважає

необхідним закріплення в примітці до статті 149 КК України терміну «сексуальна експлуатація».

Важливим доповненням до теоретико-методологічного вивчення торгівлі людьми є робота американського соціолога та політолога Чарльза Тіллі, особливо його дослідження на тему «Колективне насильство, суперечлива політика та соціальні зміни» [7]. У своєму дослідженні автор аналізує, як соціальні та політичні зміни сприяють виникненню колективного насильства і як соціальні зміни можуть трансформувати відносини між державними та недержавними структурами. Він акцентує увагу на тому, як політика, яка виглядає як необхідна для національної безпеки чи соціального контролю, може фактично стимулювати виникнення та масштабування таких злочинів, як торгівля людьми. За Чарльзом Тіллі, суспільства, які переживають соціальні чи політичні потрясіння, схильні до дестабілізації, що підвищує вразливість окремих груп до експлуатації та насильства. Ця наукова робота має важливе значення для нашого дисертаційного дослідження, оскільки автор проводить паралель між державотворенням і організованою злочинністю, що допомагає краще зрозуміти механізми, через які соціальні та політичні зміни – такі як війна, соціальні конфлікти чи урядові кампанії – сприяють зростанню експлуатації, зокрема торгівлі людьми, на прикладі повномасштабного вторгнення рф на територію України. Зокрема, це дозволить побачити глибокий зв'язок між зовнішніми соціально-політичними факторами і внутрішніми механізмами торгівлі людьми, особливо в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні.

Отже, слід зауважити, що більшість кримінологічних досліджень науковців про торгівлю людьми були опубліковані понад десять років тому, у зв'язку з цим виникає потреба в оновленому погляді на кримінологічні аспекти торгівлі людьми. Окрім того, незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених кримінологічним аспектам торгівлі людьми, багато важливих питань все ще залишаються недостатньо вивченими. Водночас кримінологічні дослідження торгівлі людьми саме в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні взагалі відсутні.

У нашому науковому дослідженні ми не будемо проводити глибокий аналіз кримінально-правових категорій, оскільки основний предмет нашого вивчення пов'язаний саме з кримінологічним дослідженням злочину, передбаченого статтею 149 КК України.

1.2. Історичні та соціальні передумови криміналізації торгівлі людьми

Дослідженню торгівлі людьми на сучасному етапі кримінологами приділено недостатньо уваги, а питання проблеми торгівлі людьми в умовах гібридної війни та повномасштабного вторгнення рф на територію України є недослідженими в кримінологічній науці. Враховуючи, що комплексне кримінологічне дослідження досі відсутнє, то це підкреслює актуальність його проведення з урахуванням напрацювань у суміжних науках. Для досягнення цілей нашого дослідження важливим є визначення історичних та соціальних передумов криміналізації вказаного злочину.

Аналіз історичних аспектів криміналізації дозволяє простежити еволюцію суспільного ставлення до торгівлі людьми, що відображає зміни у правовій доктрині, міжнародних і національних підходах до протидії цьому явищу. Крім того, історичний розвиток норм, спрямованих на протидію торгівлі людьми, свідчить про поступове усвідомлення суспільної небезпеки цього явища та необхідність його жорсткого правового регулювання. Вивчення історичних передумов також дає можливість визначити фактори, що сприяли криміналізації торгівлі людьми, зокрема економічні, політичні та соціокультурні зміни, які впливали на формування правових норм у різні історичні періоди.

Слід зазначити, що з розвитком суспільства і укоріненням у ньому поваги до основоположних прав людини, зокрема права на свободу, криміналізація торгівлі людьми стала необхідним інструментом забезпечення соціальної справедливості. У статті 29 Конституції України закріплено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. До того ж норми Кримінального кодексу України спрямовані на захист прав особи від злочинних посягань, зокрема таких, як торгівля людьми, як однієї з найгрубіших форм порушення людської гідності та свободи. У кримінально-правовій доктрині процес створення правових норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за певні діяння, визначається поняттям криміналізації. Криміналізація торгівлі людьми базується на принципах міжнародного права та

вітчизняного законодавства, а також враховує напрацювання вітчизняної правової доктрини. Водночас це питання потребує ґрунтовного дослідження з урахуванням сучасних досягнень науковців у цій галузі.

Спочатку слід детальніше розглянути категоріальний апарат у контексті змісту досліджуваних понять.

На думку В. М. Дрьоміна, «терміни «криміналізація», «декриміналізація» раніше застосовувалися переважно у кримінальному праві для позначення процесів розширення або звуження сфери кримінально-правового регулювання, нині їх широко використовують для характеристики проникнення злочинних форм поведінки в різні сфери суспільного життя. «Криміналізація політики», «криміналізація економіки», «криміналізація культури», «криміналізація правоохоронних органів» – терміни, які відображають і реальну ситуацію в суспільстві, і напрями досліджень кримінологів, соціологів, економістів та інших представників соціальних наук» [53, с. 81]. Також професор слушно зазначає, що «в умовах розширення глобалізаційних (інтеграційних) процесів, з одного боку, і загострення локальних конфліктів унаслідок дезінтеграційних процесів, з іншого боку, інституційний устрій суспільства стає головною мішенню злочинного світу. У результаті кримінальні практики, проникаючи в різні сфери суспільного життя, чинять деструктивний вплив на діяльність базових соціальних інститутів. З іншого боку, масовість окремих видів злочинних проявів, особливо корисливої спрямованості, говорить про те, що подібні злочини стають досить буденними явищами і нормою соціальної поведінки. Фактично можна говорити про процеси інституціоналізації окремих видів кримінальних практик. Таким чином, ми зіштовхуємося з двома взаємопов'язаними глобальними процесами: криміналізацією соціальних інститутів і інституціоналізацією кримінальних практик» [53, с. 82]. Ми поділяємо точку зору дослідника, тому в цьому підрозділі буде розглянуто саме кримінально-правовий аспект криміналізації.

Проаналізуємо здобутки науки кримінального права та фундаментальні праці науковців.

Як зазначає П. Л. Фріс, «криміналізація – це процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними й, у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів. Відповідно, декриміналізацію можна визначити як процес виявлення діянь, передбачених КК, які втратили суспільну небезпеку, фіксацію на державному рівні необхідності відмови від подальшого визнання їх як злочинів та відсутності необхідності та доцільності продовження кримінально-правової боротьби з ними і, в наслідок цього, виведення їх з кола злочинів» [162, с. 211]. Також науковець стверджує, що «основним критерієм, що визначає криміналізацію, треба визнати доцільність її застосування для боротьби з конкретним видом діянь. Вирішення питання про доцільність пов'язано з констатацією того факту, що здійснення боротьби з відповідним видом антигромадської поведінки іншими (не кримінально-правовими) засобами є неможливим. Кримінально-правова політика націлює законодавця на відмову від застосування кримінальної відповідальності в усіх без винятку випадках, коли вона неспроможна слугувати меті зменшення рівня злочинності відповідного виду» [161, с. 342].

Аналогічної підходу дотримується О. О. Дудоров, який зазначає, що «криміналізація – термін, яким у кримінальному праві позначають процес і результат віднесення діянь до числа злочинів. Попри численність існуючих в юридичній літературі визначень криміналізації всі вони зазвичай акцентують увагу на тому, що внаслідок криміналізації як діяльності, за загальним правилом законодавця, певне суспільно небезпечне діяння, яке раніше злочином не визнавалось, стає таким і за його вчинення запроваджується кримінальна відповідальність. Інакше кажучи, криміналізація – це виявлення суспільно небезпечних проявів поведінки людини, визнання державою можливості і необхідності застосування щодо них заходів кримінальної відповідальності і закріплення в кримінальному законі ознак суспільно небезпечних діянь, оголошених злочинами» [56, с. 51].

На думку А. А. Вознюк, «криміналізація – встановлення кримінально-правової заборони (визнання того чи іншого діяння злочином), а декриміналізація – її скасування» [33, с. 51].

Д. О. Балобанова стверджує, що «криміналізація є процес виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості й доцільності кримінально-правової протидії їм і фіксації їх у законі як злочинних і кримінально караних. Криміналізувати діяння – значить визначити, що ступінь його суспільної небезпеки настільки великий, що воно не може розглядатися як провина, а повинне тягти застосування кримінально-правових заходів впливу» [22, с. 81].

Г. А. Злобін запропонував розгорнуту класифікацію принципів криміналізації, поділивши їх на дві групи: принципи, які визначають об'єктивну необхідність і політичну доцільність запровадження кримінальної відповідальності (соціальні та соціально-психологічні: суспільна небезпека, відносна поширеність діяння, співвідношення позитивних і негативних наслідків, кримінально-політична адекватність), та принципи, які забезпечують внутрішню логічну узгодженість норм права (системно-правові). Останні включають загальноправові принципи (конституційна адекватність, міжнародно-правова необхідність і допустимість, процесуальна здійсненність переслідування) та кримінально-правові принципи (відсутність прогалин у законі, не надмірність заборон, визначеність і єдність термінології, повнота складу злочину, економія репресії). Ця класифікація забезпечує комплексний підхід до оцінки обґрунтованості криміналізації з урахуванням соціально-політичних і правових аспектів [145, с. 215].

А. Ф. Зелінський зазначав, що «проблеми криміналізації та декриміналізації, посилення та пом'якшення санкцій за деякі види злочинів повинні вирішуватись не в руслі політики, що постійно змінюється, а у відповідності з визнаними у цивілізованому суспільстві загальнолюдськими моральними цінностями, принципами гуманізму, справедливості, законності та милосердя» [65, с. 15-16]. Підтримуючи вказану позицію, А. М. Орлеан зазначає,

що «діяння має визнаватись злочинним не тоді, коли це вигідно певним державним органам або політичним силам, а винятково у випадках, коли воно об'єктивно відповідає розробленим наукою критеріям криміналізації. Тому вплив кримінальної політики держави на криміналізацію повинен бути обмежений науково розробленими критеріями криміналізації. Разом з тим, враховуючи комплексний характер кримінальної політики, повністю позбавитись такого впливу навряд чи можливо» [115, с. 60].

Досліджуючи стадії криміналізації суспільно-небезпечних діянь, О. О. Дудоров зазначав, що «криміналізація охоплює (повинна охоплювати): отримання та оцінку інформації про появу (поширення) в країні певної поведінки, яка становить суспільну небезпеку; визначення можливих шляхів протидії їй; прогнозування наслідків запровадження відповідної кримінально-правової заборони; ухвалення рішення про встановлення кримінальної відповідальності за вказану поведінку; розроблення законопроекту та його прийняття» [33, с. 51].

На думку Д. О. Балобанової, «криміналізація може здійснюватися за рахунок розширення в складі опису предмета злочину або кола потерпілих. У деяких випадках криміналізація провадиться шляхом вилучення окремих ознак з диспозиції норми. Це стосується всіх статей, у диспозиції яких була скасована адміністративна преюдиція» [22, с. 61].

Далі розглянемо історичні аспекти криміналізації торгівлі людьми.

Варто зазначити, що торгівля людьми існує з давніх часів і має глибоке історичне коріння. Цей вид злочинності виник з моменту встановлення товарно-грошових відносин і залишається актуальним до наших днів, пристосовуючись і змінюючи свої форми.

Поява рабства була спричинена потребою в недорогих робітниках, критичною ситуацією, в якій опинилися майбутні потенційні жертви, та відсутністю альтернативних методів заробітку «живих» грошей. Рабство як економічний інститут мало на меті підтримання соціального порядку, управління виробничим процесом, а також розподіл та перерозподіл

матеріальних ресурсів і їх вартості. До того ж торгівля рабами відігравала роль додаткового стимулу, що сприяв соціальному прогресу.

В. М. Підгородинський, аналізуючи сутність рабства в контексті існування проблеми торгівлі людьми, зазначав, що «рабство – це певного роду залежність: народу від правителя, одного класу від іншого, або однієї людини від іншої» [122, с. 856].

У III тис. до н.е. були закладені основи рабовласницького ладу, що характеризувався поширенням патріархального рабства, типового для держав Стародавнього Сходу. Патріархальне рабство виникло в умовах натурального господарства, коли виробництво було орієнтоване на власне споживання, а потреба в інтенсивній експлуатації, характерній для товарного виробництва, була відсутньою. Рабами здебільшого ставали військовополонені або особи, які потрапляли в боргову залежність. Раби могли належати державі, храмам чи приватним особам, але не були основною продуктивною силою, як це було в античних суспільствах. Водночас рабів використовували як робочу силу для виконання важкої фізичної праці в сільському господарстві, будівництві та домашніх роботах. Головну працю, особливо в сільському господарстві, виконували селяни-общинники, які в різній мірі залежали від держави, виконуючи її економічні та соціальні вимоги. Тож патріархальне рабство доповнювало економічну систему Стародавнього Сходу, але не домінувало в ній.

У період розквіту стародавніх суспільств світові держави та імперії активно використовували працю рабів як основу ремісничого виробництва. З розвитком робочих сил і торгівлі збільшувалася потреба в новій робочій силі, яку забезпечували шляхом завезення рабів. Їхню працю широко застосовували в різних галузях, зокрема на рудниках, у ремісничих майстернях, портах і на корабельнях. Володіння рабами стало ключовим чинником розширення виробничої бази та збагачення рабовласників, що сприяло економічному розвитку держав, хоча й супроводжувалося соціальною нерівністю та експлуатацією. Приміром, у Стародавній Греції рабство було глибоко інтегроване в економічну систему, а торгівля рабами перетворилася на

прибуткове ремесло. Рабів можна було продавати, дарувати чи обмінювати, причому обмін і купівля стали основними джерелами їхнього надходження для тих, хто не займався розбоєм чи війнами. Вигоду від торгівлі рабами отримували як царі, так і морські розбійники, а значний дохід забезпечувала торгівля гладіаторами, яка мала великий попит у тогочасному суспільстві [121, с. 174].

На початку римської історії становище приватних рабів визначалося особливостями патріархального рабства, де вони вважалися частиною сім'ї господаря. Римські громадяни мали повну владу над рабами, хоча останні певною мірою користувалися захистом сакрального права. В Афінах державні раби виконували важливі функції, наприклад, входили до складу скіфської поліції, а також залучалися до будівництва портів, доріг і храмів. Загалом, рабів поділяли на державних (це переважно військовополонені) та приватновласницьких, що відображало різні аспекти економічного та соціального життя стародавніх суспільств [117, с. 25-26].

У період розквіту республіки значно зросла інтенсивність експлуатації праці рабів. Античне рабство стало однією з основ римської економіки нарівні з працею дрібних вільних виробників. Незалежно від ролі раба у виробництві, він залишався власністю господаря і розглядався як річ, частина його майна. Влада господаря над рабом була майже необмеженою [35, с. 170]. У цей період раби перетворилися на пригноблений і жорстоко експлуатований соціальний клас. Основним джерелом поповнення їхньої кількості залишався полон, однак значного поширення набула работоргівля, зокрема купівля рабів за кордоном, що стало прибутковою і масштабною діяльністю. Зважаючи на надзвичайно тяжкі умови життя, жорстке ставлення з боку господарів і високий рівень смертності серед рабів, їхнє природне відтворення відіграло незначну роль у підтриманні чисельності цього класу. Така система сприяла дегуманізації рабів, розглядаючи їх виключно як товар або засіб виробництва. Щодо цього В. П. Глиняний зазначав, що, попри законодавчу заборону боргової кабали, вона фактично продовжувала існувати, хоча й у обмежених масштабах. До кінця періоду

республіки набуло поширення явище, коли люди самі продавали себе в рабство [35, с. 169].

На II-I століття до н.е. припав період розквіту рабовласницького господарства, яке набуло класичних форм. Раби стали основною виробничою силою, їхня праця використовувалася у всіх галузях економіки. За родом діяльності раби поділялися на міських і сільськогосподарських. Міські раби, такі як слуги, ремісники, вчителі, управителі та медики, працювали в домашніх господарствах, майстернях, купальнях і каменоломнях. Сільськогосподарські раби, найчисленніша група, виконували роботи в аграрному секторі. Джерелами рабства залишалися війни, піратство, а в не італійських провінціях Риму – боргові зобов'язання. Острів Делос став міжнародним центром работоргівлі, де щоденно продавали до 10 000 рабів. Переважно рабами ставали іноземці, адже римське право забороняло перетворювати громадян Римської республіки на рабів [117, с. 30].

В. М. Підгородинський стверджує, що «раби, на думку стародавніх членів суспільства, завжди були й завжди будуть. Рабство терпіли при потребі, навіть не мріючи про його знищення. Його переносили з дивною покірністю. Більшість рабів, по суті, і не думали про обурення, а лише намагалися краще влаштуватися й полегшити важке становище за допомогою засобів, до яких вдаються слабкі та пригноблені: хитрості, лицемірства, низькості» [122, с. 858].

А. М. Орлеан зазначає, що «найдавніше поняття торгівлі людьми як злочинного діяння включало дві наступні ознаки: 1) насильницьке захоплення чи викрадення вільного громадянина держави; 2) продаж його в рабство (отримання грошей від покупця за передачу йому особи та усвідомлення того факту, що продана особа потрапить у рабство). По суті, такі діяння були ні чим іншим, як работоргівлею, з тією лише відмінністю, що коли ми сьогодні говоримо про работоргівлю, то засуджуємо будь-який продаж у рабство та взагалі рабство, а в ті часи закони кожної окремої держави засуджували лише продаж у рабство свого вільного громадянина. Доцільність існування самого рабства тоді була незаперечною» [115, с. 13-14].

Розглядаючи работоргівлю як явище, похідне від рабства, Ю. В. Раковська розуміє під цим поняттям «перевезення чи спробу перевезення рабів з однієї країни в іншу, а також їхній продаж чи обмін із метою одержання матеріальної або іншої вигоди» [142, с. 78], та зазначає, що «торгівля рабами може існувати самостійно, коли будь-хто займається цією діяльністю, а може бути складником рабства, якщо цей промисел здійснюють ті, хто експлуатує рабів. Отже, рабство є економічною, соціальною та правовою формою поневолення людей із позбавленням їх будь-яких прав» [142, с. 78].

У період феодалізму в історії суспільного розвитку існували менш жорстокі форми поневолення, такі як холопство, кріпосне становище та боргова кабала, які хоча й були подібними до рабства, характеризувалися м'якшими формами експлуатації. Ці інститути, притаманні періоду Середньовіччя, відігравали значну роль у соціально-економічних відносинах Європи протягом кількох століть, відображаючи етапи трансформації торгівлі людьми у межах феодального устрою.

Історія сучасної європейської работоргівлі, яка охоплює період Середньовіччя та Нового часу, бере свій початок у XV столітті. У XV–XVI ст. у більшості європейських держав станово-представницька монархія трансформувалася в абсолютну. Абсолютизм виконував роль арбітра між старим феодальним класом і зростаючою буржуазією, виступаючи захисником обох класів від революційного руху народних мас, які зазнавали експлуатації як з боку феодалів, так і капіталістів. Економічний лад Середньовіччя мав певні переваги: забезпеченість населення була вищою у порівнянні з періодом індустріалізації, а система соціальних взаємозв'язків забезпечувала підтримку незаможних верств. Кріпаки могли розраховувати на допомогу землевласників, а робітники – на підтримку цехових майстрів. Промислове виробництво було впорядкованим, а ринок та продуктивність хоч і залишалися обмеженими, але мали стабільний характер [142, с. 88-89].

Пік торгівлі людьми припав на колоніальний період (XV–XIX ст.), коли трансатлантична работоргівля стала однією з найжорстокіших сторінок в історії

людства. Мільйони африканців були примусово вивезені до Америки, де їх продавали в рабство для роботи на плантаціях цукру, тютюну та бавовни. Європейські держави та підприємці створили величезні мережі работоргівлі, що приносили колосальні прибутки, одночасно сприяючи розвитку капіталістичної економіки.

Ю. В. Раковська зауважує, що работоргівля відігравала ключову роль в англійській економіці XVIII століття. Наприкінці цього періоду масштаби перевезення рабів суттєво зросли: у 80-х роках XVIII століття англійські работорговці щороку транспортували близько 5 000 африканців, а вже у 1760 році ця цифра сягнула 36 000, у 1770 році – 47 000 осіб. Ліверпуль став осередком работоргівлі, значно збільшивши свою роль у цьому процесі. Якщо у 1700 році в місті проживало близько 5 000 мешканців, а в його порту налічувалося кілька десятків кораблів, то у 70-х роках XVIII століття кількість жителів і суден зросла вдвічі. У 1771 році з Ліверпуля вирушило до Африки 107 кораблів за рабами, тоді як з Лондона – 58, а з Брістоля – лише 23. До кінця XVIII століття Ліверпуль зосередив у своїх руках не лише більшу частину англійської работоргівлі, але й 3/7 всієї європейської. Англійські работорговці отримували 5/7 прибутків від світової работоргівлі, причому прибутки у 200–300% були звичайним явищем. Работоргівля стала законним і надзвичайно прибутковим бізнесом завдяки функціонуванню «торгового трикутника»: промислові товари з Англії доставляли в Африку, там завантажували кораблі рабами, яких перевозили до Америки. В Америці рабів обмінювали на сировину (бавовну) й колоніальні товари (цукор, тютюн), які згодом поверталися до Англії, де знову обмінювалися на промислову продукцію, і цикл повторювався [142, с. 90-91].

Ф. П. Шульженко зазначає, що попри те, що Велика французька революція проголосила скасування рабства, цей акт у французьких колоніях був реалізований лише в 40-х роках XIX століття. Філософ Жан-Жак Руссо відзначав, що рабство виникає виключно через взаємну залежність людей і їхні спільні потреби. Він наголошував, що поневолити людину можна лише тоді, коли створено для неї умови, за яких вона не зможе діяти без інших [165, с. 140].

У XIX ст. під впливом гуманістичних ідей та зростаючого протесту громадськості рабство почало заборонятися в багатьох країнах світу. Попри це, торгівля людьми не зникла, а лише трансформувалася. Замість рабства у традиційному розумінні з'явилися інші форми експлуатації, такі як примусова праця, сексуальна експлуатація, використання дітей у збройних конфліктах і примусове одруження.

Однією з перших європейських держав, яка внесла до національного законодавства норму, що передбачала відповідальність за работоргівлю, стала Данія. Королівський указ від 16 травня 1692 року забороняв работоргівлю, встановлюючи її припинення з 1802 року.

Як зазначає А. С. Політова, перші спроби обмежити торгівлю невольниками на міжнародному рівні були здійснені під час Віденського конгресу 1815 року, де було прийнято спеціальну декларацію. Згодом на Аахенському конгресі 1818 року торгівлю невольниками, зокрема африканцями, засудили та визнали злочином. Однак ці конгреси обмежилися лише декларативними заявами, без розробки конкретних правових норм для боротьби з работоргівлею, через що злочинці залишалися безкарними. Работоргівля продовжувала існувати, охоплюючи не лише африканців, а й представників інших етнічних груп, включно з європейцями. Заяви, прийняті на цих міжнародних зібраннях, мали радше символічний характер і не вплинули на практику работоргівлі [126, с. 44].

Історія виникнення та поширення звичаїв, подібних до рабства, а також торгівлі людьми на території сучасної України бере свій початок ще з періоду Київської Русі.

А. В. Андрушко зазначає, що «законодавство у сфері протидії злочинам проти особистої свободи людини, яке діяло на території українських земель, має давню та цікаву історію. Законодавець далеко не одразу усвідомив необхідність кримінально-правової заборони таких посягань, як незаконне позбавлення волі, викрадення людини, торгівля людьми. Крім того, тогочасні норми були недосконалими з погляду юридичної техніки, зокрема, хибували на надмірну

казуальність, відображали наявну станову нерівність між членами суспільства, невинуватено поєднували елементи матеріального та процесуального кримінального права. Однак поступово законодавство у відповідній частині удосконалювалося, еволюціонувавши зрештою до того вигляду, якого воно набуло в наступних століттях» [11, с. 102].

Стародавні пам'ятки вітчизняного права свідчать про наявність покарань за торгівлю людьми, викрадення вільних громадян і їхній продаж у рабство. Незважаючи на те, що на території Староруської держави рабовласницький лад як такий не існував, практикувалися інші форми експлуатації, такі як холопство та боргова кабала. Ці форми залежності демонструють, що соціальна нерівність і поневолення були характерними для тогочасного суспільства, хоча вони мали свої особливості та відрізнялися від класичного рабства. Наприклад, згідно з положеннями «Руської правди», раб не визнавався повноправним членом суспільства, оскільки за нього всю відповідальність ніс його господар, і воля останнього була єдиним законом для раба. Раби не мали права власності, адже не тільки їхнє майно, але і дружина та діти вважалися власністю господаря. За звільнення раба передбачалися значні пільги: якщо під час купівлі раба господар сплачував до князівської скарбниці 30 кун, то при звільненні ця сума знижувалася до 9 кун. Досліджуючи історичний розвиток торгівлі людьми, Д. Б. Санакоєв проаналізував правові пам'ятки X–XV століть, такі як «Руська Правда», «Статут князя Ярослава про церковні суди», «Смоленські уставні грамоти» та «Судовик 1497 року», та дійшов висновку, що ці документи закріпили норми звичаєвого права, узаконюючи соціальну нерівність, сприяли виникненню торгівлі людьми, визначили привілеї заможних верств і закріпачення нижчих прошарків населення. Вони також передбачали угоди купівлі-продажу людини, відповідальність за порушення таких угод і можливості звільнення від кріпацтва. Однак ці пам'ятки не визнавали такі угоди як порушення прав і свобод людини [146, с. 213-214].

У XV–XVII століттях українці стали головним джерелом рабів для татарських невільничих ринків у Криму, звідки їх продавали по всьому

Середземномор'ю. Найбільшу цінність для татар становили українські жінки, чия доля значною мірою залежала від їхньої зовнішності, але все ж була кращою у порівнянні з чоловіками, яких найчастіше використовували для важкої праці на копальнях [129, с. 13].

Однією з ключових правових пам'яток XVIII ст. є «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. Хоча цей звід законів не був офіційно затверджений російським урядом, він використовувався в судових установах Гетьманщини для розгляду та вирішення судових справ [27, с. 424-425]. Зокрема, у главі XXIV був передбачений арт. 23 «Якщо б хто чоловіка вкрав і продав», який встановлював смертну кару за викрадення та продаж християнину вільної чи «чужої» особи, незалежно від її статі. Покарання передбачало повішення або відрубання голови, а за продаж людини в «невірні руки» винного належало четвертувати [130, с. 437]. Таким чином, «Права, за якими судиться малоросійський народ» визначали однакову відповідальність за викрадення і продаж як вільних, так і залежних осіб, незалежно від статі, що, без сумніву, є важливим досягненням укладачів цієї правової пам'ятки.

На початку XIX століття українські землі були розділені між двома імперіями: Російською та Австрійською (яка з 1867 року стала Австро-Угорською). Цей поділ створив неоднорідні соціально-економічні умови та правове регулювання, що вплинуло на характер і масштаби торгівлі людьми.

У 1845 році було прийнято «Уложення про покарання кримінальні та виправні», яке стало черговим етапом у розвитку кримінального законодавства Російської імперії. Це Уложення діяло до 1917 року, хоча протягом цього періоду зазнавало значних змін. Так, статті 1860 та 1861 встановлювали покарання за продаж у рабство та участь у торгівлі африканськими неграми. Стаття 1860 передбачала відповідальність за продаж у рабство або передачу під іншим приводом підданого Російської імперії чи особи, що перебувала під захистом російських законів, «азійцям або іншим іноземцям». Покарання за це передбачало позбавлення всіх прав стану та заслання на каторжні роботи строком від 8 до 10 років. Стаття 1861 встановлювала покарання за незаконну

торгівлю африканськими неграми або будь-яку участь у такій торгівлі, включаючи пособництво, як-от приготування чи озброєння корабля для цієї мети. Ця стаття також передбачала відповідальність за сприяння подібній діяльності [12, с. 60-61].

Унаслідок громадянсько-політичного руху 70–90-х років XIX століття та проведення кріпосної реформи 1861 року за ініціативою імператора Олександра II, було скасовано кріпосне право. Ця реформа стала ключовим кроком у ліквідації аграрно-феодальної системи та сприяла покращенню соціально-економічного становища селян. Зокрема, вони отримали особисту свободу, можливість володіти майном та брати участь у ринкових відносинах. Водночас реформа створила умови для розвитку капіталістичних відносин у сільському господарстві, що стало важливим етапом у модернізації суспільства і держави.

Попри офіційне скасування холопства, ця практика продовжувала існувати ще тривалий час, що пояснюється впливом різноманітних релігійних, національних, правових та інших чинників, які залишали свій відбиток на території Російської імперії. У XIX столітті торгівля людьми набувала неприйнятних і цинічних форм. Наприклад, оголошення про продаж кріпаків відкрито публікувалися в газетах, а на Макаріївському ярмарку людей продавали нарівні з іншим товаром [142, с. 95].

Торгівля жінками у кінці XIX століття стала однією з форм міжнародної злочинності, яка набула систематизованого та транснаціонального характеру. Вона базувалася на насильстві, обмані та експлуатації, активно поширюючись у Європі, Америці та Північній Африці. Європейські портові міста стали осередками діяльності агентств, які вербували жінок до секс-індустрії, використовуючи примус і різні маніпуляції. Ця практика, відома як «торгівля білими рабіннями», викликала міжнародний резонанс і стала предметом обговорення на Міжнародному конгресі з питань боротьби з торгівлею жінками для розпусу 1899 року. Конгрес став важливим етапом у становленні міжнародного співробітництва між державами та неурядовими організаціями для протидії цьому явищу.

У XX–XXI ст. торгівля людьми стала глобальною проблемою, яка охоплює всі континенти. Вона набуває різних форм, включаючи сексуальну експлуатацію, примусову працю, торгівлю органами, незаконне усиновлення тощо.

У XX столітті були прийняті міжнародно-правові акти, які не лише забороняли работоргівлю, але й спрямовувалися на повну ліквідацію рабства як явища. Важливу роль у боротьбі з цими суспільно небезпечними діями відіграла Ліга Націй. Першим значущим документом, розробленим цією організацією, стала Конвенція про рабство, підписана в Женеві 25 вересня 1926 року. Цей документ закріпив міжнародну домовленість про заборону рабства, зобов'язуючи держав-учасниць здійснювати активні заходи для його викорінення та запобігання відродженню в будь-якій формі. Таким чином, Конвенція стала важливим кроком у міжнародній боротьбі за права людини. Зокрема, відповідно до п. 2 ст. 1 Конвенції про рабство, «під работоргівлею розуміються усі дії, пов'язані з поневолення, придбанням або продажем особи з наміром перетворити її на раба; всі дії, спрямовані на придбання раба для його подальшого продажу або обміну; усі акти продажу чи обміну раба, придбаного з метою подальшого продажу або обміну, а також будь-який акт торгівлі або перевезення рабів» [74]. Однак, вказана Конвенція не запровадила фактичної заборони рабства та работоргівлі, а лише засвідчила намір протидіяти їм.

Цю ініціативу продовжила Женевська конференція з питань боротьби з рабством, організована ООН у серпні-вересні 1956 року. На цій конференції була прийнята Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства.

До звичаїв, подібних до рабства, Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства (ст. 1), відносить: боргову кабалу; кріпацький стан; будь-який інститут чи звичай, в силу яких: жінку обіцяють за винагороду видати чи видають заміж її родичі, опікун, сім'я або будь-яка інша особа чи група осіб без права відмови з її боку; чоловік жінки, його сім'я або його клан за винагороду чи іншим чином мають право передати її іншій особі; жінка після смерті чоловіка передається у спадок іншій

особі; будь-який інститут чи звичай, за яким дитина передається одним або обома своїми батьками чи своїм опікуном іншій особі за винагороду або без такої з метою експлуатації цієї дитини чи її праці [50].

Варто зазначити, що ця конвенція стала визначним кроком у міжнародному правовому регулюванні боротьби з рабством і подібними практиками, закріпивши чіткі зобов'язання держав щодо ліквідації таких явищ. Додаткова конвенція не лише посилила міжнародні зусилля в цьому напрямі, але і стимулювала окремі країни до ухвалення національних законодавчих актів, спрямованих на боротьбу з рабством і работоргівлею. Вона також підкреслила важливість інтеграції цих норм у внутрішнє законодавство держав для забезпечення більш ефективного запобігання і викорінення цих злочинних практик, сприяючи побудові глобального співробітництва у протидії рабству.

Інші напрями боротьби з торгівлею людьми розвиваються у сфері протидії примусовій праці, що закріплено в Конвенції про примусову чи обов'язкову працю 1930 року, та торгівлі дітьми для незаконного усиновлення, на що спрямовані такі документи, як Женевська декларація прав дитини 1924 року, Декларація прав дитини 1959 року і Конвенція про права дитини 1989 року. Також з'явилися нові напрями, зокрема боротьба з торгівлею людьми з метою незаконного вилучення органів, а також із продажем людських ембріонів і плодів, що відображено у Резолюції Комітету міністрів Ради Європи № (78) 29 1978 року щодо гармонізації законодавств держав-учасниць у питаннях вилучення, трансплантації та пересадки матеріалів організму людини [89, с. 7-10].

24 березня 1998 року Верховна Рада України встановила кримінальну відповідальність за торгівлю людьми. Таким чином, Україна стала третьою країною в Європі, після Бельгії та Німеччини, яка запровадила кримінально-правову заборону цього злочину [36, с. 132]. Відповідно до ч. 1 ст. 124-1 Кримінального кодексу України, торгівля людьми визначалась як «відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане з законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або

без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці» [82]. Однак варто зазначити, що стаття, яка запроваджувала кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, у своїй первісній редакції мала суттєві недоліки. Вона не лише не відповідала сучасному розумінню сутності цього злочину, але й не враховувала основних положень, закріплених у міжнародно-правових актах, таких як Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Це створювало значні прогалини у правовому регулюванні та ускладнювало ефективну боротьбу з торгівлею людьми, а також гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами.

5 квітня 2001 року законодавець прийняв чинний на сьогодні Кримінальний кодекс України, де розділ III Особливої частини передбачав відповідальність за злочини проти волі, честі та гідності особи, та зокрема, стаття 146 передбачив кримінальну відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини.

А. М. Орлеан характеризує торгівлю людьми як «багатогранну проблему, котра не може претендувати на роль нового для суспільства феномену, оскільки має вікову історію. Суспільство по-різному ставилось до вирішення цієї проблеми у різні часи. Спочатку ставлення до торгівлі людьми було досить ліберальним. Її сприймали як засіб отримання прибутків. Пізніше, в процесі свого розвитку, людство усвідомило неможливість існування подібної форми збагачення, оскільки вона дискримінує людину» [115, с. 164].

Аналіз історичних аспектів виникнення і розвитку рабства, його правових та соціальних засад дозволяє простежити вплив соціальних, економічних і культурологічних чинників на еволюцію цих злочинних практик та формування правових заборон щодо них. Повторення і передача практик експлуатації залежних людей з метою отримання економічної вигоди, а також сприйняття

рабства як неминучої соціальної реальності, підтримуваної громадськістю та державою, трансформували це явище у стійкий соціальний інститут, який протягом тривалого часу впливав на розвиток суспільства.

Тож криміналізація безперечно здійснюється тоді, коли в суспільстві виникають певні зміни та формуються соціальні практики, які для більшості населення є неприйнятними як з точки зору цінностей, так і загального уявлення про належну поведінку. Далі детально розглянемо соціальні передумови криміналізації торгівлі людьми.

Досліджуючи проблеми кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України, В. В. Голіна стверджував, що «зміни відображаються у свідомості громадської думки, знаходять відгук у засобах масової інформації, заявах і скаргах громадян, виявляються у процесі досудового розслідування і судового провадження, адміністративній, дисциплінарній, цивільно-правовій та інших практиках розгляду подій, фактів, правопорушень тощо. Узагальнюючи, з притаманною кримінологічним дослідженням методикою, масові чи поки що поодинокі зафіксовані прояви діяння, які завдають чи здатні завдати шкоди людині, суспільству, державі, дослідники на базі отриманих даних виявляють характер і ступінь суспільної небезпечності. Часом, на перший погляд, поодинокі суспільно небезпечні діяння є лише проявами того чи іншого загрозливого явища, котре або виникає, або вже існує, але певний період ще залишається латентним внаслідок неуважності до нього з боку відповідних органів державної влади і громадськості. І нерідко резонанс події виявляє, що це не випадковий факт, а закономірний прояв людської деструктивності у різних сферах життєдіяльності. Такі явища криміналізувати значно складніше, оскільки потрібно запроваджувати інші, ніж існуючі, критерії класифікації злочинів у кримінальному праві» [37, с.111].

Варто зазначити, що визнання діянь злочинними має базуватися на врахуванні соціально-психологічних та історичних чинників. Без відповідності норм кримінального права рівню розвитку суспільної свідомості та очікуванням громадської думки, їх реалізація або залишатиметься суто формальною, або

здійснюватиметься виключно через примус з боку держави. Це, у свою чергу, послаблює ефективність реалізації норм і їхній вплив на поведінку людей. Для забезпечення реального впливу норм кримінального права необхідно, щоб вони були соціально, психологічно та історично обґрунтованими. Лише у разі відповідності норм загальноприйнятим цінностям і традиціям суспільства вони здатні виконувати свою функцію регулювання суспільних відносин та протидії злочинним проявам. Будь-яка нормативна система без врахування соціально-психологічних закономірностей організації поведінки людей залишатиметься лише формальним актом, що не здатен реально змінювати суспільну реальність. Тож ключовим фактором у процесі криміналізації є схвалення суспільством такого заходу. Тобто криміналізація має бути соціально обґрунтованою, що означає її підтримку більшістю населення. Це відбувається у зв'язку з негативною оцінкою суспільством діяння, яке пропонується визнати злочином. Відсутність такого схвалення може призвести до ігнорування норми або її слабкої реалізації, що в кінцевому підсумку нівелює її правову і соціальну значущість. Отже, криміналізація має бути не лише юридично доцільною, але й відповідати соціальним очікуванням і потребам.

На думку А. С. Політової, «криміналізація суспільно небезпечних діянь, що мають місце в суспільстві, без сумніву, відіграє провідну роль серед засобів впливу на злочинність» [126, с. 12], та вона зазначає, що «суспільна небезпечність є однією з найважливіших підстав кримінально-правової заборони. Це, по суті, найголовніший критерій криміналізації, оскільки саме ним оперує суспільна думка, визнаючи те чи інше діяння злочинним, іноді навіть раніше, ніж це робить законодавець» [126, с. 12].

Ми погоджуємось з позицією Д. О. Балобанової, яка зазначає, що «визначення меж втручання кримінального закону в життя людей базується на тому, що охоронювані ним цінності значущі не тільки для суспільства в цілому, але й для конкретних індивідів, які зацікавлені в охороні визнаних ними цінностей із застосуванням правових засобів. Отже, діяння, яке підлягає криміналізації, повинно становити загрозу як для суспільства в цілому, так і для

конкретних людей і сприйматися в суспільній свідомості як таке, що потребує кримінально-правової заборони» [21, с. 231-232]. Слід підкреслити, що конкретний індивід у цьому розумінні не є окремою особою, а виступає узагальненою конструкцією – типізованим образом, що характеризується певними соціально-демографічними, морально-психологічними та іншими властивостями.

Окрім того, науковець слушно звертає увагу на те, що «кримінально-правова заборона, відображаючи об'єктивні потреби суспільства в протидії суспільно-небезпечній поведінці, відіграє роль соціального замовлення, а, отже, лише врахування всіх факторів, які впливають на криміналізацію, у їхній сукупності та взаємозв'язку, а також дотримання інших умов криміналізації дозволить прийняти кримінально-правову норму, доцільність видання якої буде обґрунтованою, а ефективність дії – досить високою» [21, с. 248].

Також варто погодитись з Д. О. Балобановою щодо того, що «рівень кримінально-правового регулювання піддається певним коливанням не тільки в результаті взаємодії криміналізаційних процесів, але й внаслідок змін інтенсивності криміналізації. Такого роду зміни, не торкаючись обсягу криміналізації, відображають мінливу законодавчу оцінку характеру й ступеня суспільної небезпеки діяння. Зміна інтенсивності криміналізації здійснюється шляхом виділення кваліфікованих складів або складів з пом'якшуючими обставинами, введення в диспозицію норм деяких додаткових ознак, що характеризують ті або інші елементи складу злочину. Зміни, що коливають рівень криміналізації, не є однозначними: вони можуть підсилювати інтенсивність криміналізації (коли в норму вводяться нові кваліфікуючі ознаки), а можуть її послабляти (коли в норму вводяться склади з пом'якшуючими обставинами або виключаються кваліфіковані). Внесенням подібних законодавчих коректив сфера кримінально-правової репресії не звужується та не розширюється; відбувається лише перенесення акценту на посилення або зм'якшення протидії окремим видам і проявам раніше криміналізованої антигромадської поведінки» [22, с. 58-59].

Так, процес криміналізації виконує важливу соціальну функцію, спрямовану на охорону суспільно значущих цінностей і встановлення чітких меж допустимої поведінки. Соціальна зумовленість криміналізації відображає відповідність кримінально-правових заборон інтересам суспільства, визначаючи, наскільки обґрунтованим є визнання певного діяння злочинним. Криміналізація ґрунтується на необхідності захисту суспільних цінностей та регулювання поведінки, яка становить загрозу для громадського порядку, безпеки та моралі. Вона враховує рівень суспільної свідомості, моральні норми та соціальні очікування, що забезпечує підтримку цих норм більшістю населення.

Що ж стосується соціальної складової криміналізації торгівлі людьми, це явище одностайно визнається неприйнятним як у демократичних державах, так і у суспільстві загалом, що виключає будь-які дискусії щодо його кримінально-правової заборони. Втім, деякі предметні питання, особливо ті, що стосуються українських реалій, вимагають подальшого аналізу.

Варто погодитись з Ю. В. Раковською, яка здійснюючи кримінологічне дослідження соціально-правової природи та детермінація торгівлі людьми, зазначає, що «у результаті повторення та передачі з покоління в покоління зразків поведінки і практик використання праці залежних людей із метою отримання економічної вигоди, сприйняття рабства як об'єктивно існуючої, неминучої соціальної реальності та підтримка цієї діяльності громадськістю й державою перетворює його на соціальний інститут. Рабство як економічний інститут покликаний забезпечувати соціальний порядок, процес виробництва, розподіляти та перерозподіляти матеріальні блага та їхні еквіваленти. Торгівля рабами стала додатковою генеруючою силою, яка активізувала суспільний розвиток. Соціальний інститут работоргівлі є продуктом та результатом історичного розвитку. У період рабовласництва работоргівля підтримувалася не лише з боку суспільства, а й держави, була нормою соціальної поведінки та звичайним явищем суспільного життя» [142, с. 77]. Автор приходить до висновку, що «торгівля людьми як протиправний інститут сучасності замінив

неефективно діючі соціальні інститути і став одним із способів пристосування людини до життя, що дозволяє в сучасних умовах одним збагачуватися та задовольнити широкий спектр своїх потреб, а іншим – виживати й задовольняти свої первинні потреби. Діяльність злочинних організацій, що спеціалізується на торгівлі людьми, впливає на економіку держави, ринок її послуг, товарів, формує ціни на них. Тривалість існування торгівлі людьми та здатність пристосовуватися до різних умов суспільного життя зумовили її інституціоналізацію. Існування інституту торгівлі людьми свідчить про його великий потенціал пристосовуватися до суспільних формації та породжувати масову кримінальну активність» [142, с. 103-104].

А. С. Політова зазначає, що «суспільна небезпечність торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини має рівень цілком достатній для криміналізації таких дій. Законодавець навіть підкреслив цю тезу, визнавши торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини тяжким, а у певних випадках – особливо тяжким злочином (у кваліфікованих складах)» [126, с. 23].

Для більш детального аналізу соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за торгівлю людьми звернемося до наукової літератури. В цілому, це питання вже піддавалося глибокому вивченню науковцями, тому наше дослідження в цьому підрозділі базуватиметься на результатах їхніх праць. Звернемося до підстав такої криміналізації, до того ж за основу будуть взяті підстави, які запропоновані А. М. Орлеаном в дисертаційній роботі «Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми». Так, у своєму дослідженні науковець приходить до висновку, що «підстави для криміналізації торгівлі людьми у законодавця дійсно були. Це явище має достатній для криміналізації ступінь суспільної небезпечності, носить явно не випадковий та не одноразовий характер і є настільки суттєвим порушенням прав людини та суспільної моралі, що аксіоматично не може бути допустимим у демократичному суспільстві. У нашій країні об'єктивно існують умови торгівлі людьми, котрі неможливо усунути без застосування кримінальної відповідальності. Україна має міжнародні зобов'язання криміналізувати

торгівлю людьми та її найбільш суспільно небезпечний різновид – работоргівлю. Враховуючи наведені обставини, а також той факт, що торгівля людьми порушує велику кількість передбачених Конституцією прав та свобод громадян України, криміналізація цього явища є своєчасним, закономірним та соціально обумовленим кроком» [115, с. 167].

Першою та ключовою підставою криміналізації торгівлі людьми науковець називає достатньо високий ступінь суспільної небезпечності діяння, адже це визначає доцільність встановлення кримінально-правової заборони. Торгівля людьми становить особливо високий ступінь суспільної небезпеки, оскільки завдає шкоди базовим моральним засадам суспільства, підриваючи його цінності, такі як свобода, гідність і рівність, а також негативно впливає на суспільну моральність, підриває процес самовиховання молоді та створює загрозу для генофонду нації, зокрема через відтік працездатної молоді та жінок. Торгівля людьми посягає на такі основоположні права, як особиста свобода, статева недоторканність, здоров'я і навіть життя. Криміналізація торгівлі людьми також обґрунтована її економічним характером: це злочинний промисел, який приносить надзвичайно високі прибутки злочинцям, займаючи третє місце після торгівлі наркотиками та зброєю. А. М. Орлеан, зважаючи на вищезазначене, стверджує, що законодавець справедливо визнав торгівлю людьми тяжким, а в окремих випадках — особливо тяжким злочином. Це підкреслює високий рівень суспільної небезпеки цього явища та необхідність його криміналізації [115, с. 62-65].

На думку автора, суть другої підстави криміналізації полягає у тому, що така форма антисуспільної поведінки повинна бути не випадковою та не одноразовою, та має нижню межу (такі діяння мають бути відносно поширеними) та верхню межу (автор зазначає, що «таке суттєве порушення прав людини та суспільної моралі аксіоматично не може бути загальновикористовуваним у демократичному суспільстві» [115, с. 65]). Науковець робить висновок, що «ці діяння перебувають у наведених вище межах: вони мають тенденцію до поширення, не є поодинокими та випадковими

і водночас їх не можна віднести до загальновикористовуваних» [115, с. 65]. Загалом ми погоджуємось із тезою про поширеність торгівлі людьми, однак проведений нами аналіз дозволяє стверджувати, що офіційна статистика не враховує значної кількості латентних злочинів, що виступає додатковим детермінуючим чинником зростання динаміки таких злочинів. Детальний опис стану злочинів цього виду буде наведено у підрозділі 2.1. дисертаційного дослідження.

Як наступну підставу автор зазначає «наявність умов вчинення цього злочину, котрі неможливо усунути без застосування кримінальної відповідальності» [115, с. 66]. Науковець стверджує, що «існування кримінально-правової заборони дійсно змушує певну частину громадян утриматись від такої поведінки під загрозою кримінальної репресії, застерігає потенційних жертв цього злочину від згоди на небезпечні пропозиції, а також, у сукупності з іншими (некримінальними) заходами, стимулює протидію торгівлі людьми» [115, с. 67]. В цілому, погоджуючись із вказаною підставою, зазначимо, що вчинення вказаних злочинів з високим рівнем суспільної небезпеки потребує застосування саме кримінальних покарань як найсуворішого заходу державного примусу, оскільки інші види відповідальності є недостатніми.

Наступною підставою криміналізації А. М. Орлеан визначає наявність міжнародно-правових зобов'язань України щодо протидії торгівлі людьми. Так, варто зазначити, що стаття про відповідальність за торгівлю людьми в кримінальному законодавстві України з'явилася завдяки імплементації норм міжнародного права. Окрім того, у диспозиції ч. 1 ст. 149 Кримінального кодексу України законодавець поєднав міжнародно-правове розуміння сутності торгівлі людьми з такою формою даного злочину як власне торгівля людиною.

І п'ятою підставою, на думку автора, є необхідність кримінально-правової гарантії охорони конституційних прав та установлень. Безумовно, торгівля людьми суттєво порушує конституційні права та свободи людини, передбачені Конституцією України, що обумовлює незаперечну необхідність кримінально-

правової охорони цих прав як ключової гарантії їх реального здійснення. Перераховані підстави, на нашу думку, є основоположними.

Безумовно, криміналізація торгівлі людьми є наслідком об'єктивних потреб суспільства у кримінально-правовій охороні основоположних прав і свобод людини, зокрема права на свободу, гідність та особисту недоторканність. Однак також варто звернути увагу ще на один аспект криміналізації – помилкову криміналізацію. Ми погоджуємось з точкою зору Д. О. Балобанової, яка зазначає, що «небезпека невідповідності підстерігає на будь-якій стадії процесу криміналізації або як наслідок недостатньо повного врахування тих або інших факторів або помилкового прогнозу, або як результат недосконалості законодавчої техніки. Недоліки кримінально-правової законотворчості, витрати криміналізації можуть привести до двох протилежних, але однаково небажаних наслідків: наявності прогалин у кримінальній караності або, навпаки, до її надмірності» [22, с. 56-57].

Тож за основу візьмемо вищевказане твердження і проаналізуємо питання, що стосуються криміналізації торгівлі людьми. Зокрема, Д. О. Балобанова зазначає, що «наявність прогалин у кримінальній караності діяння може бути представлена двома видами помилкової криміналізації: 1) неповна криміналізація – це криміналізація, що не охоплює всіх діянь (проявів діянь), характер і ступінь небезпеки яких дозволяє визнавати їх злочинами; 2) неправильна (неточна) криміналізація полягає в тому, що при її здійсненні злочином визнається діяння, характер і ступінь небезпеки якого є достатніми для його криміналізації, але законодавчий опис якого не зовсім правильно відображає сутність такого діяння» [22, с. 57]. Н. О. Пустова звертає увагу на те, що «неправильна криміналізація призводить до нечіткого та неточного формулювання ознак кримінального правопорушення. Це, у свою чергу, призводить до таких проблем, як нечітке визначення меж кримінальної відповідальності за конкретне діяння, труднощі з визначенням ознак такого діяння та проблеми з відмежуванням кримінально протиправного діяння від не кримінально протиправного» [137, с. 142]. З точки зору формальної логіки та на

основі результатів емпіричного аналізу (підрозділ 2.1.) слід зазначити, що загалом зміст статті 149 Кримінального кодексу України не відповідає визначеним підставам, адже ця стаття, яка є інструментом практичного застосування, виконує функцію регулювання суспільних відносин.

Також слід звернути увагу на те, що не лише неповна чи помилкова криміналізація завдає шкоди суспільним інтересам. Щодо цього Д. О. Балобанова зазначає, що «не меншої шкоди завдає й так звана криміналізаційна надмірність – перенасиченість законодавства кримінально-правовими заборонами, необхідність у яких вже відпала або навіть не існувала зовсім. Криміналізація з «запасом» підриває відразу два принципи кримінально-правової політики: принцип економії кримінальної репресії, оскільки до відповідальності притягується невиправдано велика кількість громадян, і принцип невідворотності відповідальності, оскільки все частіше закон на практиці застосовуватися перестає. Норми, які страждають криміналізаційною надмірністю, або не застосовуються, або стають перешкодою, яку суспільство різними шляхами обходить» [22, с. 58].

М. І. Мельник підкреслює, що надмірна криміналізація виникає за відсутності реальної потреби, коли діяння, яке криміналізується, вже підпадає під кримінальну відповідальність. У таких випадках криміналізується дія, яка вже має відповідний характер і ступінь суспільної небезпеки, що виправдовує її покарання. Однак додаткова криміналізація є недоцільною, оскільки кримінальна відповідальність за таке діяння вже передбачена, що призводить до створення зайвих або непотрібних спеціальних складів кримінальних правопорушень [95, с. 95]. Підтримуючи вказану позицію, Н. Д. Слотвінська зазначає, що «негативний аспект надмірної криміналізації полягає, зокрема, у: грубому порушенні принципу економії кримінально-правової репресії; штучному створенні конкуренції кримінально-правових норм; створенні парадоксальних, з правової точки зору, ситуацій, за яких одне і те саме діяння може каратися істотно різними кримінально-правовими засобами» [152, с. 208].

О. В. Попович слушно звертає увагу на те, що «криміналізація будь-якого суспільно небезпечного діяння супроводжується негативними соціальними наслідками, а тому повинна являти собою крайній захід, найсуворіший спосіб охорони тих чи інших відносин, які існують у суспільстві. У зв'язку із цим криміналізація діяння є виправданою лише у разі її соціальної необхідності та якщо позитивний соціальний ефект застосування кримінально-правової норми є більш значним, аніж негативні соціальні наслідки криміналізації. До останніх належать: криміналізація індивідуальної свідомості засуджених, зниження здобутого до засудження рівня професійної кваліфікації, деформація міжособистісних зв'язків, порушення функціонування економіки та інших сфер громадського життя через виключення значного числа громадян із різних сфер життєдіяльності тощо» [128, с. 211].

Отже, криміналізація торгівлі людьми має глибокі історичні та соціальні передумови, що визначають її необхідність як важливого елемента кримінально-правової політики. Історично це явище завжди сприймалося як порушення базових прав і свобод людини, зокрема права на свободу, гідність та особисту недоторканність. З огляду на значну суспільну небезпеку торгівлі людьми та її руйнівний вплив на моральні засади суспільства, ще в минулих століттях виникла необхідність жорсткої протидії цьому явищу через кримінально-правові механізми.

Зазначимо, що соціальна, політична та правова необхідність криміналізації торгівлі людьми взаємопов'язані та зумовлені як соціальними цінностями українського суспільства, так і міжнародними зобов'язаннями України. Це демонструє належний рівень кримінально-правової політики держави, яка в цій сфері відповідає потребам суспільства у протидії торгівлі людьми.

РОЗДІЛ 2. ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Кількісні та якісні показники торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні

Швидкі трансформації суспільних відносин, початок гібридної війни та повномасштабна збройна агресія рф проти України стали ключовими чинниками, що вплинули на динаміку злочинності загалом і, зокрема, на поширення злочинів у виді торгівлі людьми. Останніми роками спостерігається тенденція до зростання кількості зареєстрованих повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, передбачені статтею 149 КК України, що значною мірою зумовлене соціально-економічною нестабільністю, вимушеним переміщенням населення, зростанням рівня безробіття та зниженням рівня життя, адже це створює сприятливі умови для торгівців людьми та в цілому для злочинних угруповань, які вчиняють ці злочини. В умовах війни відбувається не лише зміна загальної структури злочинності, а й трансформація механізмів вчинення злочинів цього виду, включаючи використання військових конфліктів для вербування жертв, посилення латентності злочину та ускладнення ідентифікації потерпілих тощо.

Як зазначалося у попередньому розділі, вивчення торгівлі людьми здебільшого здійснювалося в межах кримінального права та криміналістики. Тому актуальним залишається проведення комплексного кримінологічного дослідження цих злочинів, особливо їх кількісних та якісних показників, що є важливим та необхідним для системного розуміння масштабів торгівлі людьми, визначення її рівня, динаміки та основних тенденцій, а також розроблення ефективних механізмів протидії цьому явищу. Варто зауважити, що офіційна статистична звітність щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень не здатна повністю відобразити реальну криміногенну ситуацію, проте вона слугує важливим індикатором змін та тенденцій у динаміці злочинності, зокрема і у

сфері торгівлі людьми. Враховуючи це, доцільно розпочати аналіз саме з кількісних та якісних показників злочинів досліджуваного виду.

У кримінології стан злочинності зазвичай визначається як абсолютне число злочинів або осіб, які їх вчинили, за певний проміжок часу та в межах конкретної території. На думку Н. В. Сметаніної, «стан злочинності у звичному і спрощеному розумінні є загальною врахованою кількістю злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний період часу і на певній території. У такому розумінні визначення стану злочинності стає подібним до такого кількісного показника, як рівень злочинності. У широкому розумінні стан злочинності неможливо об'єктивно оцінити і поза її реальною динамікою, темпами її зростання чи зниження, темпами зростання (зниження) окремих груп і видів злочинів. Наприклад, при одному й тому ж рівні злочинів у двох різних регіонах стан злочинності буде оцінюватися по-різному, якщо в одному спостерігається інтенсивне зростання тяжких злочинів, то в іншому – їх зниження. При такому розгляді стан злочинності є поняттям збірним. Однак лише при комплексному підході і можливо оцінити реальний стан злочинності у державі, регіоні або населеному пункті. Під станом злочинності розуміємо найбільш узагальнюючий показник злочинності, до якого відносимо всі кількісні, якісні, кількісно-якісні показники злочинності, а також латентні злочини» [153, с. 106-107]. Водночас такі науковці, як В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодєд [83], Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна [86], Т. В. Корнякова та Н. С. Юзікова [76], А. В. Микитчик [102] зазначають, що «це поняття характеризує злочинність з кількісної сторони й означає абсолютні числа вчинених злочинів і осіб, які їх вчинили. Таке визначення стану злочинності міцно увійшло в практику роботи правоохоронних органів на всіх рівнях» [86, с. 32]. На думку Ю. Ф. Іванова та О. М. Джужі, стан злочинності можна визначити «як сукупність усіх показників, які характеризують рівень, структуру, динаміку злочинності» [66, с. 60].

Варто зазначити, що єдності щодо визначення цієї категорії серед науковців не існує. Деякі дослідники, зокрема О. В. Ільїна, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, ототожнюють поняття стану злочинності з

рівнем злочинності. Проте слід погодитися з позицією А. П. Закалюка, який зазначав, що поняття «стан» охоплює не лише кількісні показники, а й характеризується якісними параметрами [62, с. 157]. Таким чином, стан злочинності є ширшою категорією, що включає різні показники злочинності, тоді як рівень злочинності відображає лише її кількісні характеристики.

Злочин у виді торгівлі людьми передбачено статтею 149 Кримінального кодексу України. Варто зазначити, що задля розуміння сутності цього кримінального правопорушення та для оцінки його впливу на суспільні відносини, що перебувають під охороною закону, важливим є дослідження його об'єкта. Визначення об'єкта злочину дозволяє чітко окреслити межі криміналізації, встановити зв'язок між торгівлею людьми та іншими суміжними злочинами, а також сприяє більш точному аналізу кількісних та якісних показників цього явища. Окрім того, глибоке розуміння об'єкта злочину є основою для ефективного правозастосування, оскільки дозволяє розробити дієві механізми виявлення, розслідування та протидії торгівлі людьми, особливо в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні.

Слушною є думка В. Я. Тація, який зазначав, що «саме об'єкт дає змогу визначити соціальну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань. Об'єкт має важливе значення також для визначення самого поняття злочину, значною мірою впливає на зміст його об'єктивних і суб'єктивних ознак, є вихідним при кваліфікації злочинів, побудови системи Особливої частини КК» [79, с. 110].

У юридичній літературі усталеною є думка, що об'єкт злочину визначає те, на що спрямоване посягання особи при вчиненні злочинного діяння. Однак питання щодо сутності того, чому саме заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння, залишається дискусійним. Традиційний підхід, який сформувався ще за радянських часів і домінує в сучасній кримінально-правовій доктрині, полягає у визначенні об'єкта злочину через систему суспільних відносин, що перебувають під охороною кримінального закону. Цей підхід

передбачає, що злочин завдає або може завдати шкоди саме суспільним відносинам, які держава визнає важливими для суспільного порядку. Водночас останнім часом концепція об'єкта злочину, що ґрунтується на суспільних відносинах, зазнає критики. Причиною цього є певна абстрактність поняття «суспільні відносини» та складність його точного визначення в контексті конкретних злочинів. Як альтернатива розвивається ціннісна теорія об'єкта злочину, яка акцентує увагу не лише на суспільних відносинах, а й на цінностях, які охороняє кримінальне право. Зокрема, на думку Є. В. Фесенка, об'єктом злочину є охоронювані кримінальним законом цінності, проти яких спрямоване злочинне діяння та яким воно заподіює шкоду або може її заподіяти [158, с. 51].

А. В. Андрушко зазначає, що «саме ціннісна теорія об'єкта злочину є оптимальною для визначення об'єкта злочинів проти волі, честі та гідності особи. У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що стаття 3 Конституції України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Необхідно також зауважити, що в загальноправовій літературі категорії волі (свободи), честі та гідності також прийнято розглядати крізь призму цінностей» [12, с. 105].

Для проведення аналізу застосуємо традиційну трирівневу вертикальну класифікацію об'єктів злочину, згідно з якою вони поділяються на загальний, родовий та безпосередній. При цьому загальний об'єкт охоплює всю сукупність суспільних відносин, що перебувають під охороною кримінального законодавства. Щодо родового об'єкту злочину у виді торгівлі людьми, то ним є суспільні відносини у сфері забезпечення волі, честі та гідності особи. Наступним елементом аналізу є безпосередній об'єкт злочину, який визначається як «ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК і яким заподіюється шкода злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину» [79, с. 115]. У кримінально-правовій доктрині безпосередні об'єкти злочину класифікуються за горизонтальним принципом, що передбачає їх поділ на безпосередній основний та безпосередній додатковий об'єкти. Я. Г. Лизогуб зазначає, що «з огляду на

високу змістовну диференційованість, а часом і полярність дій, що становлять собою злочин, передбачений ч. 1 ст. 149 КК, чітко визначити основний безпосередній об'єкт злочину майже неможливо» [78, с. 115]. Враховуючи це, можна виокремити декілька підходів щодо визначення основного безпосереднього об'єкта торгівлі людьми, а саме:

1) Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є особиста свобода (воля) людини (або ж суспільні відносини, які забезпечують особисту свободу (волю) людини). Таку точку зору підтримують більшість науковців, зокрема М. І. Бажанов, В. І. Борисов, О. О. Володіна, А. В. Горностай, С. Ф. Денисов, В. А. Козак, Д. А. Кривоконь, В. О. Навроцький, П. П. Сердюк, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та інші, окрім того, вказаний підхід є найпоширенішим серед науковців;

2) Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є особиста свобода (воля) та особиста недоторканність людини (або ж суспільні відносини, що забезпечують особисту свободу та особисту недоторканність людини). Прихильниками вказаного підходу є такі науковці, як І. А. Вартилецька, В. О. Корнієнко, Я. Г. Лизогуб, О. С. Наумова, Д. О. Негодченко, А. С. Політова, С. І. Селецький, І. В. Сингаївська, Є. Л. Стрельцов, Є. В. Фесенко та інші;

3) Основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми є людська гідність або ж честь та гідність людини. Вказаної позиції дотримуються, зокрема, Я. Г. Лизогуб та Д. О. Негодченко;

4) Основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми є воля, честь та гідність особи (або ж суспільні відносини, що забезпечують свободу, честь та гідність людини). Однак при такому підході відбувається ототожнення родового об'єкту даного злочину з основним безпосереднім. Прихильники: О. В. Авраменко, М. Д. Дякур, В. М. Підгородинський, Є. Д. Скулиш, А. В. Шевчук;

5) Основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми є громадська моральність. Такої точки зору дотримується А. М. Орлеан, який зазначає, що «громадська моральність базується на системі норм та правил поведінки, ідей,

звичаїв, традицій, уявлень про добро та зло, справедливість та несправедливість, честь та гідність, домінуючих у відповідному суспільстві. Тобто коли ми розглядаємо честь та гідність, мова йде про явища, які є результатом (наслідком) однієї зі сфер практичного використання моральних норм. Реальні випадки торгівлі людьми свідчать, що честь та гідність особи не завжди потерпають від цього злочину. У випадках, коли людина добровільно погоджується на свій продаж, приниження її честі та гідності цим злочином не відбувається. Вони вже були принижені задовго до вчинення злочину жебрацькими умовами існування або іншими обставинами, що не залежать від волі винної особи. На наш погляд, від торгівлі людьми в усіх без винятку випадках страждає громадська моральність» [115, с. 98]. Однак вказана позиція науковця викликає сумніви, адже визначення основного безпосереднього об'єкта цього злочину як громадської моральності не відображає його сутнісних характеристик, оскільки торгівля людьми безпосередньо порушує конкретні права та інтереси особи, а не загальні уявлення про громадську мораль.

З огляду на наведене, можна аргументовано стверджувати, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 149 КК України, є особиста свобода людини. Додатковими об'єктами можуть виступати честь, гідність, здоров'я або навіть життя людини, залежно від конкретних обставин вчинення злочину.

Перейдемо безпосередньо до кримінологічного аналізу кількісних та якісних показників злочинів у виді торгівлі людьми. При дослідженні стану вказаного виду злочинів використовувалася офіційна статистична звітність Офісу Генерального прокурора, а саме відомості «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» в період з 2014 по 2024 роки, а також відомості «Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» за аналогічний період. Окрім того, для характеристики кількісно-якісних показників злочинів цього виду проаналізовано 102 вироки у кримінальних провадженнях, які було ухвалено у період з 2014 року по 2024 рік за статтею 149 КК України. Вказані процесуальні рішення містяться у

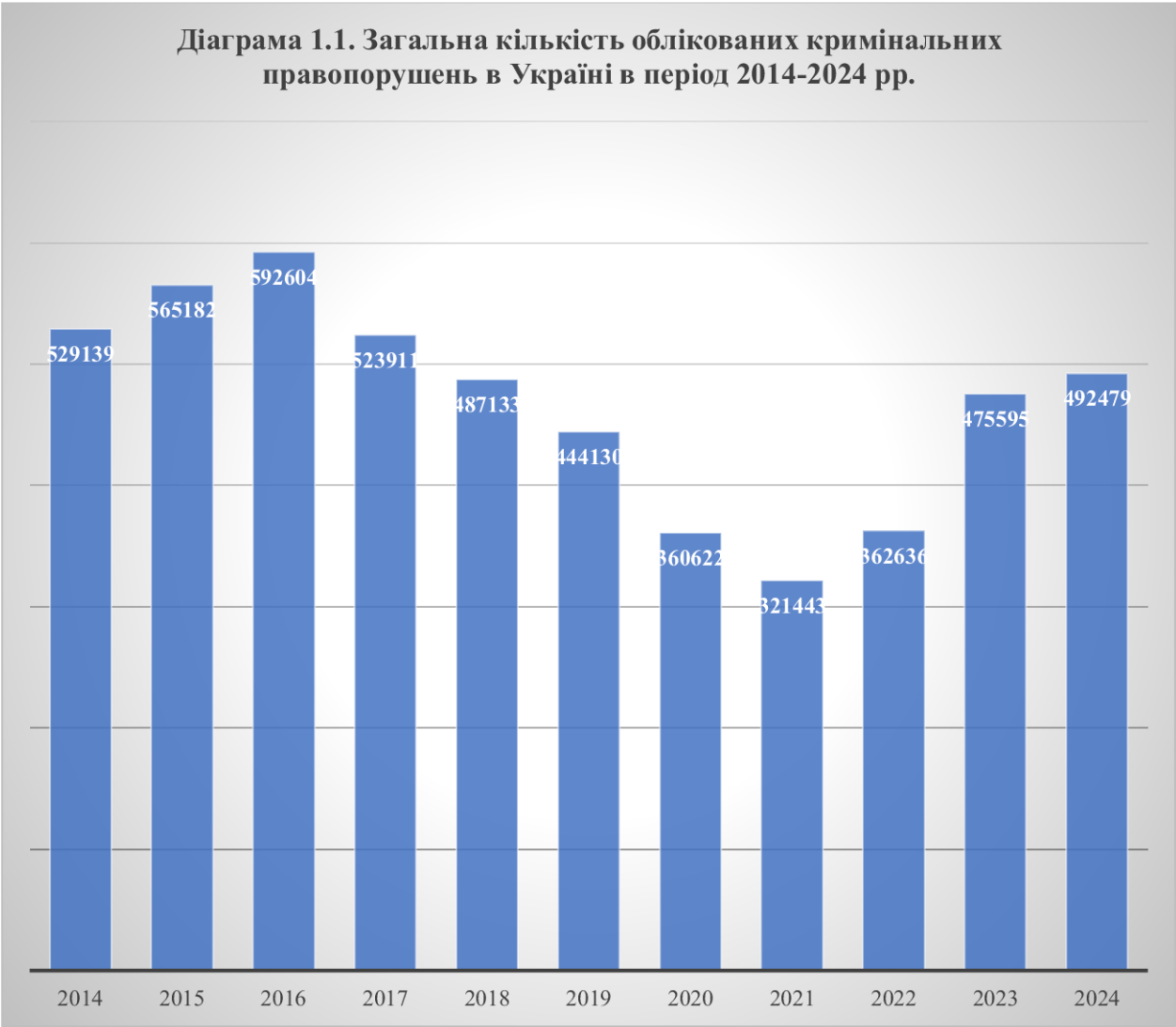
відкритому доступі на офіційному сайті «Єдиного державного реєстру судових рішень». Слід зазначити, що кримінологічний аналіз цих злочинів здійснюється шляхом суцільного аналізу емпіричних даних та водночас обсяг опрацьованого матеріалу підтверджує репрезентативність і валідність проведеного дослідження.

Кримінологічний аналіз злочинів у виді торгівлі людьми буде базуватись на дослідженні кількісних і якісних показників, до яких у кримінології належать рівень, динаміка, структура, географія, коефіцієнти злочинної інтенсивності і активності тощо. Вказаний підхід дозволяє відстежити масштаби поширення цього виду злочинів в Україні та визначити його місце в загальній структурі злочинності. Детальне вивчення зазначених показників дає змогу оцінити реальний стан злочинності, виявити характерні закономірності та чинники, що її обумовлюють, а також розробити ефективні заходи для протидії.

В цілому, у період з 2014 по 2024 роки рівень злочинності не залишався стабільним, а демонстрував хвилеподібну динаміку (Діаграма 1.1). Зокрема, у період з 2014 по 2016 роки загальна кількість облікованих правопорушень в Україні має динаміку приросту (+11%). Водночас починаючи з 2017 по 2021 рік, відбувається зниження зареєстрованої кількості правопорушень на 49%. Зараз ми проведемо порівняння 2021 року відносно інших років, враховуючи повномасштабне вторгнення РФ на територію України. Вже в 2022 році відбувся приріст, при цьому кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень складала 362636, це на 12% більше, ніж у 2021 році. Так само спостерігається приріст відносно 2021 року у 2023 році – на 154152 кримінальних правопорушення, та у 2024 році – на 171036.

Слід зауважити, що фактично такий приріст є значно більшим, оскільки після початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України низка регіонів опинилася під тимчасовою окупацією, що унеможливило належний облік та відображення статистичних даних у цих територіях. Крім того, у 2022 році значна кількість громадян була змушена залишити Україну, що також вплинуло на офіційні статистичні показники. Кількість біженців з

України, зареєстрованих для тимчасового захисту або в аналогічних національних схемах захисту в Європі, станом на 19 лютого 2025 року становить 6346300 осіб, а за межами Європи – 560200 осіб, загальна кількість біженців складає 6906500 осіб [8].

Аналізуючи індекс злочинної інтенсивності, можна зазначити, що до повномасштабного вторгнення РФ на територію України, у 2021 році цей показник становив 734 злочини на 100 тис. населення, тоді як у 2022 році він зріс до 955 злочинів на 100 тис. населення. Таку тенденцію частково підтверджують дані щорічного «Глобального індексу миролюбності» (Global Peace Index), оприлюдненого Лондонським інститутом економіки та миру. Вказаний індекс

формується на основі 23 кількісних і якісних показників, кожен із яких оцінюється за шкалою від 1 до 5 (де нижчий бал свідчить про більш сприятливу криміногенну ситуацію). Відповідно, у 2024 році Україна отримала 3,28 бали, що вказує на ускладнення криміногенної обстановки в країні [3].

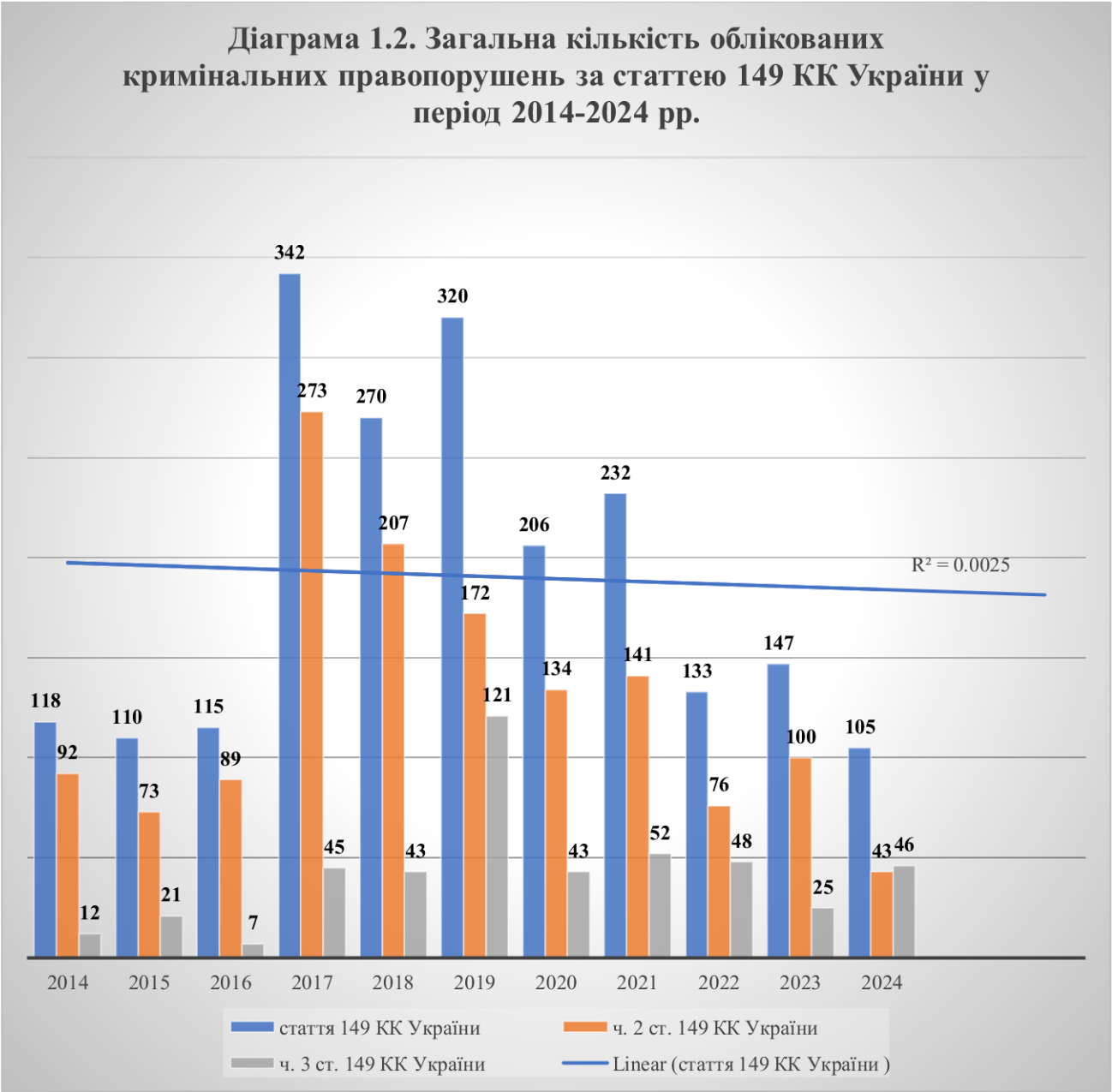
А. В. Андрушко звертає увагу на те, що «оцінити реальні масштаби торгівлі людьми на сході України нині навряд чи можливо, оскільки на непідконтрольних територіях не здійснюється жодного системного моніторингу, належним чином не працюють правоохоронні органи та правозахисні організації. У цих регіонах, зрозуміло, немає і належної підтримки жертв торгівлі людьми» [16, с. 8].

Рівень злочинності виступає одним із основних кількісних показників, що дозволяє оцінити статичний стан злочинів та осіб, які їх вчинили у певний період. Зокрема, у 2024 році було зареєстровано 105 злочинів, передбачених статтею 149 КК України, тоді як кількість осіб, які вчинили ці злочини, склала 62. Це свідчить про те, що значна частина злочинців здійснює кілька правопорушень, що буде підтверджено подальшим аналізом. Більш показовим є дослідження динаміки та структури злочинів у виді торгівлі людьми.

Динаміка вказаного виду злочинності постійно змінюється. Для порівняння динамічних рядів буде використовуватися ланцюговий метод порівняння, тобто кожен досліджуваний рік буде порівнюватися з попереднім. При цьому для методологічної точності використовувалася лише офіційна статистична звітність Офісу Генерального прокурора, так як починаючи з 20.11.2012 року були концептуально змінені підходи до обліку кримінальних правопорушень та початку досудового розслідування у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України.

Як прослідковується із Діаграми 1.2., для динаміки злочинів у виді торгівлі людьми характерні незначні коливання. У період часу з 2014 року по 2022 рік загальна кількість злочинів у виді торгівлі людьми залежно від року становила від 110 злочинів до 342, при цьому до 2017 року спостерігалось зменшення рівня

злочинності, а після – значний рух вгору. Однак починаючи з 2022 року загальна кількість злочинів досліджуваного виду значно зменшилась.

На Діаграмі 1.2. представлено перспективну екстраполяцію, здійснену за допомогою лінійної апроксимації, що передбачає перенесення динамічних рядів за період 2014–2024 років на 2025 рік. Як свідчать отримані дані, у 2025 році спостерігається тенденція до спадання кількості злочинів досліджуваного виду. Водночас зменшення офіційно зареєстрованих випадків торгівлі людьми в Україні після 2022 року не означає реального зниження випадків вчинення цього

злочину. Навпаки, сукупність факторів, таких як окупація частини території України (станом на 2022-2023 роки значна частина Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей перебувала під контролем окупаційної влади, що унеможлиблює здійснення ефективного моніторингу криміногенної ситуації та реєстрацію випадків торгівлі людьми), масова еміграція громадян за кордон, зростання латентності злочину та зміни в механізмах його вчинення, спричинили значне ускладнення його обліку. Це вказує на необхідність удосконалення методів моніторингу та обліку таких злочинів, посилення міжнародної співпраці, а також розширення інформаційної підтримки для потенційних жертв торгівлі людьми, зокрема серед біженців та внутрішньо переміщених осіб.

Що стосується прогнозування, то при здійсненні апроксимації даних за допомогою лінії тренду значення R^2 було автоматично розраховане у MS Word. Отримане значення $R^2 = 0,0025$ свідчить про непряму кореляційну залежність, що пояснюється значною кількістю факторів, які можуть впливати на рівень злочинності у 2025 році. Так, здійснити прогнозування росту злочинів досліджуваного виду видається складним у зв'язку зі зменшенням територій та кількості осіб (тож прогноз є досить орієнтовним). У зв'язку з цим доцільним є подальше дослідження саме детермінаційних чинників у наступних підрозділах дисертаційної роботи. Щодо цього В. В. Василевич слушно зауважує, що методи екстраполяції можна вважати ефективним інструментом для розробки короткострокових кримінологічних прогнозів, проте їх застосування у довгострокових перспективах є обмеженим. Практика кримінологічного прогнозування підтверджує переваги цього підходу, серед яких простота, доступність, економічність і прагматичність, що зумовлює широку поширеність його застосування. Водночас головним недоліком є залежність точності прогнозів від стабільності суспільних відносин, що ускладнює його використання в умовах динамічних змін. Тому для підвищення ефективності прогнозування доцільно поєднувати методи екстраполяції з іншими підходами,

зокрема якісним аналізом детермінаційних факторів злочинності та врахуванням соціально-економічних тенденцій [29, с. 61].

Тенденція до зменшення кількості облікованих правопорушень прослідковується також у Діаграмі 1.3.

Так, у порівнянні із 2021 роком кількість правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру за статтею 149 КК України, значно зменшилася та у 2022 році становила 93.

У зв'язку із цим та з урахуванням тенденцій збільшення загальної кількості облікованих правопорушень висувається гіпотеза про збільшення кількості саме латентних злочинів досліджуваного виду.

Варто наголосити, що наведені статистичні дані не відображають латентну складову торгівлі людьми. Безперечно, рівень латентності цього явища є

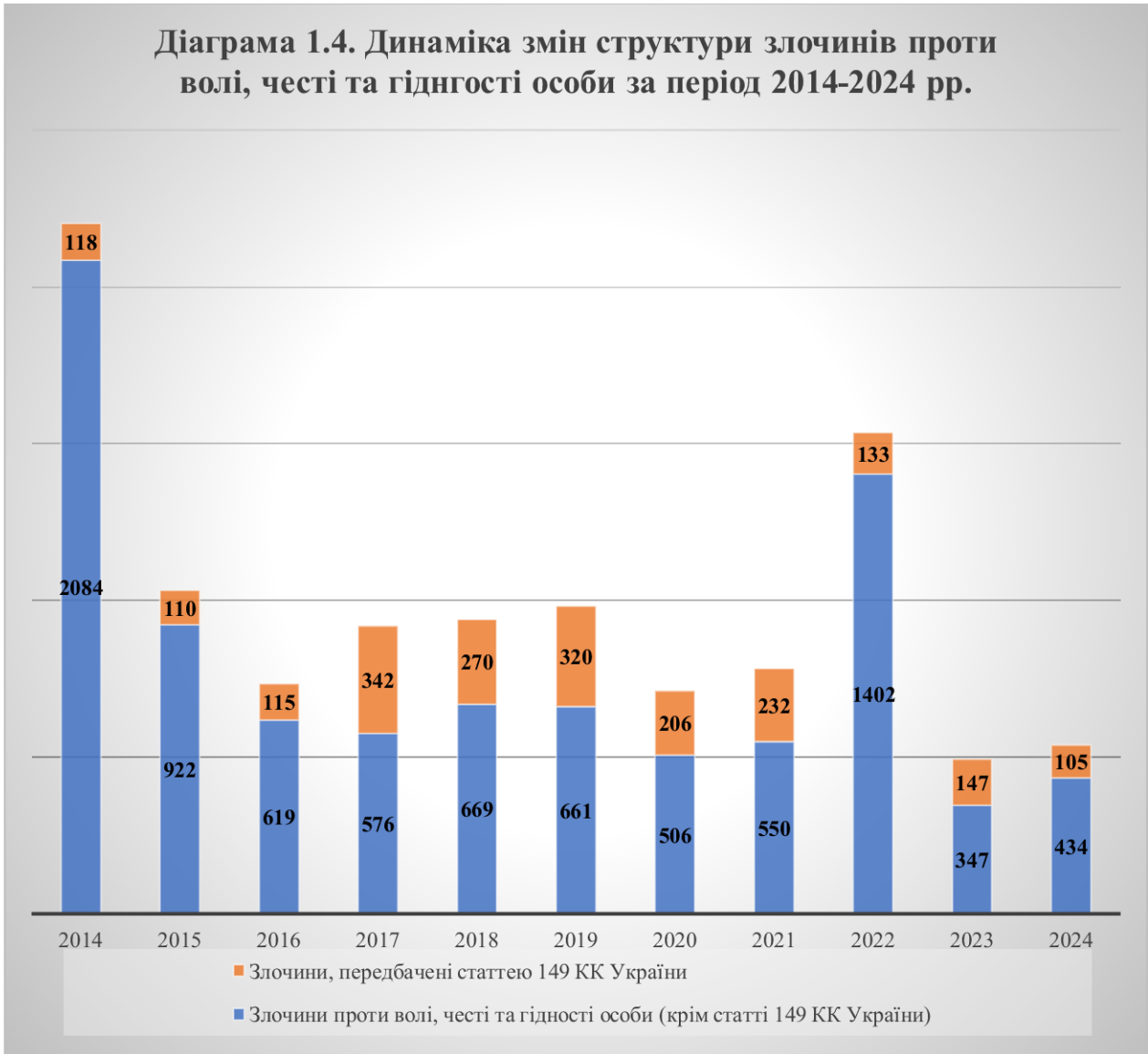
значним. Крім того, торгівлі людьми загалом властива природна латентність, що ускладнює її виявлення та офіційну фіксацію правоохоронними органами.

На думку А. В. Андрушка, одним із ключових чинників латентності торгівлі людьми є пасивність самих жертв цього злочину. Водночас на переконання науковця, причини такої інертності значною мірою залежать від форми експлуатації, якій піддається людина. Значущим фактором латентності є й те, що потерпілі часто опиняються в чужій країні, де не володіють мовою та не знайомі з місцевими особливостями. Ця ситуація стає ще складнішою, якщо особа перебуває в країні нелегально, адже, як правило, у жертв відбирають документи, що унеможливорює їхнє звернення по допомогу до правоохоронних органів. Додатковим бар'єром є кримінальна відповідальність за проституцію в окремих країнах, що змушує експлуатованих осіб залишатися в тіні, побоюючись покарання не лише з боку злочинців, а й державних органів [16, с. 10-11].

Щодо цього В. С. Батиргареева слушно зазначає, що «згідно з механізмом утворення прихованої злочинності виокремлюють такі частини: 1) незаявлені злочини, коли потерпілі, свідки, посадові особи та інші громадяни, які поінформовані про вчинений злочин, не повідомляють про це до правоохоронних органів; 2) невраховані злочини, коли правоохоронні органи, що отримали заяву (повідомлення) про вчинений злочин, не реєструють і не розслідують його; 3) невстановлені злочини, коли правоохоронні органи були повідомлені про реально вчинений злочин, здійснили його первинну реєстрацію, формально прийняли певні заходи щодо його розслідування, але внаслідок недостатнього бажання, слабкої професійної підготовки, помилкової кримінально-правової кваліфікації або зловживань не встановили у події складу злочину та перереєстрували його» [23, с. 110].

Далі проведемо аналіз місця злочину у виді торгівлі людьми у структурі злочинів проти волі, честі та гідності особи, однак не в статичному вигляді, а саме в динаміці, адже це зі свого боку допоможе зрозуміти, зокрема, тенденцію латентизації злочинів досліджуваного виду (Діаграма 1.4).

Діаграма 1.4. Динаміка змін структури злочинів проти волі, честі та гідності особи за період 2014-2024 рр.

Як видно із Діаграми 1.4., на відміну від злочинності загалом, динаміка злочинів проти волі, честі та гідності має хвилеподібний характер із різкими піками (2014, 2022 рр.) та подальшим спадом. Так, якщо взяти за основу 2014 рік, на який припадав пік зареєстрованих кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а саме – 2202, то до 2021 року спостерігається спад і у 2021 році їх кількість зменшилася на 64 % та становила 782. Уже у 2022 році спостерігається значне збільшення – 1535 кримінальних правопорушень, але у 2024 році їх кількість значно зменшилася на 65 % та становила 539. Однак при цьому варто враховувати описані вище фактори, що могли вплинути на динаміку

зниження кількості злочинів. Також варто зазначити, що така тенденція прослідковувалася протягом всього вимірюваного періоду.

Далі розглянемо динаміку змін структури злочинів проти волі, честі та гідності особи та відсоткову частку злочинів у виді торгівлі людьми (Діаграма 1.5.)

Аналізуючи показники Діаграми 1.5., слід зазначити, що динаміка змін структури злочинів проти волі, честі та гідності особи у 2021-2024 роках свідчить про суттєві коливання частки злочинів, передбачених статтею 149 КК України. У 2021 році злочини, передбачені статтею 149 КК України, склали 30% у

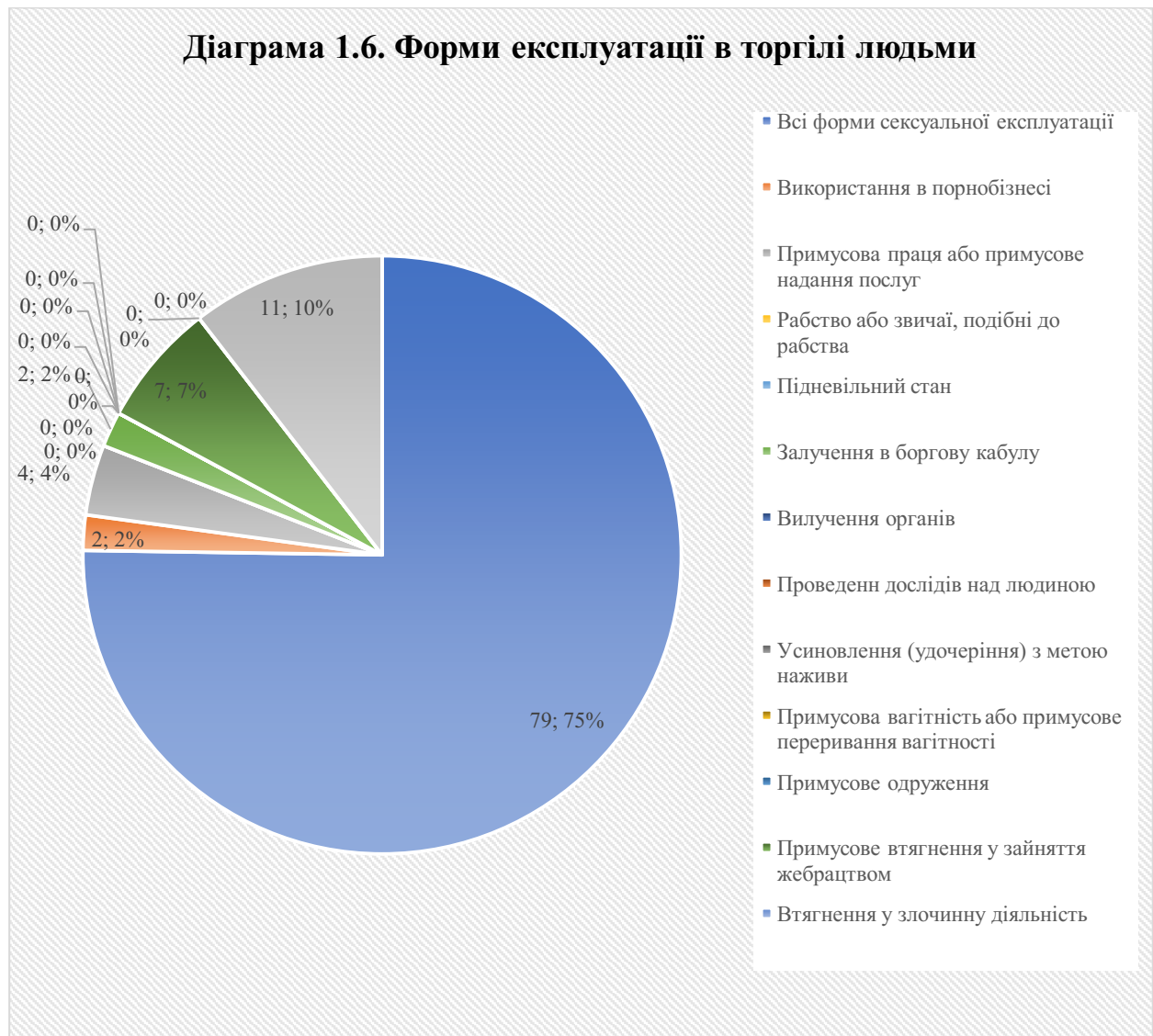
загальній структурі злочинів проти волі, честі та гідності особи, тоді як інші правопорушення цієї категорії становили 70%. Проте вже у 2022 році спостерігалось різке зниження частки злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, до 9%, тоді як інші правопорушення становили 91%. Такий спад, ймовірно, був спричинений повномасштабним вторгненням РФ на територію України, що призвело до зміни пріоритетів правоохоронних органів, послаблення контролю над цими злочинами, а також зростання їх латентності. Проте вже у 2023 році частина злочинів за статтею 149 КК України повернулася на 30%, що можна віднести до посилення уваги правоохоронних органів до цього питання, вдосконалення механізмів виявлення таких злочинів та активізації міжнародної співпраці у сфері протидії торгівлі людьми. У 2024 році частка таких злочинів упала до 19%, що може бути наслідком як ефективної профілактики та зменшення контингенту торгівлі людьми, так і підвищення латентності цього явища.

Статистичні дані Генеральної прокуратури України не містять інформації про кількісні показники торгівлі людьми залежно від форми експлуатації людини. Однак шляхом аналізу доступної емпіричної бази (102 вироків у кримінальних провадженнях) вдалось виокремити найбільш поширені форми експлуатації (Діаграма 1.6.).

Сексуальна експлуатація залишається найпоширенішою метою торгівлі людьми в Україні. При цьому важливо підкреслити, що ця тенденція зберігається стабільною протягом усього аналізованого періоду 2014-2024 рр. Також варто звернути увагу на суттєву кількісну перевагу цієї форми експлуатації над іншими. Так, випадки сексуальної експлуатації становлять 75% від загальної кількості, тоді як примусова праця зустрічається значно рідше і не перевищує 5%. Водночас різниця між кількістю зареєстрованих випадків примусової праці та примусового втягнення у жебрацтво є незначною: відповідно 4 та 7 кримінальних проваджень.

Варто зауважити, що торгівля людьми вчиняється не лише з метою експлуатації людини. Так, наприклад, серед проаналізованих вироків за статтею

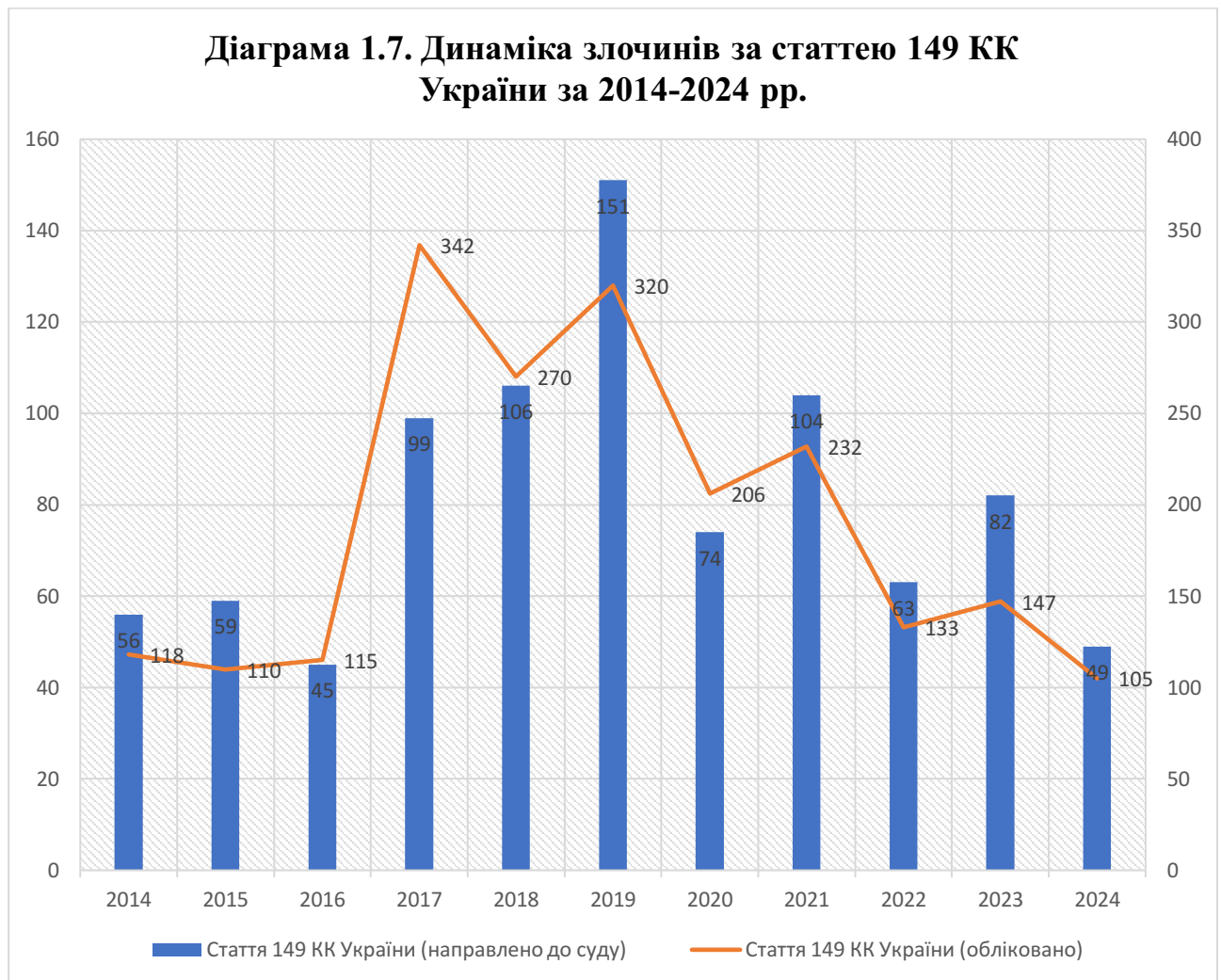
149 КК України 11 (що складає 10% від загальної кількості вироків) стосувалися торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками, при цьому всі 11 не були пов'язані з метою їх експлуатації (в таких випадках дітей купували задля подальшого їх усиновлення або удочеріння).

Далі проаналізуємо звітність щодо кримінальних правопорушень, передбачених статтею 149 КК України, за якими провадження були направлені до суду (Діаграма 1.7.).

Підбір саме таких даних не є випадковим, та, зокрема, характеризує ефективність діяльності правоохоронних органів на стадії досудового розслідування. Для наочності на Діаграмі 1.7. містяться дані про обліковані

кримінальні правопорушення та про ті, які були направлені до суду з обвинувальним актом.

Варто звернути увагу на те, що протягом аналізованого періоду кількість облікованих кримінальних правопорушень значно перевищує відповідну кількість направлених до суду. Окрім того, у 2019 році значення направлених до суду кримінальних проваджень є найбільшим за досліджуваний період, що може пояснюватися досить значним часом на досудове розслідування.

На підставі аналізу вказаних даних можна прослідкувати певну хвилеподібність ефективності щодо минулих років. (наприклад, у 2017 році у порівнянні з 2015 та 2016 рр., також 2019 рік у порівнянні з 2017 та 2018 рр., 2021 рік у порівнянні з 2020 роком). Слід зазначити, що вказана закономірність може

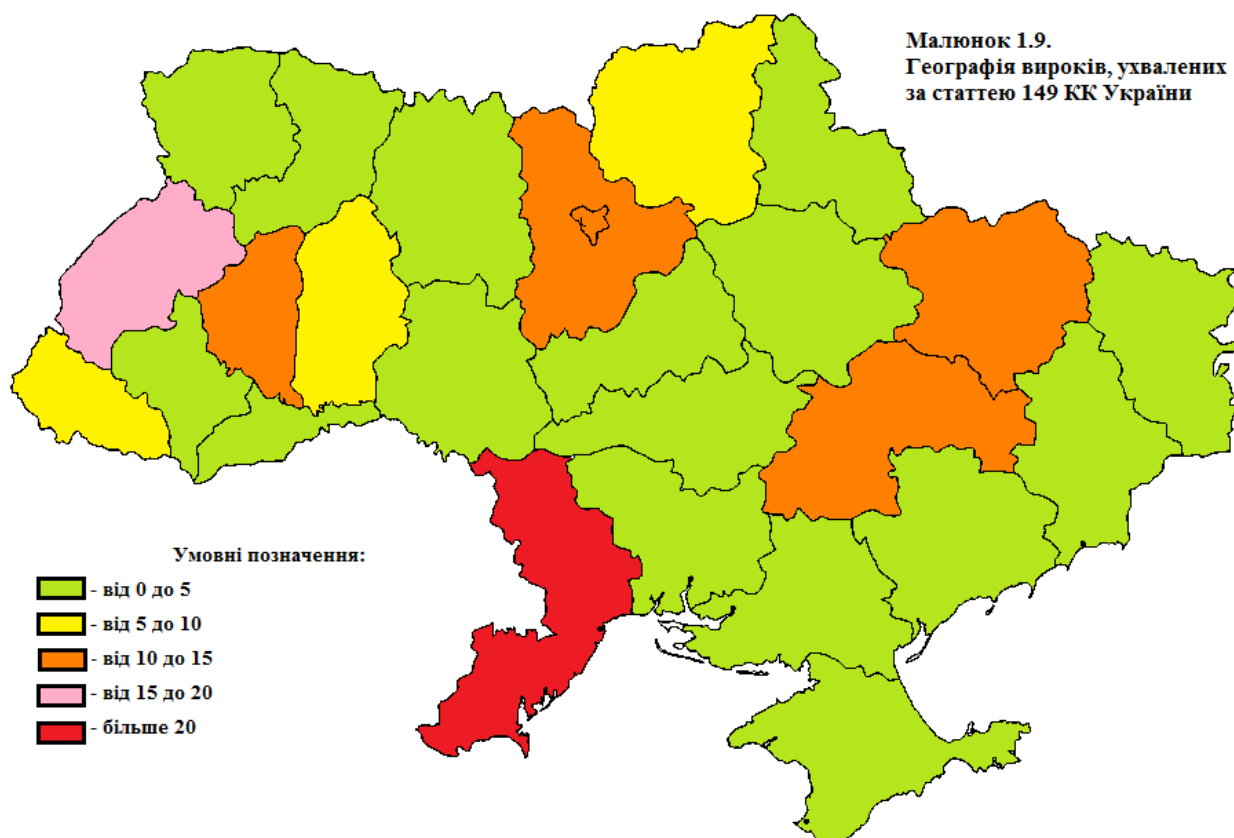
свідчити про середню тривалість розслідування злочинів у виді торгівлі людьми, а саме від 1 до 2 років.

Окрім того, для підтвердження висунутої нами гіпотези емпіричним шляхом наведемо результати вивчення 102 вироків у кримінальних провадженнях, ухвалених за статтею 149 КК України (Діаграма 1.8.).

Наступним показником, який потрібно проаналізувати, є географія злочинності, що дозволить встановити певні взаємозалежності між кількістю вчинених злочинів та адміністративно-територіальною одиницею нашої

держави. Варто зазначити, що задля того, аби проаналізувати територіальну поширеність злочинів у виді торгівлі людьми, а також ефективність діяльності органів кримінальної юстиції, ми будемо використовувати за основу саме інформацію з дослідження вироків у провадженнях, ухвалених за статтею 149 КК України, у період з 2014 по 2024 роки.

Найбільш криміналізованою виявилась Одеська область (22 вирокі). Далі за нею слідують Львівська область (15 вироків), Харківська область (14 вироків), Київська область (11 вироків) та місто Київ (10 вироків), Дніпропетровська область (7 вироків) та Тернопільська область (7 вироків). Так, географія злочинів у виді торгівлі людьми має відмінні тенденції поширеності. Загалом, злочини досліджуваного виду географічно поширені у великих містах і регіонах з високою міграційною активністю, таких як Одеська, Львівська, Харківська, Київська області та місто Київ, і це, зокрема, пояснюється розвинутою транспортною інфраструктурою, значним потоком трудових мігрантів і, окрім

того, Одеська, Львівська та Харківська області межують з іншими країнами, що сприяє транскордонному переміщенню жертв торгівлі людьми. Так, територіальна близькість до міжнародних кордонів полегшує нелегальне переправлення осіб за межі України, що робить ці регіони привабливими для злочинних угруповань.

При аналізі географії злочинів, передбачених статтею 149 КК України, також слід врахувати, що не весь регіон є однорідно криміналізованим. Так, за результатами наших досліджень абсолютна більшість кримінальних правопорушень вчиняється у містах – 72,7%, у селищах міського типу – 1%, а у селах – 8,3%. Враховуючи вказану інформацію, можна зробити висновок, що злочини, передбачені статтею 149 КК України, у абсолютній більшості випадків вчиняються у високоурбанізованих містах, серед яких є і міста-мільйонники.

Окрім того, важливим є дослідження географічної поширеності злочинів у співвідношенні із населенням цих регіонів. Для методологічної точності ми будемо використовувати коефіцієнт інтенсивності на 10 000 осіб та проведемо математичні підрахунки за формулою: $K_i = (\text{Кількість злочинів} / \text{Кількість населення}) * 10\,000$. Варто зазначити, що аналіз було проведено без врахування тимчасово окупованої АР Крим та м. Севастополя. Тож при підрахунку показників за 2021 та 2022 роки ми отримали наступні дані:

Адміністративно-територіальна одиниця	Коефіцієнт інтенсивності	
	2021	2022
АР Крим	—	—
Вінницька	0,112	0,007
Волинська	0,039	0
Дніпропетровська	0,070	0,113
Донецька	0,063	0,007
Житомирська	0,008	0,008

Закарпатська	0	0
Запорізька	0,006	0
Івано-Франківська	0,015	0,015
Київська	0,15	0,073
Кіровоградська	0,011	0,011
Луганська	0,005	0
Львівська	0,032	0,045
м. Київ	0,086	0,076
м. Севастополь	—	—
Миколаївська	0,027	0,009
Одеська	0,174	0,081
Полтавська	0,037	0,015
Рівненська	0,017	0
Сумська	0	0
Тернопільська	0,058	0,039
Харківська	0,115	0,004
Херсонська	0,049	0,030
Хмельницька	0,008	0,016
Черкаська	0,008	0,035
Чернівецька	0,011	0,011
Чернігівська	0,021	0,074

На основі порівняльного аналізу коефіцієнтів інтенсивності злочинів, передбачених ст. 149 КК України, за 2021 та 2022 роки в розрізі регіонів, встановлено, що попри загальне зменшення кількості населення у багатьох областях, рівень злочинності не лише не знизився, а подекуди й зріс. Так, зменшення абсолютної кількості злочинів не завжди призводило до зменшення інтенсивності, а в окремих випадках (Чернігівська, Черкаська, Хмельницька

області тощо) спостерігалось навпаки – зростання коефіцієнта інтенсивності. Це свідчить про те, що торгівля людьми, як суспільно небезпечне явище, зберігає свою актуальність навіть за умов зменшення кількості населення.

Коефіцієнт інтенсивності в цілому по Україні за 2021 рік становить 0,056, а за 2022 рік – 0,032. Водночас у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України Державна служба статистики України після 24 лютого 2022 року не веде облік чисельності населення (за оцінкою), так як є неможливим отримання територіальними органами адміністративних даних, які є джерелом формування відповідної статистичної інформації. Однак, можемо приблизно вирахувати коефіцієнт інтенсивності в цілому по Україні за 2024 рік, при цьому враховуючи інформацію щодо кількості осіб, які виїхали за кордон з метою отримання тимчасового захисту. Станом на 31 грудня 2024 року 4260080 осіб виїхали за межі України та отримали тимчасовий захист в Європейському Союзі [1]. Згідно з інформацією, зазначеній в Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 року № 922-р, збройна агресія та тимчасова окупація частини території України спричинила поглиблення демографічної кризи, що полягає в значному зниженні рівня народжуваності, підвищенні рівня смертності серед військових і цивільного населення, у багатомільйонному внутрішньому переміщенні мешканців з небезпечних територій, у п'ятимільйонній вимушеній еміграції переважно жінок і дітей, зокрема без намірів повернутися. За даними Держстату, чисельність наявного населення України на дату проведення Всеукраїнського перепису населення (5 грудня 2001 р.) становила 48,5 млн осіб. За оцінкою Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук (нині Інститут демографії та проблем якості життя Національної академії наук), чисельність населення України станом на липень 2024 р. становить 35,8 млн осіб, у тому числі на територіях, на яких органи державної влади здійснюють свої повноваження у повному обсязі, – 31,1 млн осіб. За даними ООН за 2022 рік і Держприкордонслужби за 2023-2024 роки, від початку повномасштабного

вторгнення з України виїхало 34,39 млн українців та в'їхало 30,91 млн (станом на 31 травня 2024 року). Таким чином, за кордоном перебуває 3,48 млн українців, які виїхали і не повернулися. Крім того, кількість українців, які виїхали через рф в країни Європи, згідно з опитуваннями Центру економічної стратегії становить 7,4%, тобто 0,26 мільйона. Відповідно до звітів Управління Верховного комісара ООН у справах біженців 1,2 млн українців депортовані або добровільно виїхали на міжнародно визнану територію рф та Республіки Білорусь. Відповідно загальна кількість українців, які перебувають за кордоном, становить 5 млн осіб. Також на територію рф незаконно вивезено щонайменше 19,5 тис. дітей [135].

Таким чином, враховуючи, що станом на 01 січня 2022 року кількість постійного населення в Україні становила 40997698 осіб, то приблизний коефіцієнт інтенсивності за 2024 рік (при кількості злочинів 105) складає 0,029. Тож можемо зробити висновок, що попри зменшення загальної кількості зареєстрованих злочинів у виді торгівлі людьми у 2024 році (105 випадків проти 133 у 2022 році), аналіз коефіцієнтів інтенсивності свідчить про те, що реальне зниження рівня злочинності є незначним – коефіцієнт знизився лише з 0,032 до 0,029 на 10 000 осіб. Це означає, що зменшення чисельності населення (зокрема через масову еміграцію в умовах війни) не супроводжується відповідним скороченням масштабів торгівлі людьми. Проблема залишається актуальною, а статистичне зниження кількості злочинів не слід розцінювати як реальне покращення ситуації, зважаючи на високий рівень латентності цих злочинів та обмежену спроможність правоохоронних органів та органів державної влади забезпечити повноцінне виявлення, облік та розслідування злочинів, передбачених ст. 149 КК України, в умовах воєнного стану.

Також варто зазначити, що не можна прослідкувати та об'єктивно оцінити стан злочинності в АР Крим і м. Севастополь, в Луганській та Донецькій областях та інших тимчасово окупованих територіях у зв'язку з вкрай напруженою ситуацією, що склалася на цих територіях починаючи з 2014 року та у зв'язку з повномасштабним вторгненням рф на територію України.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу емпіричних даних можна зробити висновок, що динаміка злочинів, передбачених статтею 149 КК України, в період з 2014 по 2024 рік характеризується значними коливаннями, але загалом проблема залишається на високому рівні. Так, у період часу з 2014 року по 2022 рік загальна кількість злочинів у виді торгівлі людьми залежно від року становила від 110 злочинів до 342, при цьому до 2017 року спостерігалось зменшення рівня злочинності, а після – значний рух вгору. Однак починаючи з 2022 року загальна кількість злочинів досліджуваного виду значно зменшилась. Вважаємо, що таке зменшення офіційно зареєстрованих випадків торгівлі людьми в Україні після 2022 року не означає реального зниження випадків вчинення цього злочину. Навпаки, сукупність факторів, таких як окупація частини території України (станом на 2022-2023 роки значна частина Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей перебувала під контролем окупаційної влади, що унеможлиблює здійснення ефективного моніторингу криміногенної ситуації та реєстрацію випадків торгівлі людьми), масова еміграція громадян за кордон, зростання латентності злочину та зміни в механізмах його вчинення, спричинили значне ускладнення його обліку.

Аналіз форм експлуатації торгівлі людьми свідчить про те, що сексуальна експлуатація залишається найпоширенішою метою торгівлі людьми в Україні. При цьому важливо підкреслити, що ця тенденція зберігається стабільною протягом усього аналізованого періоду 2014-2024 рр. Варто зауважити, що торгівля людьми вчиняється не лише з метою експлуатації людини, адже серед проаналізованих вироків за статтею 149 КК України 11 (що складає 10% від загальної кількості вироків) стосувалися торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками, при цьому всі 11 не були пов'язані з метою їх експлуатації (в таких випадках дітей купували задля подальшого їх усиновлення або удочеріння).

При аналізі географії можна дійти висновку, що найбільш криміналізованими є високоурбанізовані міста та регіони України, що територіально межують з іншими країнами, що, зокрема, сприяє транскордонному переміщенню жертв торгівлі людьми.

Отримані дані, у свою чергу, створюють фундамент для подальшого дослідження внутрішніх аспектів зазначених злочинів, зокрема аналізу осіб, які їх вчинили, а також їх мотивації та чинників, які спонукали до вчинення злочину.

2.2. Кримінологічна характеристика особистості особи, яка вчиняє злочини у виді торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні

Злочини у виді торгівлі людьми через призму кількісних та якісних показників не є сталими, адже характеризуються значними коливаннями. Так, варто враховувати, що на їх рівень фактично вплинули об'єктивні чинники, зокрема, гібридна війна та повномасштабне вторгнення РФ на територію України, при цьому не варто забувати про високий рівень латентності. Проте для всебічного розуміння стану злочинності необхідно дослідити особистісні характеристики осіб, які вчиняють злочини цього виду. Поєднання цих даних із кількісними та якісними показниками дасть змогу виявити та обґрунтувати об'єктивні фактори, що детермінують це суспільно небезпечне явище.

Насамперед необхідно визначитися з категоріальним апаратом, оскільки його точність є ключовою для отримання науково обґрунтованих висновків. Варто зазначити, що у вітчизняній кримінології відсутня єдина усталена категорія для позначення особи, яка вчинила злочин. Використовуються різні терміни, зокрема: «особа злочинця», «особа, що вчинила злочин», «особистість злочинця», «особистість особи, що вчинила злочин» тощо. У зв'язку з цим важливо визначити робочу категорію, яка найкраще відповідатиме цілям нашого дослідження. Цікаво, що залежно від соціально-історичних умов та рівня розвитку науки питання про суть поняття «особа злочинця» вирішувалося по-різному: чи існує цей феномен, яку роль відіграє особа у вчиненні злочину та яким чином можна впливати на неї для протидії правопорушенням. Хоча наше дослідження не має на меті вирішення цієї фундаментальної проблеми, але в той же час правильне розуміння відповідної категорії є визначальним для об'єктивності та якості наукового аналізу.

Спершу слід звернути увагу на відмінності у таких фундаментальних категоріях, як «особа злочинця» та «особистість злочинця».

Поняття «особа злочинця» є складним і формується шляхом поєднання загальносоціологічного визначення «особа» та юридичного поняття «злочинець». Використовуючи термін «особистість злочинця», слід розуміти його як характеристику соціального образу людини, яка вчинила злочин. Водночас важливо розмежовувати поняття «особа злочинця» та «злочинна особа», оскільки перше невіддільне від самого факту вчиненого злочину та властивостей суб'єкта злочину.

Поняття «особа злочинця» можемо визначити як «сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом» [84, с. 37].

Ю. Ф. Іванов стверджує, що «особа злочинця – це сукупність соціально значущих характеристик, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами й обставинами, що впливають на її злочинну поведінку» [66, с. 85]. Подібної точки зору дотримується й О. М. Джужа [88, с. 94].

У цьому контексті доцільною видається позиція А. П. Закалюка, який звертав увагу на два значення терміну «особа», а саме: «перше – це особа як діяльнісна самодостатня людина, суб'єкт суспільної активності та діяльності, учасник цих процесів та суспільних утворень. Термін «особа» має і друге значення, зокрема для виділення у людини тієї змістовної якості, яка у соціальному відношенні становить її власну ідентичність (власне Я), відрізняє від інших людей та осіб і визначає її ставлення до суспільства, його відносин, норм, що регулюють суспільного життєдіяльність. Іншими словами, це соціальна якість особи» [63, с. 234]. Науковець підкреслював, що етимологія терміну «особа» нерідко зумовлює певні непорозуміння, особливо при його спеціальному науковому використанні, коли необхідним є відокремлення особи

від її соціальної характеристики, і у зв'язку з цим в українській науковій літературі останніх десятиліть, зокрема в кримінології, паралельно з поняттям «особа» використовується термін «особистість» для позначення її соціальної складової [63, с. 234]. Варто погодитись із такою позицією науковця, тож при кримінологічному визначенні винного у вчиненні злочину будемо вживати термін «особистість».

На думку В. М. Дрьоміна та Ю. О. Стрелковської, «під особистістю злочинця розуміється сукупність соціально-демографічних, психологічних та моральних характеристик, в тій чи іншій мірі типово властивих людям, винним у злочинній діяльності певного типу. Що стосується особистості особи, що вчинила злочини, слід зазначити, що вона не характеризується статистично достовірними особовими відмінностями. Необхідно зазначити, що поняття особистості злочинця має певні часові межі: з моменту скоєння злочину, засвідченого судом, і до моменту відбуття кримінального покарання та зняття або погашення судимості» [55, с. 24]. Тож під поняттям «особистість злочинця» можемо розуміти «ідеальну модель, абстракцію, що створена на підставі дослідження суб'єктів злочинів, метою якої є виявлення таких негативних особливостей індивідуумів, за якими з високою долею ймовірності можна в майбутньому передбачити злочинну поведінку інших осіб або повторне вчинення злочину тими, хто мав попередній кримінальний досвід» [83, с. 92].

У кримінологічній науці існує безліч точок зору щодо трактування категорії «особистість злочинця», однак можна виділити два основних підходи. Відповідно до першого підходу, особистість злочинця не має унікальних чи виключних характеристик, які були б властиві виключно особам, засудженим за злочини (за винятком формального критерію – вступу в силу обвинувального вироку суду). Це означає, що між особистістю злочинця та особистістю законослухняного громадянина не існує принципової якісної відмінності. Негативні риси, які виявляються в осіб, що порушили кримінальний закон, часто зустрічаються і серед респектабельних громадян, які дотримуються норм права. Таким чином, науковці вказують, що не існує чітко визначених соціальних,

психологічних або інших характеристик, які б однозначно вказували на особистість злочинця. Вони аргументують це тим, що поняття злочину є результатом законодавчої волі, а історичний розвиток кримінології не виявив жодних чітких ознак, які б відрізняли злочинця від законослухняної людини. Крім того, існує припущення, що майже кожна людина хоча б раз у житті порушує кримінальний закон. Такі риси, як агресивність, імпульсивність, егоцентричність та інші негативні характеристики, можуть бути притаманні як особам, що вчинили злочин, так і тим, хто ніколи не порушував закон [164, с. 295-296].

Представники іншого підходу стверджують, що особистість злочинця значно відрізняється від особистості законослухняного громадянина, і насамперед такою ознакою, як суспільна небезпечність. При такому підході під особистістю злочинця варто розуміти «сукупність істотних і стійких соціальних властивостей та ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному скоєному злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом» [83, с. 89]. Так, І. М. Даньшин зазначає, що «про особистість злочинця можна говорити у зв'язку з настанням юридично значущої події – вчиненням діяння, передбаченого кримінальним законом. Інакше і бути не може, оскільки властивості та якості будь-якої людини, у тому числі й злочинця, знаходять свій вияв не інакше, як в її діях і діяльності, а також у домінуючих орієнтаціях і мотиваціях» [83, с. 89].

В цілому, ми підтримуємо позицію науковців щодо існування категорії «особистість злочинця». Зокрема, А. Ф. Зелінський наголошував на важливості поняття «особистість злочинця», оскільки воно показує реальність таких осіб, як професійні крадії, рекетири, терористи тощо. Він розмежовував поняття «особистість злочинця» та «особа, що вчинила злочин», вказуючи, що особистість злочинця формується в процесі постійної злочинної діяльності, а не через одноразове правопорушення. Науковець підкреслював, що злочинна

діяльність є системою кримінально караних діянь, які взаємопов'язані докримінальними та післякримінальними діями, мають єдиний мотив і підпорядковуються конкретному плану. Крім того, він зазначав, що злочинна діяльність не існує окремо від легальної діяльності, а в деяких випадках може інтегруватися [64, с. 96]. На думку А. Ф. Зелінського, «особистість злочинця – це сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, в тій чи іншій мірі типово притаманних особам, винним у злочинній діяльності того чи іншого типу. Характеризуючи злочинців, що вчинили злочини з необережності, можна говорити про наявність у них лише деяких антисоціальних поглядів, певного негативного ставлення до правил співжиття чи поводження з технікою і відсутність у них умисного вибору протиправної поведінки» [83, с. 90].

Така позиція є доцільною при дослідженні особистості осіб, які вчинили злочини, передбачені статтею 149 КК України. В цьому контексті варто зазначити, що формування особистості злочинця – це поступовий процес, який не відбувається миттєво під час вчинення злочину або після винесення вироку судом. Характерні риси та психологічні особливості такої особи розвиваються у процесі соціалізації та закріплення певних установок. Негативні властивості накопичуються з часом, коли їх кількісне зростання переходить в якісні зміни, набуваючи суспільної небезпеки. Це, у свою чергу, формує криміногенну мотивацію, яка за певних обставин реалізується у злочинній поведінці [63, с. 239]. Окрім того, формування особистості злочинця відбувається в його злочинній діяльності, яка може проявлятися в різних правових формах, таких як повторність, сукупність, рецидив злочинів. До того ж злочинна діяльність може включати вчинення одного правопорушення, що складається з кількох дій, наприклад, продовжуваного, триваючого чи складного злочину. Умисне правопорушення, якщо воно планується та реалізується через попередньо визначені дії, також є формою злочинної діяльності, що відображає усвідомлений характер протиправної поведінки.

У нашому дисертаційному дослідженні особистість особи розглядається через призму діяльнісного підходу з диференціацією на «особистість особи, що вчинила злочин» (одиночні злочини) та «особистість злочинця» (злочинна діяльність).

Що ж стосується методологічної складової проведеного аналізу, то слід звернути увагу на те, що вивчення особистісних характеристик осіб, які вчиняють злочини у виді торгівлі людьми, було здійснено на підставі дослідження обвинувальних вироків у кримінальних провадженнях за статтею 149 КК України, що містяться у відкритому доступі на Єдиному державному реєстрі судових рішень, та постановлені в період з 2014 року по 2024 рік. В цілому було опрацьовано 102 вирoki у кримінальних провадженнях, при цьому аналіз проводився методом загального дослідження емпіричного матеріалу. Окрім того, додатково були опрацьовані масиви статистичної звітності Офісу Генерального прокурора «Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» за період з 2014 року по 2024 рік.

Перед тим, як перейти до характеристики особистісних рис осіб, які вчиняють злочини, передбачені статтею 149 КК України, необхідно виокремити теоретичні основи структури особистості злочинця. Це дозволить здійснити системний аналіз та розпізнати конкретні специфічні риси, притаманні особам, які вчиняють злочини, пов'язані з торгівлею людьми. Саме такий підхід є найбільш важливим у контексті цього дисертаційного дослідження, оскільки дозволяє розглядати злочинця не тільки як індивідуального правопорушника, а і як представника певної соціальної групи та члена суспільства. У кримінології сукупність елементів, що характеризують особистість правопорушника, прийнято визначати як «структуру особистості».

Кримінологічна структура особистості злочинця охоплює сукупність специфічних характеристик, властивостей та рис. Зазвичай до її основних складових відносяться соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально-рольові та кримінально-правові аспекти. Формування цієї структури

обґрунтовується на узагальненні офіційних статистичних даних про засуджених осіб, а також на результатах вибіркового кримінологічного дослідження [83, с. 93].

С. Л. Рубінштейн вважав, що серед усіх властивостей людини особливу увагу слід приділяти тим, які визначають її суспільно значущу поведінку та діяльність, і, на його думку, ключову роль у структурі особистості відіграють система мотивів, життєві цілі, риси характеру, що впливають на поведінку, а також здібності, які визначають можливість людини до суспільно корисної діяльності. Вчений виокремлював три основні складові особистості: 1) спрямованість, яка проявляється в потребах, інтересах та переконаннях; 2) знання, вміння і навички, що формуються в процесі життя; 3) індивідуально-типологічні особливості, до яких належать риси характеру, темперамент і здібності. Особливе значення він надавав єдності особистості, підкреслюючи, що її не можна зводити ані до простої сукупності окремих рис, ані до аморфної цілісності. Реальна єдність особистості є складною, суперечливою, але в ній завжди можна знайти стрижневу позицію, що об'єднує всі її характеристики. Таким чином, С. Л. Рубінштейн наголошував на необхідності комплексного підходу до аналізу особистості, враховуючи як її внутрішню структуру, так і зовнішні прояви. Його концепція є фундаментальною для розуміння механізмів формування особистості та її поведінкових особливостей (автор С. Л. Рубінштейн «Принципы и пути развития психологии», 1959 р.).

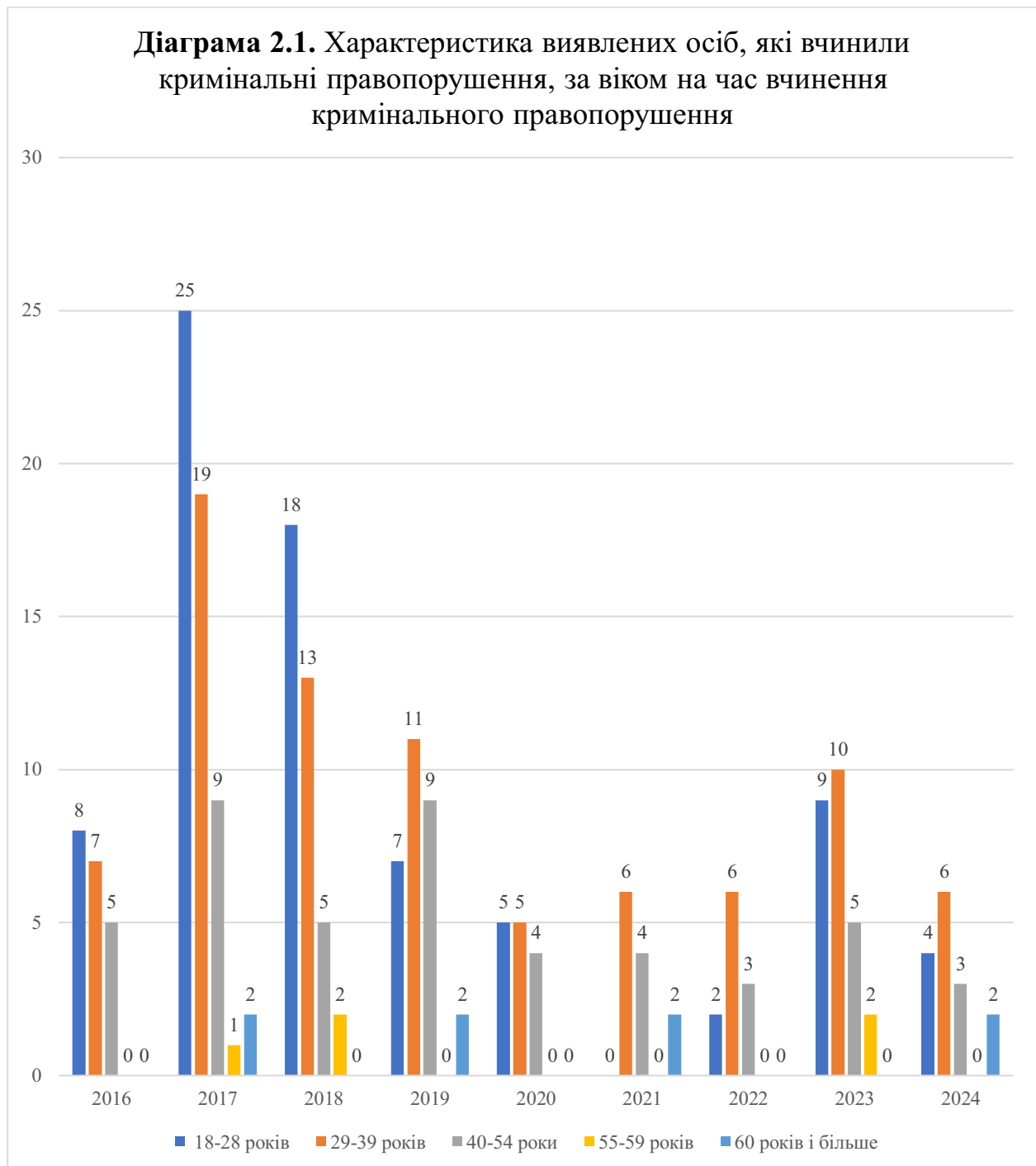
У нашому дисертаційному дослідженні здійснюється комплексний аналіз структури особистості злочинця, поєднуючи характеристику її ключових елементів: соціально-демографічних, кримінально-правових, соціально-рольових та морально-психологічних рис. Важливим аспектом є визначення спрямованості особистості на основі емпіричних даних, що дозволяє розглядати її не як статичний набір характеристик, а як динамічну систему, яка змінюється під впливом зовнішніх факторів, соціальних норм та середовища. Саме такий підхід сприяє більш глибокому розумінню механізмів формування злочинної поведінки та адаптації особистості до умов суспільства.

Попри дискусійні підходи до визначення структури особистості злочинця, більшість кримінологів схилиються до думки, що ключовим її елементом є соціально-демографічні ознаки. Вони охоплюють такі показники, як стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, професійну зайнятість, джерела доходу, національність, громадянство та місце проживання. Самі по собі ці ознаки не є криміногенними, а лише відображають соціальний статус злочинця в межах певної історичної епохи. Однак їх аналіз у великій сукупності, зокрема шляхом порівняння з офіційними демографічними даними, дозволяє визначити узагальнений портрет правопорушників. Таке зіставлення дає можливість простежити кореляцію між соціальними характеристиками злочинців та загальними тенденціями, що існують у суспільстві.

Спочатку проведемо аналіз осіб, що вчиняють злочини, передбачені статтею 149 КК України, залежно від їхньої статі. Аналіз зібраних емпіричних даних показує, що у 55% випадків злочини досліджуваного виду вчиняються чоловіками, а у 45% відповідно – жінками. Водночас кількісне співвідношення чоловіків і жінок дещо варіюється залежно від форми експлуатації, яка є метою торгівлі людьми.

На жаль, інформація, що міститься у вироках у кримінальних провадженнях, не дозволяє точно встановити вік осіб, які вчинили злочини, передбачені статтею 149 КК України. Однак вказана інформація міститься в статистичній звітності Офісу Генерального прокурора України у розділі «Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення», проте облік ведеться з 2016 року. Аналіз вікової взаємозалежності має свої особливості. У більшості кримінологічних досліджень ця характеристика розглядається в статичному вимірі, наприклад, за окремий рік. Натомість у нашій роботі застосовується аналіз динаміки, що дозволяє простежити зміни у структурі вікових показників злочинців. Хоча значних коливань не очікується, навіть незначні відхилення можуть вказувати на трансформацію досліджуваної сфери, а також на появу чи зникнення певних детермінант злочинів, передбачених статтею 149 КК України.

Таким чином, основою для цього аналізу є статистичні дані Офісу Генерального прокурора за період з 2016 року по 2024 рік.

На Діаграмі 2.1. відображені загальні тенденції зміни вікового складу осіб, що вчинили злочини, з 2016 року. Найбільш кримінально активними є особи у віці від 18 до 28 років та від 29 до 39 років. Це можна пояснити так, що особи у

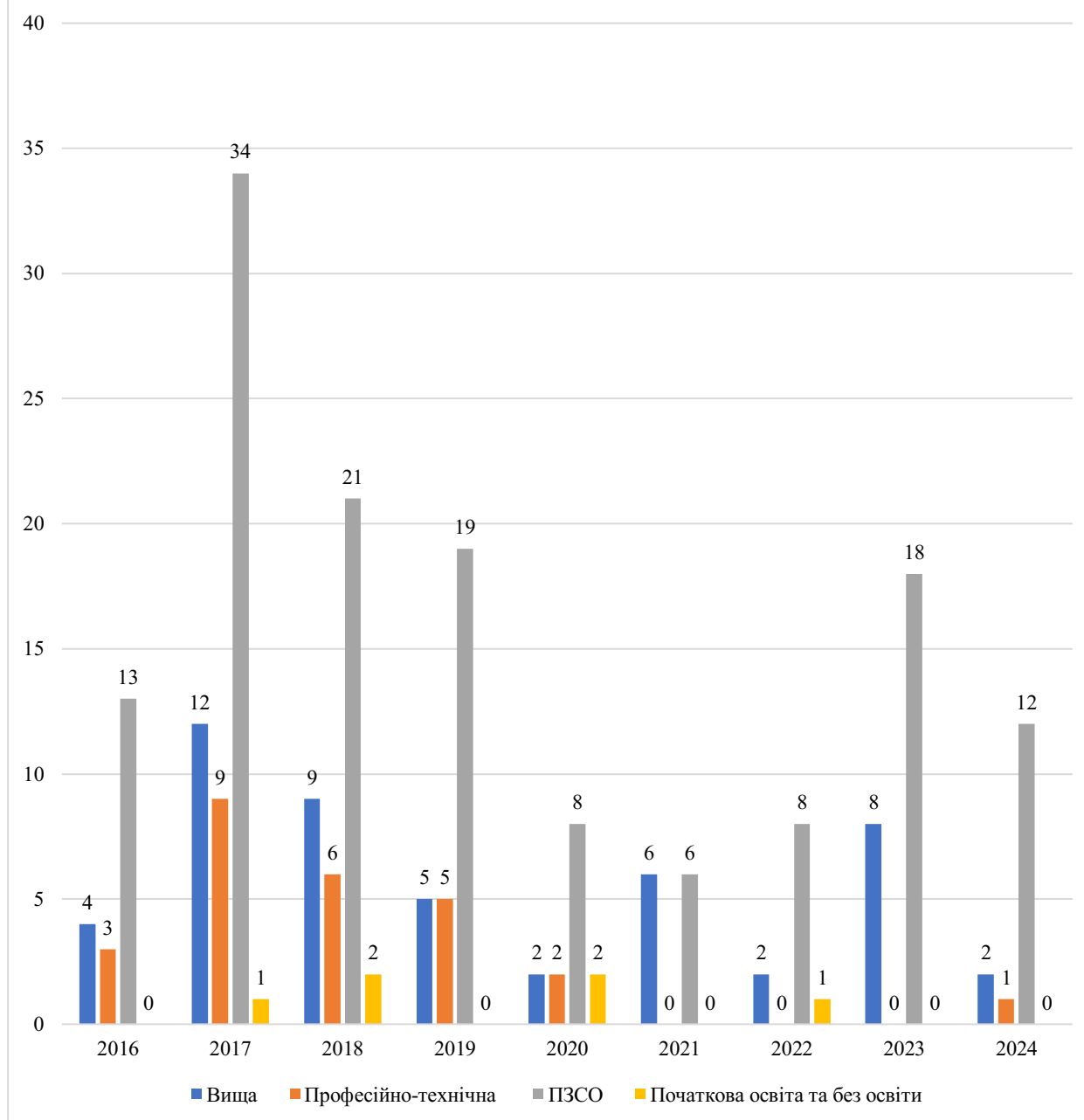
віці від 18 до 28 років перебувають на етапі становлення в соціальному та економічному аспектах, що може підштовхувати до участі у незаконній діяльності через обмежені можливості легального працевлаштування або фінансові труднощі. Молодь часто є більш ризикованою у своїй поведінці, легше піддається впливу кримінальних угруповань та маніпуляцій з боку більш досвідчених злочинців. Вікова група від 29 до 39 років також демонструє високу активність у вчиненні злочинів у виді торгівлі людьми, що може бути зумовлено професійною спеціалізацією в незаконній діяльності, накопиченням кримінального досвіду та залученням до організованих злочинних схем. У цьому віковому діапазоні багато злочинців можуть виступати не лише виконавцями, але й організаторами схем торгівлі людьми. Така вікова динаміка може свідчити про певну зміну тенденцій у злочинності, пов'язаній із торгівлею людьми. Молодші злочинці можуть залучатися до виконання менш складних ролей (наприклад, вербувальників), тоді як старші учасники злочинних угруповань контролюють процеси експлуатації та незаконного переміщення жертв.

Характерною особливістю злочинів досліджуваного виду є те, що вони майже завжди вчиняються громадянами України (89%), тоді як відсоток іноземних громадян складає всього лише 11%. Статистичні дані свідчать про те, що відповідальність за цей злочин здебільшого несуть лише громадяни України, які вчиняли правопорушення на її території, тоді як іноземні учасники злочинних угруповань найчастіше уникають покарання.

Для аналізу освітнього рівня осіб, які вчиняють злочини цього виду, буде використано як статистичну звітність, так і дані, отримані на основі вивчення обвинувальних вироків у кримінальних провадженнях. Оцінка статистичних даних здійснюватиметься за тією ж методикою, що й раніше, а саме шляхом порівняння динаміки змін.

Як показано на Діаграмі 2.2, більшість осіб, які вчиняють злочини досліджуваного виду, мають вищу освіту або професійно-технічну освіту.

Діаграма 2.2. Характеристика виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, за освітою на час вчинення кримінального правопорушення

Варто зазначити, що подібні пропорції зберігаються і у вироках у кримінальних провадженнях. Так, у 26% випадках особи мали вищу освіту, 45% – професійно-технічну освіту, 19% – повну загальну середню освіту (ПЗСО), 7% – неповну загальну середню освіту та 3% – без освіти. Таким чином, рівень освіти осіб, засуджених за цей злочин, є досить високим. На нашу думку, це частково зумовлено специфікацією самого правопорушення: його вчинення

потребує детального планування всіх етапів, які зараз не під силу людям з невисоким рівнем інтелекту. Крім того, у сучасних складних економічних умовах, враховуючи гібридну війну та повномасштабне вторгнення РФ на територію України, багато людей з вищою освітою не можуть реалізувати себе законним шляхом, тому шукають альтернативні способи швидкого збагачення.

Наступним важливим елементом структури особистості злочинця є особистісно-рольові характеристики, які характеризують соціальне становище індивіда в системі суспільних відносин, та проявляються через належність до певних соціальних груп, взаємодію з іншими людьми в сімейному, побутовому, професійному та загальному соціальному контексті. Найбільш значущим соціальним інститутом, у межах якого особа виконує свою роль, є сім'я. З точки зору кримінології наявність сім'ї та дітей може впливати як на законослухняну поведінку, так і навпаки – спонукати до протиправних дій. У випадках злочинів, передбачених статтею 149 КК України, наявність сім'ї та дітей часто є фактором, що стимулює протизаконну поведінку та призводить до незаконних способів отримання доходу. Аналіз вироків у кримінальних провадженнях показав, що 33% осіб, засуджених за ці злочини, перебували у шлюбі, 56% – були неодруженими, а 11% – розлученими.

Значна частина з них (близько 52%) мала на утриманні неповнолітніх дітей або непрацездатних батьків, що могло стати додатковою мотивацією для вчинення злочину. Водночас така тенденція характерна переважно для осіб вікової категорії 18–40 років, а після досягнення повноліття дітей цей фактор втрачає актуальність у вироках суду. Поєднання соціально-рольових функцій із високим рівнем освіти та інтелекту, але недостатнім матеріальним забезпеченням, створює передумови для криміналізації особистості, коли досягнення певних цілей переважає над вибором закону.

Окрім зазначеної соціальної ролі, вчинення злочинів, передбачених статтею 149 КК України, тісно пов'язане з виконанням особою інших функцій, зокрема тих, що стосуються її трудової діяльності. Аналіз вироків суду свідчить, що значна частина осіб, що вчинили торгівлю людьми, перебували у стані

соціальної та економічної нестабільності. Зокрема, встановлено, що переважна більшість засуджених за цей злочин є безробітними (близько 75%), що свідчить про відсутність стабільного джерела доходу та підвищену вразливість перед кримінальною діяльністю як способом отримання прибутку. Однак серед засуджених зустрічаються й інші категорії. Так, 7% від загальної кількості складають студенти закладів вищої освіти, натомість кваліфіковані працівники та приватні підприємці становлять по 5%, що може свідчити про використання їхніх професійних навичок у злочинних схемах. Також до цієї категорії потрапляють особи, які працюють на керівних посадах (6%). Частка службовців та пенсіонерів є незначною (по 1%), що вказує на низьку залученість цих категорій до даного виду злочинної діяльності. Таким чином, структура засуджених за вчинення злочинів у виді торгівлі людьми демонструє, що ключову роль у злочинній діяльності відіграють соціально вразливі групи, а також особи, що мають доступ до управлінських ресурсів та певні професійні навички, які можуть використовуватися для організації незаконних схем експлуатації людей.

Під час призначення покарання за злочини, передбачені статтею 149 КК України, суди у більшості випадків (72%) враховують характеристику осіб, які вчинили вказаний злочин, за місцем їхнього проживання або роботи. Ці характеристики містять інформацію про соціальний статус особи та її репутацію в суспільстві. Примітно, що переважна більшість засуджених (76%) отримали позитивну характеристику, 21% – посередню, і лише 3% мали негативну оцінку. Навіть з урахуванням можливої неточності таких характеристик, можна зробити висновок, що більшість осіб, які вчинили цей злочин, до моменту його вчинення не мали яскраво виражених кримінальних нахилів, що підтверджується також низьким відсотком серед них осіб із наявною судимістю. Окрім того, переважна більшість осіб, засуджених за злочини, що передбачені статтею 149 КК України, не перебували на обліку у психолога чи нарколога (94%). Лише 4% засуджених перебували на обліку у психолога, а 2% – у нарколога. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що зловживання алкоголем чи наркотичними

речовинами не є характерною рисою для осіб, які вчиняють торгівлю людьми. Це цілком закономірно, адже особа, яка, наприклад, займається вербуванням потенційних жертв, повинна створювати враження надійної та респектабельної ділової людини.

Наступним аспектом, що визначає особистість, є її морально-психологічні характеристики, які включають систему поглядів, переконань, установок і ціннісних орієнтацій, а також особливості інтелектуальних, емоційних і вольових якостей. До цього також належать рівень емоційної збудженості, швидкість та інтенсивність реакцій на зовнішні подразники та ситуації. Безперечно, морально-психологічні особливості осіб, які вчиняють злочини у виді торгівлі людьми, є складним і багатогранним феноменом, що формується під впливом численних внутрішніх і зовнішніх чинників. Складність їхнього аналізу зумовлена не лише кримінологічними методами дослідження, а також і об'єктивними факторами, зокрема обмеженими можливостями проведення інтерв'ювання засуджених осіб за такі злочини. Саме тому характеристика цього аспекту особистості ґрунтується передусім на наукових напрацюваннях та узагальненнях фахівців у цій сфері.

У ході дослідження ми дотримуємось думки, що механізм індивідуальної поведінки за своєю структурою включає однакові психологічні елементи, процеси та стани як у випадку правомірної, так і злочинної поведінки, а основна відмінність полягає у способах реалізації відповідних дій.

Механізм індивідуальної злочинної поведінки осіб, які вчиняють злочини, передбачені статтею 149 КК України, формується під впливом комплексу внутрішніх та зовнішніх факторів, що взаємодіють у процесі прийняття рішень злочинцем. Внутрішні фактори охоплюють особистісні риси, моральні орієнтири, рівень правової свідомості та психологічні особливості, які можуть визначати схильність до порушення закону. Ці характеристики формуються під впливом виховання, соціального оточення, життєвого досвіду та особистих мотивів. Наприклад, наявність низької правосвідомості, егоцентризму, зниженого рівня емпатії або матеріальної мотивації може значно підвищувати

ймовірність вчинення злочину. Зовнішні фактори є не менш важливими і включають економічні, соціальні та ситуативні чинники, які можуть сприяти ухваленню злочинного рішення. До таких обставин належать фінансові труднощі, соціальна ізоляція, відсутність перспектив працевлаштування або кар'єрного зростання, а також вплив кримінального середовища. Важливим фактором є наявність можливостей для злочинної діяльності – наприклад, доступ до ресурсів, посадового становища або довіри жертви. Крім того, значну роль відіграють психологічні механізми виправдання, коли злочинець усвідомлює протиправність своїх дій, але знаходить способи їх раціоналізації – заперечує шкоду своїх дій, переконує себе в їхній необхідності або применшує відповідальність.

Щодо конкретного механізму вчинення злочину, передбаченого статтею 149 КК України, варто зазначити, що злочинець нерідко використовує свій соціальний статус, посадові повноваження, особисті зв'язки та фінансові ресурси для вербування, контролю та експлуатації жертв. Часто злочинці намагаються створити видимість легальності своїх дій, використовуючи підроблені документи, маніпуляції або залякування. Процес вербування може відбуватися під прикриттям працевлаштування, освітніх програм чи інших соціально привабливих можливостей, що знижує пильність потенційних жертв.

Слід зауважити, що торгівці людьми не лише демонструють високу емоційну відстороненість і прагнення до наживи, а й постійно вдосконалюють свої навички, адаптуючи злочинну діяльність до нових умов, зокрема через активне використання цифрових технологій. Це вказує на високий рівень організованості, інтелектуальних здібностей та технологічної обізнаності таких осіб, що є невід'ємною складовою їх морально-психологічного портрета. А. В. Андрушко щодо цього зазначає, що «з широким розповсюдженням інтернету для вербування потенційних жертв дедалі більше використовуються його можливості. І йдеться не лише про спеціальні сайти, де розміщуються сумнівного характеру повідомлення про прийом на роботу танцівниць, масажисток, офіціанток тощо. Інтернет значно спростив комунікацію не тільки

між вербувальниками та жертвами торгівлі людьми, а й між співучасниками даного злочину» [16, с. 13]. Аналіз 102 вироків у кримінальних провадженнях за злочини, передбачені статтею 149 КК України, засвідчив, що у 61% випадків під час вербування жертв злочинцями використовувалися різні цифрові засоби комунікації, зокрема: у 22% випадків – застосовували соціальні мережі та месенджери, що свідчить про намагання встановити особистісний контакт із потенційною жертвою через популярні платформи (Facebook, Telegram, Instagram тощо); у 3% вироків – використання сайтів із пошуку роботи чи оголошень (зокрема, work.ua, robota.ua, OLX тощо), які використовувались як «вітрина» для фальшивих пропозицій працевлаштування; у 36% випадків – фігурували інші цифрові інструменти: електронна пошта, телефонні дзвінки, відеозв'язок через платформи (Skype, Gmail, Outlook, Zoom тощо), тобто застосовувалися способи встановлення дистанційного контакту без активного використання соціальних мереж або сайтів. Водночас у 39% випадків взагалі не фіксувалося використання цифрових технологій, що свідчить про паралельне існування як «традиційних», так і «цифрових» підходів до вчинення злочину. Активне використання цифрових інструментів злочинцями свідчить про зміну способу мислення, що характеризується прорахованістю дій, навичками маніпуляції, гнучкістю у спілкуванні та здатністю швидко адаптуватися до нових умов соціальної взаємодії. У сукупності це формує новий тип торгівця людьми – раціонального, технологічно підкованого злочинця, здатного активно використовувати цифрове середовище для реалізації своїх цілей.

Механізм індивідуальної злочинної поведінки торгівців людьми також значною мірою зумовлений соціальними та психологічними аспектами. До психологічних чинників можна віднести такі, як: раціоналізацію (переконання у виправданості своїх дій, наприклад, що жертви самі винні у своїй вразливості), когнітивний дисонанс (внутрішній конфлікт між власними моральними переконаннями та злочинною діяльністю, який злочинець намагається подолати виправданнями або самообманом), соціопатичні риси (низький рівень емпатії та відсутність почуття провини, що дає змогу безперешкодно експлуатувати

людей). У соціальному контексті значний вплив відіграють групові та кримінальні зв'язки, зокрема: груповий тиск (участь у злочинному угрупованні, де подібна діяльність є нормою), соціальне оточення (якщо особа знаходиться серед людей, які займаються злочинною діяльністю, це формує у неї прийнятність такої поведінки), відсутність ефективного контролю (слабкість державних інституцій та/або корупція створюють сприятливі умови для ухилення від кримінальної відповідальності та призначення покарання).

Таким чином, механізм злочинної поведінки у сфері торгівлі людьми базується на комплексному впливі особистісних, психологічних та соціально-економічних факторів, що в сукупності формують схильність до порушення закону та визначають спосіб його реалізації.

Зі свого боку А. В. Андрушко стверджує, що особи, які вчиняють цей вид злочину, характеризуються такими морально-психологічними рисами, як прагнення до збагачення будь-якими засобами, включаючи експлуатацію інших людей, спотворене уявлення про власну значущість (завищена або занижена самооцінка), егоцентризм, цинізм, емоційна холодність та відсутність емпатії. У деяких випадках їм також властива жорстокість. Такі особи сприймають своїх жертв виключно як ресурс для отримання прибутку, а власну злочинну діяльність – як звичайний бізнес, який включає етапи вербування, транспортування та подальшої експлуатації [12, с. 341-342]. Науковець зазначає, що «таким особам притаманні також підприємливість, енергійність, цілеспрямованість, схильність до ризику, організаторські здібності, вміння переконувати інших, в тому числі шляхом обману» [19, с. 198].

Загалом, аналіз наукової літератури дає підстави для проміжного висновку, що основним мотивом вчинення торгівлі людьми є прагнення до збагачення, покращення власного матеріального становища та задоволення особистих потреб і інтересів. Водночас не можна виключати й інші мотиви, зокрема прагнення до влади та контролю над іншими людьми, задоволення власних психологічних або соціальних амбіцій, бажання утвердитися в кримінальному середовищі чи реалізація злочинної діяльності як бізнес-моделі. Особистісні

риси осіб, які вчиняють торгівлю людьми, характеризуються егоцентризмом, прагненням до наживи за будь-яку ціну, відсутністю емпатії та цинізмом, що дозволяє їм сприймати жертв виключно як ресурс для отримання прибутку. Вони демонструють високу адаптивність, маніпулятивність, підприємливість і вміння переконувати, що сприяє успішному вербуванню потерпілих. Такі особи часто мають завищену або занижену самооцінку, що проявляється у домінантній поведінці або, навпаки, прагненні компенсувати власні комплекси через контроль над іншими. Крім того, для них характерна емоційна холодність, що дозволяє без докорів сумління експлуатувати людей, а у деяких випадках – виявляти жорстокість. Серед соціальних факторів, які впливають на морально-психологічні ознаки осіб, що вчиняють торгівлю людьми, можна виділити такі, як: рівень освіти, професійна діяльність та соціальний статус, сімейне виховання, культурні та правові цінності, рівень соціальної відповідальності, вплив кримінального оточення, а також соціальна адаптація.

Задля розуміння специфіки особистості злочинця однією з найважливіших є його кримінально-правова характеристика. Серед ключових характеристик, що вплинули на вчинення злочину, слід виокремити ті, які визначають спрямованість та тривалість злочинної діяльності особи, ступінь її суспільної небезпечності, а також способи, застосовані для досягнення злочинної мети. Важливими аспектами є форма вини, спосіб співучасті, мотиви, якими керувався злочинець, а також його ставлення до вчиненого – чи визнав свою вину, чи розкаювався. Крім того, враховуються стан особи під час вчинення злочину (наприклад, алкогольне чи наркотичне сп'яніння, емоційний афект), а також наявність рецидиву або попереднього злочинного досвіду. Аналіз цих факторів дозволяє оцінити, чи є злочинна поведінка разовим випадком, чи ж свідчить про формування «злочинної кар'єри».

Аналізуючи суб'єктивну сторону злочинів, передбачених статтею 149 КК України, можна зробити висновок, що вони вчиняються лише з прямим умислом. Щодо цього А. С. Політова зауважує, що «умисел як форма вини також характеризується певним вольовим ставленням до суспільної небезпечності і

протиправності діяння. Воля особи при торгівлі людиною спрямована на саме діяння, тобто вольовий момент тут переміщується із наслідків на злочинні дії. Іншими словами, вольова ознака умислу визначається ставленням суб'єкта до суспільно небезпечної дії і характеризується тим, що він бажає вчинити цю дію (торгівлю людьми). Неможливість торгівлі людьми з непрямым умислом пояснюється тим, що свідоме допущення може відноситись тільки до наслідків суспільно небезпечного діяння, які у даному випадку знаходяться за межами об'єктивної сторони злочину» [126, с. 146].

Слушною є позиція вчених, які зазначають, що «усвідомлення небезпечного характеру діяння містить у собі не тільки розуміння фактичної сторони того, що вчиняється, а й всіх обставин, що характеризують об'єктивні ознаки складу злочину, зокрема значущості об'єкта і предмета посягання, характеру діяння, місця, часу, способу його вчинення та інших обставин, а й розуміння соціального значення діяння, його соціальної шкідливості» [80, с. 171].

Як зазначає А. М. Орлеан, «усвідомлення фактичних ознак об'єкта відбувається під час торгівлі людьми через усвідомлення ознак об'єктивної сторони та предмета злочину. Це зумовлено тим, що суспільно небезпечне діяння, його спосіб, форма торгівлі людьми, а також предмет під час торгівлі людьми доступні безпосередньому сприйняттю. Тому суб'єкт концентрує свої інтелектуальні зусилля насамперед на цих об'єктивних ознаках. Під час виконання об'єктивної сторони злочинець усвідомлює те, що він здійснює незаконну угоду купівлі-продажу людини, а також мету її (людини) подальшого злочинного використання: для сексуальної експлуатації, використання у порнобізнесі і т. ін.» [114, с. 162].

У цьому контексті А. С. Політова зазначає, що «усвідомлюючи фактичну і юридичну сторони своєї поведінки, суб'єкт тим самим усвідомлює її шкідливість для охоронюваних законом соціальних цінностей, благ та інтересів. Відображення у психіці суб'єкта шкідливості його діянь є усвідомленням їх суспільної небезпечності, що в свою чергу свідчить про те, що суб'єкт розуміє їх

протиправність. Усвідомлення протиправності торгівлі людьми не означає точного знання суб'єктом про існування кримінально-правової заборони на вчинення цих діянь. Тут достатньо усвідомлення того, що взагалі обмеження прав та свобод людини суперечить закону» [126, с. 146].

А. М. Орлеан обґрунтовує, що основним мотивом вчинення торгівлі людьми є корисливість. Корислива спрямованість цього злочину визначає його особливість серед інших злочинів, оскільки дії злочинців безпосередньо спрямовані на отримання матеріальної вигоди. Водночас автор зазначає, що корисливі наміри злочинців рідко зумовлені базовими потребами у життєво необхідних речах, таких як їжа чи одяг, а натомість вони частіше ґрунтуються на соціогенних потребах, таких як прагнення до статусу, авторитету, престижу та особистої значущості. Тож торгівля людьми є злочином, мотивованим не лише прагненням до матеріальної вигоди, а й соціальними амбіціями злочинців, що ставить його в один ряд із іншими корисливими злочинами, але з особливо тяжкими наслідками для суспільства [114, с. 143-144].

У цьому контексті важливо врахувати, що мотиви вчинення злочину нерозривно пов'язані з особливостями його реалізації на практиці. В умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні механізм вчинення торгівлі людьми зазнав суттєвих трансформацій, що вплинуло на характер дій злочинців, їхні стратегії, тактики та засоби досягнення злочинного результату. Так, механізм вчинення торгівлі людьми став більш технологічним, організованим і латентним, та йому притаманні такі характеристики, як: зміщення акценту на вразливі категорії населення (внутрішньо переміщені особи, жінки та діти, особи, які втратили житло / роботу, особи з інвалідністю, особи, які виїжджають за кордон з метою отримання тимчасового захисту, біженці); удосконалення способів вербування шляхом цифровізації процесу (використання соціальних мереж, месенджерів, фейкових оголошень про допомогу чи евакуацію з тимчасово окупованих територій, створення / використання назв та логотипів благодійних організацій чи міжнародних організацій тощо); зміна географії та маршрутів переміщення жертв торгівлі людьми (активізація експлуатації на окупованих

територіях, використання нових напрямків переміщення жертв через неконтрольовані пункти пропуску та тимчасово окуповані території); виникнення нових форм експлуатації (примус до участі в бойових діях та виконання допоміжних робіт з будівництва фортифікаційних укріплень, ремонту зброї, приготування їжі, догляду за хворими чи пораненими бойовиками; використання дітей як шпигунів та залучення їх до виконання інших військових цілей (зокрема, дітей навчають «російським цінностям», активно залучають до російських молодіжних і дитячих рухів, включно з військовими, навчають військової підготовки)).

Встановлено, що злочини досліджуваного виду в переважній більшості випадків вчиняються у співучасті: за попередньою змовою групою осіб – 64%, без попередньої змови групою осіб – 4%, організованою групою – 1%. Разом з тим, у 31% випадках вказаний злочин вчинений одноособово. Щодо складу відповідних форм співучасті в контексті кількості співучасників: 70% – двоє осіб, 29% – троє, 1% – четверо. Однак, враховуючи організований характер торгівлі людьми та високий рівень латентності, офіційні статистичні дані не відображають реальних показників вчинення злочинів досліджуваного виду злочинними організаціями, для яких це є прибутковим кримінальним бізнесом. Водночас М. С. Набруско звертає увагу на те, що «ніхто не займається вчиненням цих злочинів самостійно – торгівля людьми вчиняється виключно злочинними групами» [101, с. 48].

Слід також звернути увагу на кількість епізодів у злочинній діяльності. Так, при вчиненні злочину, передбаченого статтею 149 КК України, у більшості випадків було зафіксовано вчинення одного (33%) або від 2 до 5 злочинів (60%). Окрема частина осіб вчиняла до 10 епізодів (6%), що свідчить про стійку злочинну поведінку. Це вказує на наявність у таких осіб певної криміногенної установки – схильності до повторного вчинення злочинів, яка може бути зумовлена як особистими рисами (корисливість, егоцентризм, прагнення до наживи), так і соціальними факторами (економічна нестабільність, кримінальне оточення, безкарність).

При аналізі вироків було встановлено, що в 54% випадків до підозрюваних за вчинення торгівлі людьми не застосовувався запобіжний захід у виді тримання під вартою.

Варто зазначити і щодо ставлення особи до вчиненого нею злочину у виді торгівлі людьми. Аналіз вироків у кримінальних провадженнях свідчить, що у 81% випадків обвинувачені визнавали свою вину повністю, у 10% – частково, а у 9% – категорично заперечували свою причетність до злочину. Крім того, лише у 10% випадків засуджені добровільно відшкодовували завдану шкоду. Водночас припускаємо, що більшості випадків визнання вини обумовлено не щирим усвідомленням протиправності своїх дій, а все ж таки прагненням отримати більш м'яке покарання або бути звільненим від реального відбування покарання (за статтею 75 КК України). Це підтверджується тим, що у 86% випадків суди призначали покарання у виді позбавлення волі на певний строк без конфіскації майна, у 11% – позбавлення волі на певний строк з конфіскацією майна, у 2% – обмеження волі, у 1% – штраф, але при цьому у абсолютній більшості випадків (71%) засуджені були звільнені від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Варто зазначити, що суди призначають покарання у виді позбавлення волі у більшості випадків на строк від 4 до 6 років (86%).

При кримінально-правовій характеристиці особистості злочинців необхідно враховувати обставини, що впливають на призначення покарання, зокрема ті, що його пом'якшують або обтяжують. Відповідно до статті 66 КК України, встановлено перелік обставин, які можуть пом'якшити покарання, тоді як стаття 67 визначає обставини, що його обтяжують. Аналіз судових вироків показав, що у 80% випадків суд враховував щире каяття та активне сприяння слідству як пом'якшуючі обставини, у 9% – добровільне відшкодування завданої шкоди потерпілому, у 7% випадків – вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, а в 4% – вчинення злочину жінкою у стані вагітності. Щодо обтяжуючих обставин, то у 96% випадках торгівлі людьми вони не були виявлені.

Таким чином, дослідження особистості злочинця має вагоме теоретичне та практичне значення, оскільки саме особистісні характеристики осіб, які вчиняють злочини, зокрема такі, як торгівля людьми, відіграють вирішальну роль у формуванні типової моделі злочинної поведінки. Виявлення та аналіз цих характеристик дозволяють не лише глибше зрозуміти мотиваційні чинники злочинців, а й розробити ефективні профілактичні заходи, спрямовані на протидію подібним правопорушенням. Крім того, системний підхід до дослідження особистості злочинця сприяє вдосконаленню кримінологічних методів аналізу та правозастосовної практики, що в підсумку сприяє зниженню рівня таких злочинів у суспільстві.

2.3. Особливості детермінації торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні

Проблематика детермінації злочинності є однією з найважливіших і найскладніших у кримінології, оскільки без розуміння механізмів, що спричиняють її виникнення та розвиток, неможливо ефективно впливати на рівень злочинності та розроблювати ефективні стратегії протидії.

Під час пояснення детермінації злочинності в кримінології необхідно виходити з діалектичного положення про загальні взаємозв'язки між явищами, теоретичною базою та методологічним принципом вивчення детермінант злочинності, у тому числі з розуміння злочинності як продукту суспільства, що має відносну самостійність, власні закономірності розвитку і здатність зворотного впливу на соціальне середовище, яке її породило. Тому процес детермінації злочинності слід аналізувати як складний механізм взаємодії різноманітних причинних та інших факторів (функціональних, статистичних, системно-структурних тощо). Водночас серед науковців не існує єдиного підходу до пояснення детермінації злочинності: упродовж розвитку кримінологічної науки сформувалися різні теоретичні концепції, які нерідко суперечать одна одній та відображають різні аспекти цього явища [87, с. 24-25].

Слушною є думка А. П. Закалюка, який зазначав, що «у найзагальнішому значенні поняття детермінації відображає діалектичну суттєву властивість реального буття – загальний зв'язок, взаємозалежність та взаємообумовленість предметів, явищ, процесів. Відповідно до цього детермінація злочинності – це вся сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, з якими вона взаємопов'язана та якими вона обумовлена» [62, с. 183]. При цьому науковець розглядав детермінацію саме як «форму спрямованого зв'язку, коли один об'єкт визначає інший, можливо, ще не обумовлює і тим більше не спричинює його, але між ними є детерміністична залежність. Детермінізм означає зв'язок, що проявляється у залежності речей (властивостей речей і відносин між ними, подій, процесів, станів) у їх існуванні та зміні від будь-яких факторів. Основною рисою

детерміністичного зв'язку між об'єктами (подіями, процесами, явищами) є наявність залежності між ними, одного від другого, а реально – одного від інших об'єктів» [62, с. 186].

В. В. Голіна та Б. М. Головкін стверджують, що під детермінацією злочинності варто розуміти «сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, які у своєму зв'язку обумовлюють кримінальну форму поведінки у суспільстві» [83, с. 75]. До того ж Б. В. Головкін уточнює, що «детермінація розуміється як підпорядкований об'єктивним законам природи і суспільного розвитку складний процес породження, зумовлення, взаємних трансформацій і динамічних змін явищ, процесів, подій та станів оточуючої дійсності. У процесі детермінації відбувається безперервне відтворення й оновлення різних форм життя, типів відносин, класів явищ і процесів. Кримінологічна детермінація пояснює закономірний розвиток і взаємозв'язок суспільного буття із суспільною свідомістю через відносини між людьми, різні види діяльності, в тому числі злочинної» [40, с. 1].

О. С. Стеблинська визначає процес детермінації злочинності як «складну взаємодію різноманітних форм зв'язків: не тільки причинних, але й функціональних, статистичних, зв'язків стану та інших» [85, с. 41].

У кримінології науковцями розроблена значна кількість класифікацій, що визначають детермінанти злочинності. Можна виділити наступні класифікації детермінації, зокрема: 1) за формою – динамічна (однозначна) та статистична (багатозначна чи імовірна), фізична та інформаційна, внутрішня та зовнішня; 2) за часом дії – минула, теперішня та майбутня детермінація; 3) за видом зв'язків детермінація поділяється на понад 30 різновидів (у кримінологічних дослідженнях злочинності найбільш поширеними є кореляційні зв'язки, функціональна залежність, взаємозв'язок станів, системно-структурні зв'язки, а також визначення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів) [41, с. 275]; 4) за ступенем, мірою залежності – жорстка детермінація (однозначний зв'язок), корелятивна детермінація (коли зв'язок немає визначеного змісту), ймовірна детермінація (якщо залежність, у тому числі її зміст, можливі за певних умов),

розпливчата детермінація (за якої залежність існує, проте вона чітко та однозначно не виявляється) [62, с. 186].

Окрім того, виділяють такі класифікації детермінантів злочинності, зокрема як: 1) за джерелами формування – антропологічні (пов'язані з природженими особливостями людини, включаючи: закладені у генотипі негативні риси (жадібність, злість, заздрість, розпуста, пихатість, лінощі, обжерливість) та схильність до девіантної поведінки, зокрема прагнення до незаконного збагачення, агресії, насильства, обману, порушення правил), та соціальні (формуються під впливом негативного життєвого досвіду та соціального середовища, що ускладнює адаптацію до суспільних норм і правил, та сприяє засвоєнню моделі неправомірної поведінки як масово поширеної та вигідної); 2) за змістом – політичні (пов'язані з нестабільністю державної влади, корупцією, слабкістю правоохоронної системи), економічні (включають безробіття, соціальну нерівність, тіньову економіку), соціокультурні (стосуються рівня правової культури, гендерних стереотипів, толерування девіантних моделей поведінки), управлінські (недостатня ефективність державного регулювання, слабка координація між правоохоронними органами), психологічні (мотиви, переконання, особистісні характеристики злочинців), моральні (девальвація загальноприйнятих моральних норм, пропаганда насильства та безкарності), правові (недосконале законодавство, прогалини у його застосуванні), сімейно-побутові (вплив дисфункційної сім'ї, домашнього насильства, девіантного виховання); 3) за структурою – детермінанти загальної злочинності (фактори, що впливають на рівень злочинності в цілому) та детермінанти окремих видів злочинності (специфічні фактори, що зумовлюють злочини певного типу) [83, с. 75-77].

У кримінологічній науці переважає думка, що злочинна поведінка є наслідком взаємодії двох основних груп чинників: суб'єктивних та об'єктивних. До першої групи належать особистісні характеристики злочинця, тоді як друга охоплює широкий спектр соціальних аспектів, зокрема соціальні протиріччя, деформації та конфлікти, а також вплив мікро- і макросередовища [87, с. 26]. Так,

О. М. Костенко, досліджуючи механізм злочинної поведінки при вчиненні торгівлі людьми, зазначає, що процес формування та реалізації злочинного діяння відбувається в кілька етапів: перший етап – під впливом причин злочинності у свідомості особи формується комплекс сваволі та ілюзій, що створює передумови для сприйняття злочинної поведінки як допустимої; другий етап – на основі сформованого комплексу сваволі та ілюзій особа обирає злочинний спосіб досягнення своїх потреб, що приводить до виникнення мотиву, який спонукає її до вчинення злочину; третій етап – особа формує злочинну мету, спрямовану на створення такого стану речей, який забезпечить реалізацію її потреб злочинним шляхом; четвертий етап – під впливом злочинного мотиву та злочинної мети, а також за наявності відповідних умов, що сприяють прояву сваволі та ілюзій, особа вчиняє злочин [77, с. 76-77].

Також Б. М. Головкін слушно зауважує, що детермінація злочинності складається з таких основних елементів, як причини, умови та корелянти. При цьому науковець наголошує, що «серед усіх видів детермінації найбільше кримінологічне значення має причинність, оскільки ця категорія відбиває не вірогіднісний, а закономірний зв'язок між злочинністю та явищами, що її породжують. Особливістю соціальної причинності є вираження руху й розвитку явищ та процесів суспільного життя через взаємодію, взаємозалежність, перетворення у протилежність, створення нової дійсності. Відповідно до філософського принципу причинності, кожне явище має свою причину, виникає в результаті спричинення, є наслідком дії причини. Сутність причинного (генетичного) зв'язку полягає у продукуванні одних явищ іншими. Причинний зв'язок виникає між однорідними явищами, що не характерно для інших видів зв'язків. Однакові причини завжди породжують однакові наслідки за одних і тих самих умов. Явища-причина передують виникненню явища-наслідку, приводить в дію людську активність, викликає утворення нової дійсності. Причина закономірно (не зворотно) породжує вольову дію, що тягне за собою наслідки. Між причиною і наслідком лежить вольова дія. Причина викликає відповідну їй дію, тоді як наслідок може бути не тільки закономірним, а й випадковим.

Причини нерозривно пов'язані з умовами. Для того, щоб спрацювала причина, потрібна наявність необхідних для її причини умов, а також достатніх умов для настання наслідків. Самі по собі умови нічого не породжують, однак вони створюють можливість для дії причини, досягнення результату» [41, с. 275]. З такою позицією науковця варто погодитись, однак слід також зважати на те, що розмежування явищ на причини та умови є відносним, оскільки одне й те саме явище в одних випадках може виступати як причина злочинності, а в інших – як умова її існування. Щодо цього слушною є думка І. М. Даньшина, який зауважує, що «причини та умови конкретних злочинів, окремих видів злочинів та причини і умови злочинності взагалі відособлювати, відокремлювати не можна. Тільки їх сукупність (сукупність суспільних та індивідуальних умов життя людей) дає ключ до глибокого розуміння причин злочинності взагалі та індивідуальної злочинної поведінки» [46, с. 49].

Тож важливо усвідомлювати, що злочинність не є наслідком окремого явища, процесу чи події, а також їхньої простої сукупності. Вона формується під впливом багатьох взаємопов'язаних факторів, які, взаємодіючи між собою, створюють ефект синергії, підсилюючи криміногенні ризики та перетворюючись на рушійну силу змін. Крім того, злочинність має властивість самовідтворення, оскільки найбільш стійкі форми кримінальної поведінки закріплюються у суспільній практиці та передаються через механізми соціалізації. Таким чином, детермінація злочинності відображає складну систему взаємозв'язків та взаємодії між соціальними, економічними, політичними, культурними та психологічними явищами, процесами, станами та подіями, які сприяють її виникненню, поширенню та модифікації.

Далі розглянемо детермінанти, які виступають факторами, що сприяють вчиненню злочинів у виді торгівлі людьми. Всі фактори, що обумовлюють злочини досліджуваного виду, доцільно поділити на такі основні групи: суспільно-політичні фактори, соціально-економічні фактори, правові фактори, морально-психологічні та організаційно-управлінські фактори.

Розпочнемо з суспільно-політичних факторів, оскільки вони посідають важливе місце у детермінації. Так, початок гібридної війни та численні прояви сепаратизму, дестабілізація ситуації в східних регіонах України спричинили послаблення державного контролю над цими територіями. Зокрема, у доповіді Державного Департаменту США 2019 року зазначалося, що «підживлений російською агресією конфлікт на сході України перемістив майже два мільйони людей, і це населення особливо незахищене перед експлуатацією по всій країні. У районах, контрольованих силами під проводом росії, можливості працевлаштування обмежені, а уповноважені росією «влади» обмежують міжнародну гуманітарну допомогу, спрямовану на задоволення цивільних потреб. Як повідомляється, жінок та дівчат з постраждалих від конфлікту районів викрадали з метою торгівлі людьми в Україні та росії. Внутрішньо переміщені особи ставали жертвами торгівлі людьми, а деякі українці ставали жертвами примусової праці на території, що не перебувала під контролем уряду, часто через викрадення, катування та вимагання» [51].

Окрім того, повномасштабне вторгнення рф на територію України 24 лютого 2022 року значно підвищило ризики потрапляння людей в ситуацію торгівлі людьми. Так, збройна агресія рф спричинила масову міграцію населення, як внутрішню, так і зовнішню. Зокрема, згідно зі статистичними даними Міністерства соціальної політики України, станом на 22 жовтня 2024 року в Україні офіційно зареєстровано 4 646 735 внутрішньо переміщених осіб [32]. Такі особи є однією з найбільш вразливих категорій, оскільки через втрату житла, роботи та соціальних зв'язків вони часто змушені приймати будь-які пропозиції працевлаштування, навіть без гарантій безпеки.

А. В. Андрушко слушно зазначає, що «внутрішньо переміщені особи є категорією осіб, стосовно яких можна стверджувати про існування підвищених ризиків стати жертвою торгівлі людьми. Ці ризики зумовлені тим, що частина таких осіб перебуває у скрутному матеріальному становищі і їм доводиться погоджуватись на сумнівні пропозиції щодо працевлаштування, аби вижити в

чужих для них містах. Стикнувшись з матеріальними труднощами, окремі із внутрішньо переміщених осіб зважуються їхати на заробітки» [10, с. 139-140].

Водночас на тимчасово окупованих територіях України також достатньо великі ризики потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, оскільки там правозахисні механізми фактично відсутні і окупаційні адміністрації взагалі не забезпечують належний захист прав та свобод людей, а навпаки – сприяють експлуатації місцевого населення у формі примусової праці, сексуальної експлуатації, використанні у збройних конфліктах тощо. Так, наразі громадян України, переважно чоловіків, примусово залучають до участі у збройних конфліктах для виконання бойових завдань, спрямованих на повалення державної влади, порушення суверенітету та територіальної цілісності України, застосовуючи до них насильство або загрожуючи його застосуванням [44, с. 518]. Зокрема, у листі Міністерства освіти і науки України від 25.03.2022 року № 1/3663-22 «Щодо запобігання торгівлі людьми в умовах воєнної агресії» вказано, що «жінки та діти, які змушені зараз покинути Україну через військову агресію росії та прямують до сусідніх країн, стикаються з ризиками торгівлі людьми. Водночас чоловіки, що залишаються всередині країни, також можуть стати здобиччю торговців людьми. Втрата роботи і доходу внаслідок війни, обмежені можливості забезпечити головні потреби внутрішньо переміщених осіб, біженців та постраждалого від війни населення призведуть до зростання ризиків. Злочинний світ пристосовується до змін реальності, полюючи на нові жертви, торговці людьми готуються скористатися вразливістю тих, хто змушений покинути Україну» [166].

Відсутність державного контролю на цих територіях сприяє зростанню злочинних схем незаконного переміщення людей за кордон з метою їх подальшої експлуатації і безпосередньо торгівлі людьми у різних проявах.

Також варто звернути увагу на те, що чоловіки через страх бути мобілізованими та в подальшому брати участь у бойових діях часто вдаються до пошуків саме нелегальної роботи або роботи без офіційного працевлаштування.

Це, у свою чергу, також підвищує ризики стати жертвою торгівлі людьми з метою примусової праці.

Окрім того, у доповіді Держдепартаменту США за 2024 рік [52] звертається увага на таку проблему, як корупція, що суттєво ускладнює протидію торгівлі людьми. Зазначається, що корупція, особливо в лавах поліції та судової системи, а також співучасть посадових осіб у злочинах, пов'язаних із торгівлею людьми, залишаються серйозною перешкодою для ефективної діяльності правоохоронних органів. Незважаючи на повідомлення уряду про окремі розслідування та спроби притягнення до відповідальності державних службовців, ймовірно причетних до торгівлі людьми, протягом семи років поспіль жодну посадову особу так і не було засуджено. Така тенденція лише посилює атмосферу безкарності. Зокрема, у 2023 році зафіксовано кілька резонансних проваджень, серед яких: кримінальне провадження проти державного службовця у Львові за підозрою в торгівлі людьми у Франції; розслідування Офісу Генерального прокурора щодо військовослужбовця за фактом примусової праці; кримінальне провадження щодо колишнього заступника начальника поліції та одного з поліцейських, яких підозрювали у причетності до торгівлі людьми, а також обвинувачення двох колишніх працівників поліції у торгівлі людьми з метою трудової експлуатації. Так, умови гібридної війни та воєнного стану в Україні створюють сприятливе середовище для зловживань з боку представників державних органів. Саме залучення посадових осіб до прикриття або сприяння торгівлі людьми підвищує латентність цього явища та унеможлиблює ефективне переслідування злочинців. Зокрема, корупційні прояви фіксуються у фальсифікації документів, «кришуванні» каналів незаконного переміщення осіб через кордон, недбалому ставленні до перевірки сумнівних організацій чи агентств з працевлаштування тощо.

Наступною групою факторів, що впливають на детермінацію злочинів досліджуваного виду, є соціально-економічні.

Серед основних чинників злочинів проти волі, честі та гідності особи М. Ю. Валуйська, В. В. Голіна та І. М. Дальшин виділяють «економічну нестабільність в країні, яка призвела до низького рівня життя більшості населення, соціальної стратифікації за матеріальним становищем і конфронтації між різними шарами суспільства, бідності, бездоглядності і безпритульності серед неповнолітніх, безробіття, особливо серед жінок, зловживання спиртними напоями, насильства в сім'ї і в побуті, конфліктам у сфері спільного бізнесу і дозвілля, відсутності в цілому умов для самореалізації особи» [84, с. 105].

На думку Ю. В. Раковської, поширення торгівлі людьми в Україні зумовлене соціально-економічними проблемами, що виникли після розпаду СРСР у 1991 році. Дезінтеграція централізованої економіки, скасування державних субсидій та процеси приватизації державних підприємств спричинили формування економіки перехідного періоду, що характеризувалася зростанням рівня бідності, масовим безробіттям та значним зниженням заробітної плати. Головним фактором, який сприяв розвитку цього явища, стала нерівномірність соціально-економічного розвитку між різними регіонами та країнами. Науковець вважає, що соціально-економічна природа торгівлі людьми безпосередньо пов'язана з масштабною бідністю, сегрегацією на ринку праці, обмеженим доступом значної частини населення до якісної освіти, ефективної зайнятості, соціального захисту та інших важливих ресурсів [141, с. 354-355]. Є. Д. Скулиш також звертає увагу на те, що основною причиною виникнення та прогресування процесів торгівлі людьми є «нерозв'язаність соціально-економічних проблем, що характеризуються такими аспектами: зниженням життєвого рівня населення, нестачею робочих місць, особливо для молоді, низькими заробітками переважної більшості населення; відсутністю належного контролю з боку державних органів за посередницькою діяльністю приватних структур галузі працевлаштування громадян за кордоном; поширенням корумпованості серед державних службовців тощо» [151, с. 199], що в період повномасштабного вторгнення рф особливо загострюється.

Соціальна нерівність в Україні залишається однією з найбільших у світі, що зумовлює серйозні викривлення у структурі суспільства. Домінування лише двох основних соціальних страт – заможних і бідних – у поєднанні з відсутністю повноцінного середнього класу позбавляє суспільство стабілізуючого елемента, який є характерним для розвинених країн [70, с. 48-49]. Наслідком таких диспропорцій стали масова еміграція з метою пошуку роботи, поширення бідності та соціальна нестабільність. Економічні труднощі спричинили поглиблення соціальних аномалій, зростання напруги в суспільстві та втрату довіри до майбутнього. Безумовно, що усе це значно посилює криміногенний потенціал, сприяючи розширенню масштабів злочинності та загостренню проблеми її детермінації. Так, А. В. Ткачова звертає увагу на те, що «різка стратифікація населення за рівнем доходів, доступом до соціальних послуг, умовами та якістю життя породжують криміногенно небезпечну соціальну нерівність, що у свою чергу детермінує соціальне напруження і знижує межу та міру законослухняності значної частини суспільства. В умовах, коли більша половина населення не може задовольнити елементарні споживчі потреби за легальні доходи, люди масово вдаються до пошуку додаткових доходів, у тому числі шляхом вчинення правопорушень і злочинів» [155, с. 174].

Окрім того, варто звернути увагу на рівень безробіття в Україні. Зокрема, згідно зі статистичними даними Державної служби статистику України про «Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами», у 2019 кількість безробітних осіб в Україні складала 1487,7 тис. осіб з числа економічно активного населення (рівень безробіття 8,2%) [24], у 2020 році – 1674,2 тис. осіб (рівень безробіття 9,5%) [25], а у 2021 році — 1711,6 тис. осіб (рівень безробіття 9,8%) [26]. До того ж, за результатами опрацювання вироків також було встановлено, що абсолютна більшість засуджених була безробітною (близько 75 %). При цьому у 76% випадків злочини, передбачені статтею 149 КК України, вчинялись із використанням уразливого стану потерпілих. Так, основною причиною такого стану жертв торгівлі людьми є саме відсутність постійної роботи та у зв'язку з цим – відсутність коштів та скрутне

матеріальне становище. Д. Б. Головкін підкреслює, що «різка стратифікація населення за рівнем доходів, доступом до соціальних послуг, умовами та якістю життя, породжують криміногенну небезпечну соціальну нерівність, що у свою чергу детермінує соціальне напруження і знижує межу та міру законослухняності значної частини суспільства. В умовах, коли більша половина населення не може задовольнити елементарні споживацькі потреби за легальні доходи, люди масово вдаються до пошуку додаткових доходів, у тому числі шляхом вчинення правопорушень і злочинів» [38, с. 110].

Звернемо увагу і на правову групу факторів, зокрема йде мова про недосконалість та недоліки кримінального законодавства, що встановлює кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, конкуренцію норм, а також про правозастосування.

Детально проаналізувавши законодавство щодо відповідальності за торгівлю людьми, А. В. Андрушко зазначає, що правові детермінанти торгівлі людьми пов'язані з недосконалістю чинного законодавства, яка спричиняє проблеми в його застосуванні та кваліфікації злочинів. Одним із основних питань є визначення моменту закінчення злочину у формі торгівлі людьми, і науковці мають різні погляди щодо цього: одні вважають, що злочин є завершеним у момент фактичного передавання жертви покупцеві, інші – що достатньо досягнення домовленості про купівлю-продаж людини. На думку А. В. Андрушка, більш обґрунтованим є підхід, за яким закінченням злочину слід вважати момент передачі особи для подальшої експлуатації, що дозволяє враховувати всі можливі механізми здійснення цього діяння. Також важливою проблемою є термінологічна нечіткість ст. 149 КК України, адже законодавець використовує поняття «торгівля людьми» не лише для позначення акту купівлі-продажу людини, а й для всіх інших форм злочину (вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини). Це створює двозначність та ускладнює правозастосування, адже логічним було б використовувати термін «купівля-продаж людини» для означення безпосереднього акту купівлі, що б краще відображало зміст відповідної норми. Науковець слушно зауважує, що

також проблемним є вилучення зі статті 149 КК України такої форми торгівлі людьми, як «інша незаконна угода, об'єктом якої є людина». Хоча законодавець пояснював цей крок необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, однак в той же час міжнародно-правові акти не забороняють криміналізувати ширше коло злочинних діянь. Вилучення цієї форми залишило певну правову прогалину, ускладнивши кваліфікацію випадків, коли передача людини відбувається через інші незаконні угоди (наприклад, дарування чи передача в рахунок боргу). Це негативно вплинуло на можливості правозастосування та боротьби з торгівлею людьми. Більше того, зміни у законодавстві, внесені у 2018 році, також викликали критику. Додані нові способи вчинення злочину (використання примусу, викрадення та підкуп третьої особи, яка контролює потерпілого) створюють певні проблеми у кваліфікації діяння. Наприклад, використання примусу вже частково охоплюється іншими кваліфікуючими ознаками, такими як застосування насильства або погрози. Аналогічно, використання викрадення породжує конкуренцію з нормою про незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК України), що може ускладнити правильне визначення складу злочину [12, с. 198-200].

Ще однією проблемою є недостатня визначеність поняття «контроль над потерпілим» у випадку підкупу третьої особи. Неясно, чи це означає юридичний контроль над особою (наприклад, батьки або опікуни дитини) чи фактичний вплив на її поведінку. Відсутність чіткого визначення може створити труднощі для судової практики. Окремо слід зазначити про складнощі у визначенні моменту закінчення вербування як форми торгівлі людьми. Деякі науковці вважають, що злочин є завершеним у момент досягнення домовленості між вербувальником та потерпілим, однак більш правильним є підхід, згідно з яким злочин вважається завершеним уже в момент вчинення вербувальних дій незалежно від згоди жертви. Щодо переміщення людини – виникають питання про кваліфікацію ситуацій, коли особу не вдалося перевезти через кордон, але її все ж переміщували в межах України. Деякі суди визнають такі випадки як замах на злочин, тоді як інші трактують їх як завершений злочин. Важливою також є

проблема визначення переміщення: чи включає воно лише фізичне транспортування жертви, чи також організаційні дії, спрямовані на її перевезення (наприклад, купівля квитків). Аналогічні труднощі виникають при кваліфікації таких форм злочину, як передача та одержання людини. На думку деяких дослідників, передача означає відчуження потерпілого (наприклад, передача в оренду), а одержання – прийняття особи під контроль експлуататора. Однак, згідно з кримінально-правовою доктриною, передача або одержання людини має місце лише у випадку, якщо вона відбувається з метою експлуатації. Нарешті, значні проблеми пов'язані з визначенням уразливого стану потерпілої особи. Закон визначає цей стан як зумовлений фізичними, психічними або соціальними факторами, однак у судовій практиці ця ознака часто встановлюється формально, без аналізу її реальних обставин. Наприклад, деякі суди автоматично вважають потребу в грошах достатньою для визнання уразливого стану, не досліджуючи, наскільки ця потреба впливала на свободу волевиявлення потерпілого [12, с. 201-203]. Тож такі системні недоліки, пов'язані з нечіткістю законодавства, конкуренцією норм та невиправданими виключеннями деяких положень ускладнюють правозастосування, підвищують рівень латентності злочинів і створюють прогалини, які можуть використовувати злочинці.

Окрім того, А. С. Політова звертає увагу на те, що одним із правових факторів, що сприяє виникненню та поширенню торгівлі людьми в Україні, є посилення загальної криміналізації суспільства та недотримання існуючих законів [125, с. 198].

Важливу роль у детермінації торгівлі людьми відіграють морально-психологічні фактори, що охоплюють як індивідуальні особливості правосвідомості та моралі, так і загальні тенденції трансформації суспільства. Одним із ключових факторів, що сприяє торгівлі людьми, є руйнування моральних орієнтирів у суспільстві. Втрата таких традиційних цінностей, як чесність, повага до інших, працьовитість, призвела до формування корисних установок, де матеріальне збагачення та особистий успіх домінують над соціальними нормами. Тож люди починають розглядати злочинні способи

досягнення цілей як прийняту альтернативу, що, зокрема, зумовлює толерантність до кримінальної поведінки та зростання суспільної байдужості до проблем торгівлі людьми.

До того ж у сучасному українському суспільстві домінує «матеріалістична орієнтація», що поступово витіснила традиційні соціальні та моральні цінності. Багато людей вважають, що для досягнення добробуту можна використовувати будь-які засоби, зокрема й кримінальні. Це формує толерантне ставлення до злочинів, зокрема і таких, як торгівля людьми, особливо якщо вона сприймається як легкий спосіб заробітку в умовах економічної та політичної нестабільності. Так, згідно з соціологічними дослідженнями науковців, моральні принципи суттєво втратили свій вплив на поведінку сучасної молоді. Лише 43,7% молодих людей визнають мораль як важливий регулятор суспільних відносин, а кожен десятий взагалі не відчуває її впливу. Аналогічна тенденція простежується і щодо рівня правосвідомості: майже кожен п'ятий молодий громадянин України ігнорує вимоги закону. Це створює передумови для поширення злочинних практик, у тому числі пов'язаних із торгівлею людьми, та свідчить про низький рівень правової культури, що формує переконання у безкарності протиправної діяльності [12, с. 355]. Так, О. В. Ілляшенко зазначає, що «кризовий етап, у якому перебувають громадяни України, призвів і до зменшення самозахисту, погіршення психологічного стану людей. За принципом «уже гірше не буде» люди погоджуються на авантюрні пропозиції, навіть не думаючи про їх наслідки» [68, с. 178].

Варто зазначити, що на рівні суспільства, як складної та динамічної системи, злочинність зумовлюється криміногенними викривленнями правової свідомості та правової культури, які за певних обставин закономірно спричиняють злочинну поведінку членів суспільства. Відомо, що правова свідомість є складовою суспільної свідомості. Вона відображає правове життя суспільства, охоплюючи правову ідеологію, праворозуміння, нормотворчість, реалізацію та застосування правових норм, юридичну відповідальність, правовідносини та правосуддя. Окрім функції відображення, правосвідомість

також оцінює здатність права відповідати суспільним потребам і інтересам, забезпечувати соціальну справедливість, правопорядок і безпеку. Вона формує ставлення громадян до права як суспільної цінності та загальнообов'язкової норми поведінки. На думку Б. М. Головкина, «криміногенна деформація правосвідомості включає дефекти правового світогляду, правову субкультуру і субкультуру кримінальну, а також антисуспільні інтереси та опортуністичні поведінкові стратегії» [41, с. 277].

Під деформацією правосвідомості прийнято розуміти «соціально-правове явище, що характеризується зміною його стану, під час якої у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, почуття і настрої, переживання та емоції, які викривлено відображають дійсність і виражають негативне ставлення до діючого права, законності і правопорядку» [156, с. 57]. У сучасних наукових дослідженнях виділяють декілька основних типів деформації правосвідомості, зокрема такі явища, як правовий інфантилізм, правовий нігілізм, правовий дилетантизм, правовий фетишизм, правовий тоталітаризм. Так, правовий інфантилізм розглядається як низький рівень правової свідомості, це «несформованість або наявність прогалин у правових поглядах та знаннях, часто виникає через самовпевненість у власній відмінній юридичній підготовці або через недостатній рівень системного засвоєння індивідом і соціальною групою правових норм, цінностей, понять та зразків поведінки у правовій сфері, а також є результатом безвідповідального, байдужого ставлення до вимог правових приписів; характеризується правовою незрілістю особистості, підвищеною навіюваністю, несамостійністю, незрілістю почуття обов'язку та відповідальності» [28, с. 56]. Варто зазначити, що правовий інфантилізм проявляється у незрілості або недостатній сформованості правової свідомості людини, що призводить до невміння адекватно оцінювати ситуацію з точки зору закону, і саме жертви торгівлі людьми часто демонструють саме цей тип деформації: вони не здатні критично оцінити ризики, що робить їх особливо вразливими до маніпуляцій з боку злочинців.

Правовий нігілізм є іншим різновидом правової деформації, що полягає у негативному ставленні або повному ігноруванні закону, правових норм, власних прав та обов'язків. На думку А. С. Ткачук, явище правового нігілізму є одним з найпоширеніших та укорінених форм деформації правосвідомості населення, та науковець уточнює, що «сутність правового нігілізму – в негативному, неповажному ставленні до права, законів, а з точки зору причин – в юридичному невігластві, правовій невихованості основної маси населення, тобто в простому незнанні права» [156, с. 59-60]. Професор В. М. Дрьомін звертає увагу на те, що «з суб'єктивної сторони більшість кримінальних практик є наслідком втрати духовних цінностей і широкого розповсюдження серед населення правого нігілізму, що проявляється у відношенні до злочинності у цілому як соціальному явищу, і до окремих видів злочинів» [53, с. 309]. Цей тип свідомості більш характерний для злочинців, які вчиняють торгівлю людьми: вони зневажають закон, нехтують правами інших осіб, що створює психологічні передумови для вчинення таких злочинів.

Також науковці вказують на такі основні чинники, як: «руйнування моральних засад суспільства, наявність правового нігілізму, відсутність національної ідеології, знецінення загальнолюдських цінностей, що призвело до психології користолюбства, культу заробляння грошей за будь-яку ціну, зневажливого або безвідповідального ставлення до людського життя, прав і свобод інших членів суспільства; дискримінація людей за різними ознаками, гендерна нерівність у різних сферах життя; низька правова культура і надмірна довірливість громадян» [84, с. 105]. А. М. Орлеан зауважує, що «безпосередніми причинами торгівлі людьми, так само, як і інших умисних неситуативних злочинів, виступають явища соціально-психологічного характеру, а саме – криміногенно-деформована психологія торгівців людьми, котра суперечить загальновизнаним принципам міжнародного, конституційного і кримінального права та формується під впливом як зовнішніх (передумов виховання та формування особистості), так і внутрішніх (генетичних) чинників. Сама по собі

психологія людини (навіть криміногенно-деформована) не завжди здатна привести людину до вчинення конкретного злочину» [114, с. 37].

Наступною групою факторів, що впливають на детермінацію злочинів досліджуваного виду, є організаційно-управлінські. Зокрема, М. Ю. Валуйська, В. В. Голіна та І. М. Дальшин вказують на «недостатній рівень громадянського виховання і правової освіти з боку органів влади і управління, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, засобів масової інформації; недоліки в діяльності правоохоронних органів, зокрема, послаблення прокурорського нагляду за дотриманням законності при розгляді заяв про безвісно відсутніх громадян; даних медичних установ про хворих та інших осіб, які їх самовільно залишили; житлових органів про осіб, які вибувають з приватизованого житла у зв'язку з його відчуженням; органів соціального захисту населення, банківських установ або установ зв'язку про самотніх громадян, які тривалий час не звертаються за отриманням пенсій, субсидій чи інших видів державного соціального забезпечення; відсутність постійного обміну інформацією між правоохоронними органами України та інших держав про юридичних і фізичних осіб, які займаються посередництвом у працевлаштуванні громадян за кордоном, модельним, туристичним, розважальним бізнесом чи перевезенням людей через кордон, про розшук потерпілих та ін.» [84, с. 105].

Варто зазначити, що однією з ключових проблем є недооцінка правоохоронними органами суспільної небезпеки цього явища, адже у багатьох випадках розслідування таких злочинів, як торгівля людьми, не проводиться належним чином через відсутність спеціальної підготовки слідчих, а також відсутність оперативної взаємодії між різними підрозділами та загальну складність виявлення подібних злочинів. Особливо це стосується ситуацій, коли потерпілі самостійно не повідомляють про злочин через страх, соціальну ізоляцію або відсутність довіри до державних органів. Окрім того, високий рівень латентності торгівлі людьми є наслідком не тільки бездіяльності правоохоронної системи, але й низького рівня правової обізнаності населення. Громадяни часто не розуміють, які дії підпадають під визначення торгівлі

людьми та які механізми захисту їм доступні. Це створює умови, за яких правопорушники залишаються безкарними, а жертви – без необхідної допомоги. Важливим аспектом є недостатня робота державних інституцій, громадських організацій та засобів масової інформації (ЗМІ) у сфері інформаційного забезпечення та профілактики. Так, у період з вересня по листопад 2022 року громадська організація «Ла Страда-Україна» провела опитування серед абонентів та абоненток Національної гарячої лінії з питань запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерної дискримінації. Метою дослідження було виявлення ризиків потрапляння в ситуацію торгівлі людьми під час війни. Результати опитування показали, що лише 34% респондентів були обізнані про загрозу потрапляння в ситуацію торгівлі людьми та експлуатації. Це свідчить про недостатній рівень інформованості громадян щодо зазначеної проблематики. Крім того, в умовах війни значна частина населення не усвідомлює можливих ризиків при прийнятті рішень про виїзд за кордон, оскільки основний пріоритет надається питанням фізичної безпеки [143].

Окремою проблемою є неефективність соціальних служб, що мають виявляти неблагополучні сім'ї та запобігати можливому втягненню дітей у злочинні схеми. А. В. Андрушко наголошує, що серед факторів, які детермінують торгівлю дітьми їхніми батьками, а також використання малолітніх для жебрацтва, важливе місце займають недоліки у роботі соціальних служб. Вони не завжди вчасно ідентифікують неблагополучні сім'ї та не реагують належним чином на ситуації, що можуть свідчити про потенційну загрозу для дитини. Більше того, навіть якщо певна проблема була зафіксована, згодом відповідальні органи нерідко довіряють батькам без належного контролю та перевірки, що у підсумку може сприяти вчиненню злочину [13, с. 168].

Таким чином, слабкість державних механізмів контролю, недостатня ефективність правоохоронної системи, проблеми у сфері соціального захисту та правової освіти – все це створює сприятливі умови для діяльності злочинних угруповань, які вчиняють торгівлю людьми. Для покращення ситуації необхідно зміцнювати інституційну спроможність правоохоронних органів, розширювати

міжнародне співробітництво, удосконалювати законодавство та впроваджувати ефективні програми профілактики та соціального захисту населення.

Таким чином, проблема торгівлі людьми є особливо актуальною в сучасних умовах економічної нестабільності та повномасштабного вторгнення рф на територію України. Так, ці злочини не існують у вакуумі, а тісно пов'язані з іншими проблемами суспільства та детермінуються широким спектром факторів, які сприяють їх поширенню, – політичними, соціально-економічними, правовими, морально-психологічними та організаційно-управлінськими.

Варто зазначити, що в умовах гібридної війни та повномасштабного вторгнення рф на територію України рівень вразливості населення є значно підвищений. Вимушена міграція, соціальна дезінтеграція, правова нестабільність та зниження державного контролю за криміногенними процесами створюють сприятливі умови для злочинної діяльності. Водночас недосконалість законодавства та наявні проблеми у правозастосуванні створюють певні складнощі та в цілому ускладнюють ефективну протидію торгівлі людьми. Не менш значущими є морально-психологічні фактори, які сприяють поширенню кримінальної поведінки та толеруванню експлуатації, адже деградація моральних цінностей, домінування утилітарних мотивів у суспільній свідомості, зниження рівня правової культури посилюють ризики як для потенційних жертв, так і для розширення злочинних схем. Тож для ефективної протидії торгівлі людьми необхідний комплексний підхід, що включає вдосконалення законодавчої бази, посилення міжнародної співпраці, соціальний захист вразливих груп населення та формування культури правосвідомості. Зокрема, особливу увагу слід приділити превентивним заходам, включаючи підвищення рівня освіченості громадян щодо ризиків потрапляння в ситуації торгівлі людьми та експлуатації, розвиток програм підтримки внутрішньо переміщених осіб та посилення контролю за діяльністю, пов'язаною з працевлаштуванням. Адже системний та комплексний підхід дозволить зменшити масштаби торгівлі людьми та мінімізувати ризики для населення, а також забезпечить ефективну роботу правоохоронних органів у контексті протидії злочинності.

2.4. Торгівля людьми як транснаціональна злочинна діяльність

Торгівля людьми належить до найбільш небезпечних форм транснаціональної організованої злочинності, яка стрімко поширюється в умовах глобалізації, технологічного прогресу, спрощення процедур перетину кордону і збільшення міграційних потоків, та збройних конфліктів. Злочини цього виду нерідко охоплюють кілька державних юрисдикцій: особа може бути завербована в одній країні, переміщена через інші та експлуатована в третій. Окрім того, особливу складність становить те, що такі злочини здебільшого вчиняються організованими злочинними угрупованнями, які мають доступ до фінансових ресурсів, розгалужених зв'язків та логістичних мереж, що охоплюють кілька країн. Це створює низку серйозних викликів для національних систем кримінального правосуддя, адже подібна злочинна діяльність виходить за межі внутрішньої компетенції правоохоронних органів і потребує ефективної міжнародної взаємодії.

Варто почати з визначення терміну «транснаціональний злочин». Відповідно до п. 2 ст. 3 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (так звана Палермська конвенція), «злочин носить транснаціональний характер, якщо: а) він вчинений у більш ніж одній державі; б) він вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі; с) він вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі; або d) він вчинений в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі» [72]. Термін «транснаціональна злочинність» набув широкого застосування після прийняття вказаної Палермської конвенції. Таким чином, враховуючи визначення Конвенції, обґрунтованим є розгляд торгівлі людьми саме як транснаціонального злочину.

І. М. Леган стверджує, що транснаціональна кримінальна діяльність постійно розширює сферу свого впливу, виходячи за межі національних

кордонів держав і набуваючи універсального характеру. Така злочинність дестабілізує економіки різних країн, завдає істотної шкоди їхнім національним інтересам і безпеці. Як негативне соціальне явище, вона становить одну з найнебезпечніших загроз для будь-якої держави та суспільства, оскільки сприяє зростанню загального рівня злочинності та чинить постійний руйнівний вплив на розвиток усіх її структурних елементів [90, с. 6]. М. Г. Вербенський звертає увагу на те, що транснаціональна організована злочинність у сучасному світі дедалі більше становить загрозу не лише національній безпеці окремих держав, а й стабільності світового співтовариства загалом. На його думку, в країнах Європи та Азії спостерігається активне формування та діяльність злочинних угруповань, які, відрізняючись за структурою, масштабами та формами впливу, здійснюють незаконну діяльність з метою отримання надприбутків. Однією з найнебезпечніших форм такого злочинного бізнесу, що грубо порушує основоположні права людини, є торгівля людьми, яка, за оцінками експертів ООН, посідає третє місце у світі за рівнем прибутковості після незаконного обігу наркотиків і зброї [30, с. 16]. Схожу позицію підтримує і Д. О. Михайленко, який називає торгівлю людьми глобальною проблемою, що виходить за межі національних кордонів, має виразний транснаціональний характер і за своєю сутністю належить до найбільш небезпечних форм міжнародної організованої злочинності [99, с. 39].

Наукові дослідження також підтверджують, що торгівля людьми дедалі більше набуває рис транснаціонального злочину, виходячи за межі окремих держав і охоплюючи декілька країн на різних етапах – вербування, переміщення, приховування та експлуатації. Зокрема, деякі науковці підкреслюють, що такий злочин, як торгівля людьми, переважно має міжнародний характер, адже злочини починаються з факту вербування потенційних жертв в Україні та закінчуються в інших країнах, які є споживачами «живого товару» [84, с. 103].

Узагальнення наукових підходів дозволяє зробити висновок, що торгівля людьми є одним із найбільш небезпечних проявів транснаціональної злочинності. Такий підхід зумовлює необхідність подальшого аналізу

характерних ознак, які дозволяють визначити цей злочин саме як транснаціональний.

А. С. Політова, підтримуючи точку зору А. Ф. Зелінського, зазначає, що торгівля людьми є різновидом злочинного промислу та відповідає його ознакам, оскільки «злочинці, що займаються торгівлею людьми, чинять такі дії систематично, мають таку діяльність як основне джерело доходу; певний різновид дій, пов'язаних з продажем людей, має зовні законний вигляд; останнім часом торгівля людьми швидко поширюється» [126, с. 20].

І. М. Леган вказує на те, що «особливою ознакою, що вирізняє транснаціональну злочинність від звичайної організованої кримінальної діяльності є те, що здійснення злочинної діяльності відбувається як всередині країни та/або національних кордонів, так і поза її межами» [90, с. 54]. Також науковець вказує, що «для ідентифікації злочинності як транснаціональної необхідна наявність таких її основних критеріїв: 1) транснаціональність, тобто вчинення злочину на території двох і більше держав; 2) багатоетапність, тобто реалізація злочину в одній державі, а виникнення умислу на його здійснення, планування або подальша підготовка мали місце на території іншої держави; 3) полісуб'єктність, тобто злочини скоюють як фізичні особи, так і юридичні особи, які в сукупності утворюють злочинні угруповання; 4) ієрархічність (клановість), тобто транснаціональні злочини скоюють особи, об'єднані, як правило, у спільноту (об'єднання) на основі національних, родинних, релігійних, етнічних, професійних чи інших ієрархічних зв'язків; 5) надприбутковість, тобто транснаціональні злочини дають їх організаторам та/або учасникам систематичний надвисокий дохід / прибуток, одним з обов'язкових умов отримання якого є поширення злочинної діяльності на території двох і більше держав» [90, с. 61].

М. Г. Вербенський зазначає, що «в переважній більшості випадків торгівля людьми – це злочин транснаціонального масштабу, який являється наслідком протиправної діяльності декількох злочинних угруповань (двох і більше), які, як

правило, мають ознаки організованої групи і діють на території як мінімум двох держав» [30, с. 22].

Д. О. Михайленко характеризує торгівлю людьми як дуже прибуткову діяльність для транснаціональної організованої злочинності та вказує, що вона «є видом нелегальної підприємницької діяльності, яка має тенденцію розповсюдження в багатьох країнах світу й тісно пов'язана з незаконною, у тому числі трудовою, міграцією, проституцією та порнографією, торгівлею органами в багатьох державах світу» [99, с. 38]. В цілому автор характеризує транснаціональну злочинність як таку, що «має високоорганізований характер; формується протягом тривалого часу; виникає завдяки нестабільним політичним, економічним або соціальним процесам у країні; виходить за межі однієї держави» [31, с. 9], та підкреслює, що «транснаціональна злочинна діяльність визнана найбільш раціональною й професійною частиною кримінальної поведінки, одним із найвищих рівнів кримінальної еволюції, оскільки для неї найбільш характерним є прагнення звести до мінімуму можливий ризик і отримати максимальні прибутки, які направляються каналами світової фінансової системи й укриваються в офшорних зонах і центрах банківської діяльності з відносно м'яким регулюванням» [31, с. 10].

На думку В. С. Філашкіна, транснаціональна природа торгівлі людьми зумовлена рядом характерних ознак, зокрема транскордонністю цього злочину. Науковець підкреслює, що такі злочини здебільшого реалізуються у специфічних просторових межах – зонах митного та прикордонного контролю, які мають обмежений доступ і охороняються державними службами. Саме в цих зонах значно зменшується можливість зовнішнього контролю, що створює сприятливі умови для латентного існування злочинної діяльності, включаючи контрабанду, корупційні правопорушення та посадові злочини. Крім того, торгівля людьми часто здійснюється за участю спеціальних суб'єктів, зокрема працівників митної та прикордонної служб, а також представників туристичних і страхових компаній, які мають представництва у вказаних зонах. Важливо зазначити, що ця злочинна діяльність нерідко супроводжується

функціонуванням допоміжних структур, які також зосереджені в прикордонних районах і забезпечують супровід незаконної діяльності [160, с. 238].

Досліджуючи торгівлю людьми як одну з форм транснаціональної злочинної діяльності, варто підкреслити такі її характерні риси, як висока технологічність, чітка організаційна структура та складна ієрархічна система, що забезпечує ефективність функціонування злочинних схем у межах кількох юрисдикцій. Ці ознаки свідчать про високий рівень впорядкованості та координації дій між її учасниками, що дозволяє розглядати торгівлю людьми як організований, стійкий і гнучкий злочинний механізм, здатний адаптуватися до нових викликів, зокрема цифровізації, міграційних криз і воєнних конфліктів. У цьому контексті торгівля людьми постає як комплексне кримінальне явище, що має високий рівень латентності, тобто значна частина злочинів залишається не виявленою чи не зафіксованою правоохоронними органами. Так, саме організована злочинність виступає ключовим суб'єктом у міжнародному «ринку» торгівлі людьми, використовуючи розгалужені канали переміщення, методи вербування, засоби контролю та фінансові інструменти, що часто унеможлиблюють виявлення й притягнення до відповідальності її учасників.

Попри те, що у вітчизняній науковій літературі сформувалися різні підходи до виокремлення ознак транснаціональної торгівлі людьми, на нормативно-правовому рівні чинне кримінальне законодавство України не містить визначення поняття «транснаціональний злочин» чи «транснаціональна злочинна діяльність», а також не закріплює вичерпного переліку ознак, які б дозволяли віднести той чи інший злочин до відповідної категорії. Однак, слід зазначити, що Україна приєдналася до основоположного міжнародного правового акту у цій сфері – Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року (Палермської конвенції), яка була ратифікована Законом України від 4 лютого 2004 року № 1433-IV. Хоча положення цієї Конвенції є обов'язковими для України, вони не були повною мірою імplementовані в національне законодавство, що створює певні прогалини у правовому регулюванні та ускладнює належну кримінально-

правову кваліфікацію транснаціональних проявів торгівлі людьми. Водночас у статті 3 цієї Конвенції запропоновано критерії, за якими злочин визнається транснаціональним, тому при подальшій характеристиці торгівлі людьми як транснаціональної злочинної діяльності ми будемо керуватися положеннями вказаної Конвенції.

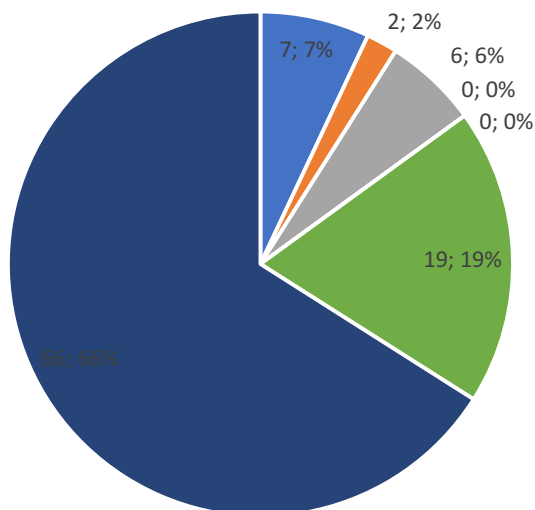
Для більш глибокого розуміння транснаціонального виміру торгівлі людьми слід звернутись до емпіричного аналізу матеріалів кримінальних справ, адже у цьому контексті актуальним стає завдання прослідкувати, наскільки на практиці торгівля людьми в Україні має транснаціональний характер та які саме її ознаки фіксуються в конкретних кримінальних провадженнях. Тож з цією метою доцільним є здійснення аналізу 102 вироків судів щодо злочинів, передбачених статтею 149 КК України. Зокрема, такий аналіз дозволить визначити: у скількох випадках експлуатація мала місце за межами України; чи були залучені іноземні громадяни як співучасники злочину; якою була громадянська належність потерпілих; а також – у яких країнах найчастіше відбувалася реалізація мети експлуатації.

Далі розглянемо, чи мало місце фактичне переміщення потерпілих за кордон у досліджених випадках торгівлі людьми (Діаграма 4.1.).

За результатами аналізу вироків встановлено, що лише у 19% випадків переміщення за межі України не планувалося взагалі, що може свідчити про орієнтацію злочинців на внутрішню експлуатацію або обрану форму злочину, яка не потребувала транскордонного переміщення. Водночас у переважній більшості випадків (81%) переміщення закордон планувалося, що підтверджує типову рису транснаціонального характеру торгівлі людьми – намір використання жертви за межами держави її походження. При цьому у 66% випадків таке переміщення не було реалізовано через обставини, що не залежали від волі злочинця (наприклад, втручання правоохоронців або відмова потерпілої особи). Лише у 15% випадків переміщення фактично відбулося: з них 7% – до рф, 6% – до Туреччини або країн Близького Сходу, і 2% – до країн Європейського Союзу. Таким чином, навіть за умови, коли міжнародне переміщення не

реалізується, намір експлуатації за кордоном та вчинення дій у межах підготовки злочину свідчать про наявність транснаціональної природи цієї злочинної діяльності.

**Діаграма 4.1. Переміщення потерпілих осіб за кордон
(за ст. 149 КК України)**

- рф
- Країни ЄС (Польща, Німеччина, Чехія, Італія, Франція, Іспанія, Угорщина, Румунія, Словаччина тощо)
- Туреччина та Країни Близького Сходу (ОАЕ, Саудівська Аравія, Катар, Йорданія, Ізраїль, Єгипет тощо)
- Китай або інші країни Азії
- США, Канада або Латинська Америка (Мексика, Бразилія, Аргентина, Колумбія, Чилі тощо)
- Переміщення за кордон не планувалось (експлуатація в Україні)
- Переміщення за кордон планувалось, однак не відбулось через обставини, що не залежали від злочинця

Встановлено, що у 89% випадків злочини вчинялися громадянами України, однак у 11% – громадянами інших держав, при цьому зазвичай продавцями виступають саме громадяни України, а покупцями навпаки – іноземці. Окрім того, у 69% випадків злочини у виді торгівлі людьми вчинялися у співучасті. У більшості випадків після вербування злочинці переміщували потерпілих до інших країн з метою подальшої експлуатації. Навіть тоді, коли безпосередні дії вчинялися виключно українськими громадянами, подальша реалізація злочинного наміру часто включала співпрацю з іноземними особами або

передачу потерпілих до третіх країн. Це, відповідно до ст. 3 Палермської конвенції, дозволяє кваліфікувати такі дії як транснаціональний злочин.

В умовах гібридної війни та повномасштабного вторгнення РФ на територію України проблема торгівлі людьми набула нових транснаціональних вимірів, адже зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, біженців, шукачів притулку та осіб, які виїжджають за кордон у пошуках безпечного середовища, призвело до значного підвищення рівня вразливості населення та збільшення випадків потрапляння в ситуацію торгівлі людьми.

В той же час емпіричний аналіз матеріалів 102 вироків судів за статтею 149 КК України щодо кількості потерпілих осіб в рамках кримінального провадження дозволив виявити характерні кількісні тенденції, що супроводжують вчинення торгівлі людьми. Результати аналізу засвідчили наступний розподіл: у 29 провадженнях (28%) був один потерпілий; у 21 провадженні (20%) – двоє потерпілих; у 20 провадженнях (20%) – троє потерпілих; у 17 провадженнях (17%) – четверо потерпілих; у 7 провадженнях (7%) – п'ятеро потерпілих; у 2 провадженнях (2%) – шестеро потерпілих; у 4 провадженнях (4%) – семеро потерпілих; по одному провадженню (1%) стосувалося відповідно 11 та 17 потерпілих. Отримані дані свідчать, що у переважній більшості випадків (85%) торгівля людьми здійснювалася щодо незначної кількості осіб – від одного до чотирьох потерпілих, що дозволяє говорити про локалізовану, але повторювану та цілеспрямовану експлуатаційну практику, орієнтовану на контрольовану кількість жертв. Лише поодинокі провадження стосувалися масової експлуатації (до 17 осіб в одному провадженні), що свідчить про високий ступінь організованості окремих злочинних груп, які діють злагоджено і часто транснаціонально. Безперечно, такі справи, хоч і становлять меншість, потребують особливої уваги в контексті транснаціонального характеру торгівлі людьми та нагальної потреби в міжнародному співробітництві щодо її протидії.

У 85% випадків потерпілими були жінки, і у 15% – чоловіки. Це підтверджує, що жінки залишаються основною цільовою групою для

експлуатації, насамперед у сфері сексуальної експлуатації. При цьому аналіз вікової структури осіб, які є потерпілими від торгівлі людьми, свідчить про домінування серед них повнолітніх осіб (83%), що відображає тенденцію поширення експлуатації осіб працездатного віку, зокрема у сферах примусової праці, сексуальних послуг та інших форм експлуатації. Водночас наявність у структурі потерпілих 13% малолітніх та 4% неповнолітніх осіб засвідчує підвищену суспільну небезпеку злочинів досліджуваного виду. Це зумовлено тим, що діти, як особливо вразлива категорія населення, частіше стають жертвами втягнення у жебрацтво, сексуальну експлуатацію, використання в порнографії, незаконного усиновлення тощо.

Ю. В. Раковська акцентує увагу на тому, що сучасні геополітичні трансформації, збройні конфлікти, війни та природні катастрофи спричиняють неконтрольовану міграцію, що значно підвищує ризики втягнення у ситуації торгівлі людьми, особливо серед біженців, внутрішньо переміщених осіб та осіб, які шукають притулку. Вона підкреслює, що через низку об'єктивних і суб'єктивних чинників ці особи прагнуть потрапити до економічно розвинених країн, однак часто опиняються в умовах експлуатації та сучасного рабства. У цьому контексті також зазначає, що для одних експлуатація починається ще на етапі перебування в країні походження, продовжується в країнах транзиту і має всі шанси завершитися в країні призначення, тоді як для інших процес експлуатації розпочинається безпосередньо у країні прибуття, набуваючи різноманітних форм і проявів [138, с. 321-322].

Професор В. М. Дрьомін підкреслює, що «війни не лише ведуть до загибелі людей та їх страждань, але й створюють сприятливий ґрунт для зростання організованої злочинності, надають можливість незаконного збагачення шляхом організації ринків зброї, контрабандних товарів, наркотиків, торгівлі людьми, нелегальної міграції тощо» [54, с. 18-19].

Важливо наголосити на тому, що з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України проблема торгівлі людьми стала актуальною не тільки

в контексті діяльності кримінальних угруповань, кланів та злочинних організацій, а й у зв'язку з участю окремих держав як інституцій.

Тому варто розглянути концепцію криміналізації держави, що охоплює ситуації, коли державні інституції або їхні представники безпосередньо залучені до злочинної діяльності та/або сприяють їй. Таким чином, злочинні дії на рівні влади не тільки не переслідуються, а й стають частиною політичного режиму. Цей феномен особливо актуалізується під час збройних конфліктів, коли державні структури можуть використовувати незаконні методи для досягнення своїх цілей. Зокрема, американський соціолог та політолог Чарльз Тіллі у розділі «Війна і будівництво держави як організована злочинність» своєї праці «Коллективне насильство, суперечлива політика та соціальні зміни» проводить паралель між державотворенням і організованою злочинністю, називаючи державу «узаконеним охоронним рекетом». У його розумінні ведення війни, побудова держави, надання захисту та вилучення ресурсів є основними формами насильства, які держава монополізує, тим самим поступово усуваючи конкурентів за контроль над насильством – від феодалів до розбійників. Саме війна, згідно з підходом науковця, була основним двигуном формування сучасних національних держав, оскільки змушувала правителів акумулювати ресурси, централізувати владу, посилювати фінансовий апарат і взаємодіяти з капіталістами [7].

Інструменталізація війни, яку веде РФ проти України, у повній мірі відповідає концептуальним засадам, викладеним Чарльзом Тіллі, згідно з якими війна і державне будівництво можуть розглядатися як форми організованої злочинності, узаконені через державні механізми. Науковець стверджує, що ведення війни та державне будівництво – це, по суті, той самий охоронний рекет, тільки узаконений і вказує, що держави часто самі створюють загрози, від яких потім пропонують чи нав'язують свій «захист», монополізуючи засоби насильства. Якщо така загроза викликана або штучно посилюється самою державою – це вже рекет [7]. Це дозволяє кваліфікувати дії деяких держав, зокрема у контексті війни, як формалізовану організовану злочинність, особливо

у разі зловживання владою задля досягнення контролю, репресій або прибутку. З огляду на сучасні події, дії рф на території України, особливо на тимчасово окупованих територіях України, є ілюстративним прикладом втілення цієї теорії. Зокрема, мають місце такі факти, як:

1) Примусова депортація українських дітей до рф або на території під її контролем, що підтверджено ордером Міжнародного кримінального суду від 17 березня 2023 року на арешт володимира путіна та уповноваженої з прав дитини марії львової-белової за незаконне переміщення та депортацію дітей з окупованих територій України до рф. Ці дії підпадають під визначення державної злочинності, оскільки вони здійснюються офіційними особами держави та порушують міжнародне гуманітарне право. За даними уряду України та правозахисних організацій встановлено, що станом на березень 2025 року кількість таких дітей становить щонайменше 19546 [49]. Водночас точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії і тимчасову окупацію частини території України.

2) Створення фільтраційних таборів, у яких цивільне населення піддається примусовим перевіркам, приниженню гідності, насильству, а в деяких випадках – примусовому вивезенню або «зачисткам». Зокрема, після проходження так званих «фільтраційних таборів» українських громадян примусово переміщують до соціально та економічно занепалих регіонів рф, зокрема на північ, часто з кінцевим пунктом призначення у такі області, як Сахалін. У подальшому їм пропонують офіційне працевлаштування через державні центри зайнятості рф: ті, хто погоджується, отримують спеціальні документи, які обмежують їхнє право на пересування, забороняючи залишати відповідний регіон протягом щонайменше двох років [123]. Водночас це значно підвищує ризики трудової експлуатації українців.

3) Незаконна паспортизація населення на окупованих територіях, що супроводжується тиском, обмеженнями у правах, а також репресіями у разі відмови. Зокрема, В. П. Пилипенко зазначає, що «розпочавши широкомасштабну агресію проти нашої держави у 2022 році, російська федерація окупувала

частину територій Херсонської, Запорізької, Харківської областей та захопивши деякі регіони Луганської і Донецької областей України, розпочала примусову паспортизацію українських громадян, які мешкають на цих територіях. При цьому окупаційна влада примушує українців до отримання російського громадянства» [118, с. 367]. На думку науковця, примусова паспортизація громадян України на тимчасово окупованих територіях є не лише інструментом агресивної інтеграційної політики держави-окупанта, а й грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права, що має всі ознаки воєнного злочину. Така практика, реалізована шляхом шантажу, обмеження основоположних прав, примусової мобілізації та депортації, створює умови, у яких громадяни фактично позбавлені вибору і змушені відмовитися від українського громадянства під загрозою втрати соціального захисту, власності та свободи. Так, варто погодитись з позицію В. П. Пилипенка, який підкреслює, що «примусова паспортизація рф українських громадян була спочатку одним з елементів гібридної війни держави-агресора та невід'ємною частиною підготовчих дій перед повномасштабним військовим вторгненням рф в Україну. З 24 лютого 2022 року такі дії держави-окупанта набули масового та системного характеру, що є незаперечним доказом існування державної політики, яка здійснюється щодо українців, які проживають на окупованих територіях» [118, с. 368].

4) Використання примусової праці в окупованих регіонах, зокрема шляхом мобілізації населення або трудової експлуатації у секторах, які контролюються окупаційними адміністраціями. Варто звернути увагу, що держава-агресор, примушуючи українців – насамперед чоловіків призовного віку – на тимчасово окупованих територіях отримувати паспорт громадянина рф, тим самим в подальшому змушує їх присягати на вірність рф. Таким чином, внаслідок примусової мобілізації громадяни України стають жертвами таких воєнних злочинів, як незаконний призов до лав окупаційної армії та участь у бойових діях проти своєї власної держави, що прямо суперечить нормам ст. 45 Гаазького положення 1907 року. Вказані дії держави-агресора порушують закони та звичаї ведення війни.

5) Здійснення масових «евакуацій» українців, що по суті є формою переміщення населення всупереч його волі під виглядом «захисту». Важливим елементом злочинної політики держави-окупанта на тимчасово окупованих територіях України є організація так званих «евакуацій» місцевого населення під приводом забезпечення його безпеки. На перший погляд, такі заходи можуть трактуватися як гуманітарні дії, спрямовані на захист цивільного населення в умовах активних бойових дій. Проте аналіз практики цих дій свідчить про протилежне – йдеться про системну політику примусового переміщення населення, що здійснюється всупереч волі українських громадян і з грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права. Згідно зі статтею 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні [57]. Водночас у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2023 рік наголошується, що керівництво рф подає такі дії як «евакуацію з небезпечних районів», однак за своєю суттю вони не відповідають визначенню справжньої евакуації та фактично є насильницьким переміщенням цивільного населення [167, с. 38].

Усі ці дії свідчать про системну, організовану політику, що має риси інституціоналізованого насильства та експлуатації, вчиненого державою-агресором. Таким чином, рф у цьому контексті не лише веде збройну агресію, але й активно впроваджує механізми, які в межах концепції Чарльза Тілли можуть бути кваліфіковані як форми організованої злочинності, що набули державно-інституційного вигляду.

У контексті повномасштабної збройної агресії рф проти України держава-агресор створює загрозу (вторгнення), після чого нав'язує свій «захист» у вигляді евакуацій, усиновлення чи навіть мобілізації. Це – форма узаконеного рекету і приклад криміналізованої державної політики, яка переходить у злочини проти

людяності. Через монополізацію засобів примусу криміналізована держава може інституціоналізувати злочин – зокрема через право, правоохоронну систему та навіть міжнародні угоди. Такий підхід актуалізує необхідність кримінологічного переосмислення ролі держав у процесах протидії торгівлі людьми, особливо в умовах війни та окупації.

Таким чином, аналіз судової практики свідчить, що торгівля людьми в умовах війни не лише зберігає транснаціональний характер, а й демонструє його посилення. Це пов'язано як із зовнішніми чинниками (масова міграція, відкриті кордони, складна гуманітарна ситуація), так і з внутрішніми (соціальна дезінтеграція, зниження рівня безпеки, правова незахищеність вразливих груп тощо). У результаті, спостерігається інтенсифікація діяльності злочинних мереж, які займаються вербуванням громадян України, зокрема під виглядом працевлаштування за кордоном. Торговці людьми швидко адаптували свої підходи до умов війни: вони використовують цифрові технології для дистанційного вербування, активно залучають онлайн-платформи, месенджери, соціальні мережі та криптовалюти як інструменти фінансування й анонімної комунікації. Крім того, злочинна діяльність часто реалізується за посередництвом «партнерів» у країнах призначення, що свідчить про високий рівень організованості та координації дій.

Усе це підсилює актуальність питання належної кримінологічної оцінки торгівлі людьми як транснаціональної злочинної діяльності та потребує вдосконалення механізмів міжнародної співпраці з метою протидії таким злочинам, виявлення та притягнення до відповідальності винних осіб.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

3.1. Законодавче регулювання та суб'єкти протидії торгівлі людьми в Україні в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні

В умовах гібридної війни та повномасштабної збройної агресії рф проти України проблема торгівлі людьми набула особливої актуальності, трансформувалася за змістом і масштабами та вийшла на новий рівень складності. Мільйони українських громадян були змушені залишити свої місця постійного проживання, стали внутрішньо переміщеними особами або шукачами прихистку за кордоном (біженцями). Такий масштабний рух населення супроводжується підвищенням їхньої вразливості та ризику потрапляння в ситуацію, пов'язану з торгівлею людьми, а це, у свою чергу, створює сприятливі умови для діяльності організованих злочинних груп, які вчиняють злочини досліджуваного виду. Як свідчить статистика та аналітичні дані, з 2022 року суттєво зросла кількість випадків вербування та експлуатації громадян України як у середині країни, так і за її межами. Особливо гостро проблема торкнулась жінок, дітей, осіб похилого віку, людей з інвалідністю та чоловіків призовного віку, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або були депортовані. Масове переміщення, руйнування соціального середовища, втрата документів, посилення економічної незахищеності, зростання попиту на дешеву та некваліфіковану працю, а також трансформація структури і методів злочинної діяльності – все це зумовлює нові виклики у реалізації заходів з протидії торгівлі людьми.

За умов воєнного стану злочин у виді торгівлі людьми набуває ознак не лише тяжкого кримінального правопорушення на національному рівні, а й потенційного воєнного або міжнародного злочину. Це зумовлює необхідність не лише належної правової кваліфікації таких дій, а й актуалізує потребу вдосконалення законодавчих механізмів протидії як на національному, так і на

міжнародному рівнях, та в цілому підвищення ефективності системи протидії з метою належного реагування на виклики, породжені війною.

Перш за все, правова протидія торгівлі людьми в Україні здійснюється як шляхом криміналізації відповідних діянь у Кримінальному кодексі України (стаття 149), так і через реалізацію спеціального законодавства, зокрема Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

Основу правового регулювання протидії торгівлі людьми в Україні утворює Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 року № 3739-VI. Цей законодавчий акт визначає організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, гарантуючи гендерну рівність, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва у цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання допомоги таким особам. Відповідно до статті 1 цього Закону, протидія торгівлі людьми визначається як система заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми. При цьому під попередженням торгівлі людьми варто розуміти систему заходів, що спрямовані на виявлення та усунення причин і умов, що призводять до торгівлі людьми, а під боротьбою з торгівлею людьми – систему заходів, що здійснюються в рамках протидії торгівлі людьми, спрямованих на виявлення злочину торгівлі людьми, у тому числі незакінченого, осіб, які від цього постраждали, встановлення фізичних / юридичних осіб – торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності [134].

З-поміж іншого, цей Закон визначає основні напрями державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, зокрема це:

- 1) попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту;

2) боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності;

3) надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми [134].

Одним із важливих кроків в сфері протидії торгівлі людьми стало затвердження розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.06.2023 року № 496-р оновленої Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року, метою якої є удосконалення механізму запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності виявлення осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з торгівлею людьми, а також забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та надання їм допомоги.

В цій Програмі зазначені завдання і заходи з її виконання, що спрямовані на досягнення мети, зокрема серед завдань вказані наступні, а саме:

1) удосконалення нормативно-правової бази у сфері протидії торгівлі людьми;

2) посилення інституційної спроможності, координація політики та зміцнення співпраці суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;

3) посилення міжнародного співробітництва;

4) запобігання торгівлі людьми, її первинна профілактика;

5) протидія кримінальним правопорушенням у сфері торгівлі людьми;

6) захист осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та надання їм допомоги;

7) упровадження системи збору даних, обміну інформацією та проведення моніторингу діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми [132].

Крім того, Україна є стороною численних міжнародних документів, що визначають стандарти протидії торгівлі людьми, переслідування винних осіб та захисту жертв. У сфері охорони прав людини, зокрема тих, що стосуються особистої свободи, Україна приєдналась до низки міжнародно-правових актів: Загальної декларації прав людини 1948 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (набрав чинності для України 23 березня 1976 р.), Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 р. (набрала чинності для України 3 вересня 1982 р.) та Факультативного протоколу до неї 1999 р. (набрав чинності для України 5 червня 2003 р.), Конвенції ООН про транснаціональну організовану злочинність 2000 р. та Протоколів до неї (Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї; Протокол проти незаконного ввезення мігрантів суходолом, морем та повітрям), Конвенції ООН про права дитини 1989 р. (набула чинності для України від 7 вересня 1991 р.) та Додаткового протоколу до Конвенції про права у дитини стосовно продажу дітей, дитячої проституції та дитячої порнографії 2000 р. (набув чинності для України 3 квітня 2003 р.). Вказані міжнародно-правові акти встановлюють заборону торгівлі людьми, форми та заходи щодо протидії цьому явищу.

Таким чином, протидія торгівлі людьми в Україні базується як на положеннях національного законодавства, так і на зобов'язаннях, взятих відповідно до міжнародних договорів. Водночас реалізація відповідних норм потребує чіткого визначення кола суб'єктів, уповноважених здійснювати заходи у цій сфері.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, є: 1) Президент України; 2) Кабінет Міністрів України; 3) центральні органи виконавчої влади; 4) місцеві органи виконавчої влади; 5) закордонні дипломатичні установи України; 6) заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми. Окрім того, у здійсненні заходів, спрямованих на попередження протидії торгівлі людьми, беруть участь органи місцевого

самоврядування, а також, за згодою, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські організації та окремі громадяни [134].

Усі суб'єкти, залучені до протидії торгівлі людьми, хоча й відрізняються за функціональними завданнями, рівнем компетенції, організаційно-правовою формою та видами діяльності, однак формують цілісну взаємопов'язану систему, об'єднану спільною метою – протидіяти торгівлі людьми як суспільно небезпечному явищу. Суб'єкти протидії торгівлі людьми діють у межах закріплених законом повноважень, при цьому їх діяльність не є ізольованою – навпаки, вона характеризується тісною міжвідомчою взаємодією.

Варто погодитись з позицією Н. Ю. Небитової, яка визначає взаємодію суб'єктів протидії торгівлі людьми як погоджену, нормативно визначену спільну діяльність уповноважених суб'єктів щодо розроблення та впровадження заходів, направлених на протидію торгівлі людьми [110, с. 36].

Постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 року № 783 було затверджено Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, у п. 1 якого зазначається, що вказаний Порядок визначає механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, процедуру здійснення ними заходів щодо надання допомоги та захисту осіб, які постраждали від торгівлі людьми. А завдання із забезпечення взаємодії суб'єктів покладаються на відповідний структурний підрозділ місцевої держадміністрації та відповідальну посадову особу, що визначаються Порядком встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2012 р. № 417 [133].

До того ж Закон України «Про протидію торгівлі людьми» регламентує створення, способи реалізації та основні засади Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми. Відповідно до положень ч. 1 ст. 13 цього Закону, мета створення такого Національного механізму взаємодії передбачає: 1) ефективну допомогу особам, які постраждали від торгівлі людьми – сукупність законодавчих або інших

заходів, які можуть бути необхідні для фізичного, психологічного і соціального відновлення жертв таких злочинних дій; 2) захист осіб, які постраждали від торгівлі людьми – це система заходів з відновлення прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

На думку В. А. Ліпкана, який досліджував правові та організаційні засади взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми, «основними завданнями такої взаємодії є:

- забезпечення контролю за дотриманням чинного законодавства;
- виявлення, розкриття та розслідування злочинів у сфері протидії торгівлі людьми;
- притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, що вчинили злочини у зазначеній сфері;
- розшук осіб, що вчинили такий злочин;
- профілактика торгівлі людьми;
- надання допомоги потерпілим;
- поліпшення ділової репутації кадрів» [93, с. 86].

Ефективність взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми безпосередньо залежить від її цілеспрямованого характеру, правової визначеності та відповідності чинному законодавству. Така взаємодія повинна ґрунтуватися на дотриманні основоположних принципів – законності, взаємоповаги, професійної доброчесності, субсидіарності та комплементарності, а також на адекватному поєднанні форм, методів та інструментів діяльності, характерних для кожного з учасників системи протидії. Водночас обов'язковою умовою ефективної координації є чітке розмежування функцій, повноважень і відповідальності усіх залучених суб'єктів відповідно до їх предметної компетенції, встановленої нормативно-правовими актами. Це дозволяє уникати дублювання функцій, забезпечує оперативність реагування, підвищує результативність заходів і сприяє побудові скоординованої, цілісної державної політики у сфері протидії торгівлі людьми.

Варто погодитись з позицією науковців, які зазначають, що з огляду на проголошення України правовою та соціальною державою, організація протидії торгівлі людьми має бути спрямована на захист прав людини як шляхом створення умов у суспільстві для викорінення цього явища та формування правосвідомості громадян, так і шляхом притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють відповідні злочини. У зв'язку з цим організація протидії торгівлі людьми охоплює чотири ключові аспекти: функціональний (розподіл завдань між суб'єктами протидії), соціально-психологічний (налагодження взаємозв'язку між рівнями повноважень і відповідальності), правовий (належне нормативно-правове забезпечення), а також інформаційний (своєчасне інформування усіх суб'єктів взаємодії про особливості здійснюваних заходів) [93, с. 85].

Д. О. Михайленко стверджує, що «боротьба з торгівлею людьми як один із напрямів транснаціональної злочинності вимагає комплексного підходу шляхом об'єднання зусиль громадських організацій та урядів, як тих країн, звідки вивозяться потерпілі, так і тих, куди їх доставляють для подальшої експлуатації. Таким чином, консолідація всіх гілок державної влади та громадських правозахисних організацій дозволить здійснити широкомасштабні дії, направлені на усунення цього ганебного явища» [99, с. 40].

О. О. Мельнікова зазначає, що з метою ефективної протидії торгівлі людьми варто вжити таких заходів, як:

«1. Підвищити рівень інформованості: країни повинні фінансувати та організовувати інформаційні компанії з метою попередження торгівлі людьми, які мають здійснюватись у співпраці з неурядовими організаціями; групам особливого ризику необхідно забезпечувати інформацію щодо методів вербування, використовуваних торгівцями людьми, про законні вимоги для міграції до інших країн і про можливості заробітку в таких країнах.

2. Розглянути проблеми економічного і соціального стану жінок у країнах походження: ліквідація насильства проти жінок у всіх сферах громадського життя, а також надання захисту і допомоги жертвам насильства; необхідно дати

законодавче визначення насильству і забезпечити, щоб усі форми насильства вважалися злочинними і підлягали покаранню відповідно до кримінального законодавства, а також ефективно переслідувалися державними органами; введення антидискримінаційного законодавства, надання жінкам надійних засобів захисту проти всіх форм дискримінації у сфері зайнятості, зокрема у доступі до робочих місць, професійному навчанні, визначення розмірів заробітку; ліквідація маргіналізації жінок у нестабільних і низькооплачуваних секторах економіки; введення рівного поділу сімейних обов'язків між чоловіками і жінками через використання в трудовому і соціальному законодавстві поняття «відпустка з догляду за дитиною» замість «декретна відпустка».

3. Розробити імміграційну політику у країнах призначення: створити додаткові можливості для осіб, які бажають легально мігрувати з метою одержання роботи, освіти і професійної підготовки.

4. Змінити статус перебування жертв торгівлі людьми: утримуватися від негайного вислання осіб, які постраждали від торгівлі людьми, через їхній нелегальний статус; варто надати такій особі дозвіл на перебування, принаймні на період розгляду, який має складати щонайменше 6 місяців; дозвіл має містити доступ до медичної, психологічної, соціальної та юридичної допомоги, фізичний захист і можливість легального працевлаштування; держава повинна надавати притулок особам, які постраждали від торгівлі людьми, для цього державна влада повинна розділяти жертв торгівлі людьми як «членів певної суспільної соціальної групи» відповідно до Конвенції про статус біженців.

5. Посилити і вдосконалити захист жінок і дітей в країнах «постачальниках» і скоротити ринок послуг в «приймаючих» державах Північної Америки, Азії і Європи.

6. Важливим є створення всеохоплюючої транснаціональної стратегії, яка повинна містити: способи захисту жінок і дітей від злочинців; ефективну систему розслідування і притягнення до відповідальності.

7. З метою захисту від торгівлі людьми (трудове рабство) чоловіків, які виїхали за кордон з метою заробітчанства, забезпечити допомогу у працевлаштуванні» [96, с. 38-40].

Безумовно, вищевказані заходи є важливими в сфері протидії торгівлі людьми, однак не повністю відповідають викликам, пов'язаним з повномасштабним вторгненням рф. Вважаємо, що у сучасних умовах надзвичайної актуалізації проблеми торгівлі людьми, що зумовлена як внутрішніми соціально-економічними чинниками, так і зовнішніми викликами – насамперед, збройною агресією рф, окупацією територій України, масовим переміщенням цивільного населення та зростанням вразливості населення – особливої ваги набуває удосконалення державної політики протидії цьому явищу. Йдеться не лише про декларативне визнання цього напряму пріоритетним, а й про реалізацію дієвих механізмів реагування, які відповідають новим викликам. Такий підхід має ґрунтуватися на цілісному функціонуванні системи протидії торгівлі людьми, забезпеченому одночасно на нормативно-правовому, інституційному, координаційному, кадровому, інформаційно-аналітичному, матеріально-технічному рівнях.

На основі проведеного дослідження було визначено групи факторів, які детермінують торгівлю людьми в умовах гібридної війни та повномасштабного вторгнення рф. Тож у зв'язку з цим будемо використовувати вказану структуру поділу детермінантів для виокремлення заходів протидії торгівлі людьми, які зумовлені суспільно-політичними, соціально-економічними, правовими, морально-психологічними та організаційно-управлінськими факторами.

Суспільно-політичні заходи протидії торгівлі людьми включають комплекс заходів, що спрямовані на стабілізацію політичної ситуації, зміцнення міжнародного співробітництва, а також на забезпечення прав і свобод громадян, зокрема тих, хто є найбільш уразливим до експлуатації.

Враховуючи дестабілізацію ситуації в країні через гібридну війну, повномасштабне вторгнення рф на територію України, міграцію населення та зростання вразливості внутрішньо переміщених осіб, необхідним є:

1) Посилення захисту постраждалих на тимчасово окупованих територіях та в зонах бойових дій. З урахуванням надзвичайного рівня вразливості осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях та в районах активних бойових дій, необхідно запровадити низку оперативних заходів захисту. Зокрема, доцільним є створення оперативних мобільних груп реагування у прифронтових регіонах, до складу яких входитимуть представники правоохоронних органів, соціальних служб, медичних працівників та психологів. Завданням таких груп має стати виявлення, ідентифікація та безпечне транспортування осіб, які потенційно постраждали від торгівлі людьми, зокрема дітей без супроводу, жінок, людей похилого віку, осіб з інвалідністю. Окрім того, важливою складовою є й розширення повноважень закордонних дипломатичних установ України щодо репатріації, документування та юридичного супроводу осіб, які постраждали від торгівлі людьми за кордоном, зокрема під час виїзду з територій, що перебували під окупацією.

2) Здійснення контролю за евакуацією населення, особливо дітей, з тимчасово окупованих територій, а також контроль за евакуйованими дітьми, які вже переміщені за кордон у складі інституційних закладів з метою їх консульського обліку та моніторингу дотримання захисту їхніх прав. Одним із ключових аспектів протидії торгівлі людьми в умовах воєнного стану є ефективне управління процесами евакуації населення, зокрема вразливих груп, таких як діти, жінки та особи з інвалідністю. Евакуація дітей з тимчасово окупованих територій потребує особливої уваги, оскільки в умовах війни діти перебувають під підвищеним ризиком потрапити в ситуацію експлуатації, зокрема, через відсутність належного нагляду та правового захисту. Важливо забезпечити налагодження безпечних маршрутів евакуації та функціонування гуманітарних коридорів, організованих за участі міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний комітет Червоного Хреста та Міжнародна організація з міграції. Це дозволить убезпечити жінок, дітей та інші вразливі категорії від потрапляння в ситуацію експлуатації під час евакуації або подальшого переміщення, а також сприятиме збереженню їхніх прав та безпеки

в умовах воєнного конфлікту. Крім того, важливо забезпечити належний контроль за евакуйованими дітьми, які вже були переміщені за кордон, зокрема в інституційних закладах, для їх консульського обліку та моніторингу дотримання прав дітей. З цією метою потрібно створити ефективні механізми співпраці з міжнародними партнерами для забезпечення своєчасного виявлення можливих порушень прав дітей, зокрема, вразливих до торгівлі людьми або іншої експлуатації.

3) Розробка та прийняття державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на наступні роки, що також є важливим заходом у рамках суспільно-політичної боротьби з торгівлею людьми. Програма повинна враховувати специфічні виклики, пов'язані з війною, зокрема наявність великих груп внутрішньо переміщених осіб, підвищену вразливість громадян до експлуатації та необхідність удосконалення правових норм у контексті сучасних загроз.

4) Посилення міжнародного співробітництва (цей напрям детально розглянемо в підрозділі 3.2. дисертаційного дослідження).

5) Протидія корупції як невід'ємний елемент забезпечення ефективної політики у сфері протидії торгівлі людьми. Враховуючи, що в умовах війни корупційні прояви у діяльності окремих представників державних структур, істотно підвищують латентність торгівлі людьми, ускладнюють виявлення постраждалих та сприяють безкарності злочинців, то протидія таким проявам має бути частиною загальної стратегії, що включає, зокрема: посилення внутрішнього контролю за діяльністю держслужбовців; проведення службових розслідувань щодо порушень у сфері протидії торгівлі людьми; створення механізмів анонімного повідомлення про корупційні дії; обов'язкове реагування на інформацію, що надходить від міжнародних партнерів, неурядових організацій та журналістських розслідувань. Ефективна протидія торгівлі людьми можлива лише за умови забезпечення прозорості та доброчесності в діяльності державних органів.

Необхідно розуміти, що припинення збройного конфлікту здатне зменшити певні ризики і виклики, пов'язані з переміщенням населення,

порушенням прав людини та іншими аспектами, які сприяють торгівлі людьми, однак закінчення війни саме по собі не є заходом протидії торгівлі людьми, а це лише один із етапів досягнення більш стабільної ситуації в країні, яка створює умови для більш ефективної реалізації інших заходів. І після закінчення війни злочинність у виді торгівлі людьми не зникне, тому потрібно планувати подальшу протидію торгівлі людьми з боку держави, окрім того, це питання потребує подальшого дослідження науковцями.

Соціально-економічні детермінанти торгівлі людьми в умовах гібридної війни та повномасштабного вторгнення РФ є тими факторами, що визначають вразливість окремих категорій населення до експлуатації. Високий рівень безробіття, економічна нестабільність, бідність, низький рівень освіти, соціальна нерівність та соціальна незахищеність особливо загострюються під час криз, що пов'язані з військовими конфліктами. У зв'язку з цим, для ефективної протидії торгівлі людьми потрібно зосередити зусилля на мінімізації соціально-економічних факторів, що сприяють поширенню цього явища, зокрема шляхом:

1) Зниження рівня безробіття та зростання рівня оплати праці – основною соціально-економічною причиною торгівлі людьми є високий рівень безробіття, особливо серед молоді та внутрішньо переміщених осіб. Для зниження цієї вразливості необхідно розробити програми працевлаштування для осіб, що постраждали від війни, а також для молоді та людей з низьким рівнем кваліфікації. Це включає як створення нових робочих місць через інвестиційні програми, так і розвиток малого та середнього бізнесу, що забезпечить довгострокові можливості для соціальної адаптації осіб, що опинилися в складних економічних умовах. Також є необхідним підвищення матеріального добробуту населення шляхом збільшення мінімальної заробітної плати.

2) Поліпшення соціальної підтримки для вразливих груп – з огляду на збільшення рівня бідності серед внутрішньо переміщених осіб та інших уразливих категорій населення (зокрема, дітей без супроводу дорослих або розлучених з сім'єю, жінок, представників етнічних меншин, осіб з інвалідністю, людей похилого віку, а також осіб, які раніше були ідентифіковані українською

владою як жертви торгівлі людьми), необхідно впроваджувати заходи, що дозволяють покращити доступ до соціальних послуг та економічну підтримку. Це включає надання субсидій на житло, медичне забезпечення, а також програми для підтримки малого бізнесу серед біженців і внутрішньо переміщених осіб, що сприяють їхній економічній самодостатності. Окрім того, варто реалізовувати програми профілактики торгівлі людьми серед соціально незахищених верств населення, зокрема націлені на попередження потрапляння в ситуації трудової експлуатації.

3) Залучення інвестицій в економіку – для стабілізації економічної ситуації та створення умов для розвитку малого та середнього бізнесу, особливо в постраждалих регіонах, необхідно створити сприятливий інвестиційний клімат. Програми з підтримки підприємців, зокрема жінок і молоді, можуть суттєво знизити соціальну напругу, а також зменшити схильність вразливих категорій до участі в кримінальних правопорушеннях, зокрема до торгівлі людьми.

4) Освіта та підвищення кваліфікації – важливим аспектом є забезпечення доступу до освіти та професійного навчання для людей, які опинилися в складних соціально-економічних умовах через війну. Це не тільки дасть можливість знайти більш оплачувану роботу, але й дозволить уникнути експлуатації з боку організаторів торгівлі людьми, які часто використовують низький рівень освіти та відсутність кваліфікації для вербування жертв. Тому є необхідним розробити програми з економічної реінтеграції для внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп, що включають професійне навчання, перекваліфікацію та підтримку у пошуку роботи, а також запровадити моніторинг ринку праці, щоб уникнути експлуатації вразливих груп за допомогою фіктивних пропозицій роботи.

5) Мінімізація ризиків трудової міграції – зважаючи на те, що значна частина жертв торгівлі людьми стає такими через трудову міграцію, важливо запровадити суворе регулювання та нагляд за діяльністю агентств з працевлаштування (в тому числі скасування оплати за працевлаштування, що

стягується з трудових мігрантів), а також створити механізми захисту для громадян, які виїжджають за кордон.

Наступними розглянемо правові заходи у системі заходів протидії торгівлі людьми, оскільки відсутність належного законодавчого забезпечення у цій сфері ускладнює ефективну протидію цьому явищу. Згідно з аналізом чинного законодавства та практики його застосування, в Україні залишаються певні прогалини та проблеми у правовому регулюванні протидії торгівлі людьми, які потребують вдосконалення. Особливу актуальність у зв'язку з війною в Україні набуває питання удосконалення кримінального законодавства щодо кримінальної відповідальності за вчинення торгівлі людьми в умовах воєнного або надзвичайного стану, правового захисту постраждалих осіб та міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми. І у цьому контексті важливо враховувати специфічні виклики, з якими стикається Україна в умовах гібридної війни та воєнного стану.

У доповіді Держдепартаменту США за 2024 рік [52] звертається увага на те, що повномасштабне вторгнення РФ суттєво вплинуло на спроможність правоохоронних органів у забезпеченні правопорядку в умовах воєнного часу на підконтрольних уряду територіях або відсутність доступу до окупованої території, а також на судову систему, затримуючи судові процеси. Окрім того, багато суддів недооцінюють серйозність та тяжкість злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, і продовжують дотримуватись усталених стереотипів щодо цього явища, тоді як інші вдаються до корупційних схем. М'які вирoki зменшують ефективність стримуючого ефекту, не адекватно відображають сутність злочину, створюють ризики для безпеки і підривають загальні зусилля в протидії торгівлі людьми. Тож серед пріоритетних рекомендацій Держдепартамент США зазначає, зокрема, що необхідно ретельно розслідувати злочини у виді торгівлі людьми, притягувати винних осіб до відповідальності та домагатися адекватного покарання для засуджених трафікерів, яке повинно включати значні терміни ув'язнення, а також збільшити зусилля з розслідування, судового переслідування та засудження посадових осіб, підозрюваних у

причетності до злочинів у виді торгівлі людьми, відповідно до законодавства про протидію торгівлі людьми.

Таким чином, необхідно вжити таких правових заходів задля ефективної протидії торгівлі людьми в умовах війни, як:

1) Удосконалення кримінального законодавства:

- внесення змін до Кримінального кодексу України у випадках вчинення торгівлі людьми в умовах воєнного чи надзвичайного стану (необхідно доповнити ч. 3 ст. 149 КК України «або вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану»). Тобто пропонуємо викласти текст ч. 3 ст. 149 КК України в наступній редакції «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, або вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої».
- розширення можливостей кримінального переслідування осіб, які спільно з іноземцями беруть участь у злочинній діяльності, з урахуванням проблеми ідентифікації іноземних злочинців і їхнього притягнення до відповідальності (доцільно посилити міжнародне співробітництво в цьому напрямку);

2) Покращення доступу до процедури встановлення статусу постраждалої особи, зокрема шляхом:

- розроблення механізмів швидшого та доступнішого процесу встановлення статусу постраждалої особи від торгівлі людьми, особливо для осіб, які повертаються з-за кордону або перебувають за межами України, а також забезпечення можливості подання необхідних документів в електронному вигляді;

– удосконалення процедури повернення громадян України, які постраждали від торгівлі людьми за кордоном, а також створення більш чітких правових механізмів для їхнього захисту.

3) Посилення кримінальної відповідальності за використання неповнолітніх, зокрема шляхом удосконалення законодавства про працю неповнолітніх з чітким визначенням умов, за яких неповнолітні можуть бути працевлаштовані, для запобігання їхній трудовій експлуатації.

4) Посилення судової практики шляхом встановлення більш суворих покарань для осіб, винних у торгівлі людьми, з метою уникнення надмірної м'якості вироків та забезпечення ефективнішого стримування злочинців, що, в свою чергу, сприятиме покращенню профілактики та протидії подібним злочинам у майбутньому.

5) Забезпечення правової допомоги та захисту свідків, що включає посилення заходів щодо правового захисту свідків у провадженнях щодо торгівлі людьми, створення системи захисту свідків, а також забезпечення професійної правової допомоги постраждалим особам на всіх етапах розслідування і судового процесу.

В умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України проблема торгівлі людьми стає ще більш складною і вимогливою до системи заходів, що спрямовані на зменшення ризиків, спричинених морально-психологічними факторами. Суспільство переживає кризи, які впливають на моральну свідомість громадян, їхні соціальні орієнтири та загальнолюдські цінності, та породжує перешкоди у протидії торгівлі людьми, такі як знижена правова культура, соціальна байдужість, відсутність розуміння шкоди від експлуатації осіб, а також толерантність до насильства в деяких соціальних колах.

Варто погодитись з Б. М. Головкіним, який вказує, що «духовне і моральне благополуччя молодіжного середовища значною мірою залежить від благополуччя матеріального, однак повністю ним не визначається. Підвищення рівня життя, матеріального добробуту не гарантує і не забезпечує подолання

бездуховності, деформацій правосвідомості, викривленої системи цінностей, а створює лише для цього сприятливий ґрунт. Змінити на краще молодь як цілісну продуктивну силу суспільного прогресу не вдасться без зміни колективного мислення, опори на культурні, моральні, правові цінності, світоглядні уявлення» [39, с. 320].

Оскільки моральні орієнтири суспільства зазнали значної трансформації, необхідним є:

1) Проведення інформаційно-просвітницьких кампаній серед населення, спрямованих на підвищення рівня обізнаності щодо прав людини та небезпеки торгівлі людьми, а також на підвищення правової свідомості населення, зокрема серед молоді, щодо негативних наслідків торгівлі людьми та механізмів захисту.

2) Використання ЗМІ та соціальних мереж для популяризації загальнолюдських цінностей і необхідності протидії експлуатації, для поширення інформації про ризики торгівлі людьми та як розпізнавати потенційні загрози.

3) Розробка та проведення освітніх заходів, спрямованих на формування в молоді культури нульової толерантності до насильства та експлуатації.

4) Поширення інформації про культуру рівних прав і можливостей для всіх громадян, незалежно від статі, віку чи соціального статусу, через різні освітні платформи.

5) Інтеграція національних та міжнародних організацій, закладів освіти та релігійних установ у процес морального виховання та поширення цінностей прав людини та безпеки.

Організаційно-управлінські заходи є невід'ємною частиною ефективної протидії торгівлі людьми, оскільки вони включають не лише вдосконалення діяльності правоохоронних органів та судової системи, а й створення відповідних умов для захисту прав і свобод громадян, особливо в умовах гібридної війни та воєнного стану. Підвищення рівня довіри населення до державних інститутів, координація між правоохоронними органами,

громадськими організаціями та міжнародними партнерами є ключовими елементами для ефективної протидії цьому явищу.

В умовах гібридної війни та повномасштабного вторгнення РФ на територію України важливими завданнями є:

1) Інституційне посилення міжвідомчої координації між суб'єктами протидії торгівлі людьми. У сучасних умовах повномасштабного збройного конфлікту міжвідомча взаємодія у сфері протидії торгівлі людьми потребує суттєвого вдосконалення та оперативного реагування. Одним із ключових напрямів є запровадження сталої системи координації з чітким розмежуванням функцій і відповідальності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії цьому явищу. Зокрема, доцільним є створення на регіональному рівні координаційних центрів з кризового реагування у воєнний час, які забезпечували б швидкий обмін інформацією, спільне реагування та розподіл ресурсів між структурними підрозділами обласних військових адміністрацій, підрозділами Національної поліції, органами соціального захисту, медичними закладами, центрами надання безоплатної правової допомоги, громадськими та міжнародними організаціями. Крім того, важливим кроком є оновлення та адаптація Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, з урахуванням особливостей воєнного стану, зокрема мобільності постраждалих осіб, зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, дітей без супроводу, втрати документів та активного використання цифрових каналів для вербування жертв. Посилення міжвідомчої координації повинно включати не лише обмін інформацією та алгоритм дій, а й спільне планування, оперативні наради, формування баз даних із дотриманням норм конфіденційності, а також розробку єдиних форм звітності та індикаторів ефективності реагування.

2) Інтеграція цифрових інструментів у систему протидії торгівлі людьми та посилення кібербезпеки. Зокрема, ГРЕТА (Група експертів з протидії торгівлі людьми) в Посібнику для керівництва щодо протидії ризикам торгівлі людьми, пов'язаним з війною в Україні та гуманітарною кризою, що її спричинила,

підкреслює зростаючу тенденцію торгівлі людьми, яка відбувається в Інтернеті та/або за сприяння нових технологій, що є особливо актуальним у контексті людей, які тікають від війни в Україні [4, с. 5]. У зв'язку з цим необхідним є:

- розробка національного механізму кібермоніторингу, який дозволить виявляти ресурси, що використовуються для вербування або експлуатації осіб (включаючи оголошення про фіктивну роботу, навчання, шлюбні агентства тощо);
- встановлення алгоритмів штучного інтелекту (AI) для автоматичного виявлення ключових слів і поведінкових патернів у відкритому інтернет-просторі, які вказують на потенційне вербування;
- моніторинг криптовалютних транзакцій, які можуть використовуватись злочинцями для приховування прибутків від торгівлі людьми, зокрема шляхом взаємодії з криптобіржами, блокчейн-аналітиками та запровадженням процедур фінансового моніторингу ризикових операцій;
- розробка цифрових навчальних курсів, інтерактивних платформ і чат-ботів, які підвищують обізнаність громадян про ознаки вербування, механізми самоідентифікації потенційної жертви, а також надають доступ до допомоги онлайн;
- посилення цифрової грамотності серед представників груп ризику, зокрема внутрішньо переміщених осіб, жінок, дітей, осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, безробітних, а також осіб, які виїжджають за кордон в пошуках прихистку або працевлаштування – шляхом інформаційних кампаній у соціальних мережах (Instagram, TikTok, Facebook, YouTube та інші), створення інфографіки, відеороликів, співпраця з лідерами думок та інфлюенсерами для ефективної комунікації.

3) Підвищення професійного рівня фахівців, які надають допомогу особам, що постраждали від торгівлі людьми. Ефективна протидія торгівлі людьми в умовах війни неможлива без належної підготовки фахівців, які працюють безпосередньо з вразливими групами населення. У цьому контексті необхідним є:

- розробка та впровадження комплексних навчальних програм (у тому числі дистанційних) для працівників системи соціального захисту, центрів надання безоплатної правової допомоги, медичних та освітніх установ, служб зайнятості, територіальних громад, центрів тимчасового перебування ВПО, а також представників поліції, прикордонної служби, ДМС та військових адміністрацій (такі програми мають охоплювати, зокрема, сучасні форми торгівлі людьми, психологічні аспекти роботи з постраждалими, цифрові загрози, правове регулювання та міжвідомчу взаємодію);
- проведення регулярних міжсекторальних тренінгів та навчань, які моделюють реальні ситуації виявлення, супроводу та допомоги особам, що постраждали від торгівлі людьми – зокрема у складних обставинах війни, переміщення, втрати документів чи проживання на тимчасово окупованих територіях;
- запровадження механізмів супервізії та професійної підтримки фахівців, які безпосередньо працюють із постраждалими особами, з метою запобігання професійному вигоранню, підвищення етичної та емоційної стійкості у кризових умовах;
- формування груп сертифікованих мультидисциплінарних мобільних команд, які можуть бути оперативно залучені у зонах ризику або прифронтових районах для проведення виїзних консультувань, кризової допомоги та первинного супроводу;
- створення онлайн-бібліотеки методичних матеріалів, інструкцій, відеокурсів, кейсів та алгоритмів дій, які фахівці зможуть

використовувати у щоденній практиці, з урахуванням умов воєнного стану та специфіки нових;

- залучення міжнародного досвіду через партнерство з Міжнародною організацією з міграції, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародним центром розвитку міграційної політики (ICMPD) та іншими організаціями для обміну кращими практиками, оновлення навчального контенту та сертифікації українських програм.

4) Розширення соціальної реінтеграції та реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми. Враховуючи, що війна значно ускладнила доступ до послуг для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, особливо у сільських та прифронтових районах, а також серед ВПО та осіб, які повернулися з-за кордону, то з огляду на це необхідним є:

- розробка програм дистанційної психологічної підтримки та юридичних консультацій онлайн, що дозволить охопити ширший контингент постраждалих незалежно від місця перебування;
- створення адаптованих центрів соціальної підтримки на базі притулків для ВПО, які могли б надавати не лише житло, а й послуги кризового реагування, соціальної адаптації та перенаправлення;
- запровадження професійних курсів для постраждалих осіб (зокрема жінок, підлітків, осіб з інвалідністю) за підтримки держави й міжнародних партнерів з метою економічної реінтеграції та запобігання повторній віктимізації.

Таким чином, лише за умови цілеспрямованого і всебічного забезпечення діяльності з протидії торгівлі людьми можливо створити та підтримувати стійку, функціонально ефективну систему, здатну не лише реагувати на вже вчинені злочини, але й активно попереджувати їх на всіх рівнях – від загальносоціального до індивідуального.

Отже, узагальнюючи викладене, слід підкреслити, що в умовах повномасштабної військової агресії проблема торгівлі людьми набуває критичного характеру та становить серйозну загрозу для національної безпеки, а також викликає глибоке занепокоєння з боку міжнародної спільноти. Встановлено, що сучасна система законодавчого регулювання протидії торгівлі людьми в Україні є загалом узгодженою з міжнародними стандартами, проте в умовах воєнного стану вона потребує подальшого вдосконалення та адаптації до нових реалій. В цілому, запроваджені програмні та нормативні документи, зокрема Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 року, закладають основу для комплексного підходу до реагування на ризики, що виникають унаслідок збройної агресії РФ, втім є необхідність вдосконалити державну політику протидії торгівлі людьми.

Аналізуючи повноваження ключових суб'єктів протидії торгівлі людьми, виявлено потребу в посиленні міжвідомчої координації, зокрема шляхом оновлення Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, з метою підвищення спроможності суб'єктів до реагування в умовах війни. Окрім того, для ефективної протидії торгівлі людьми необхідно розглядати заходи не тільки з позиції реагування на вже вчинені злочини, але й через зменшення детермінантів, що сприяють виникненню цього явища. Враховуючи складність і багатоаспектність проблеми торгівлі людьми, доцільно виокремити такі групи заходів: суспільно-політичні, соціально-економічні, правові, морально-психологічні та організаційно-управлінські, які повинні працювати синергічно.

Окрім того, завдяки об'єднанню зусиль на національному та міжнародному рівнях можливо створити дієву систему протидії торгівлі людьми в реаліях збройної агресії РФ. Для цього необхідно посилити інституційну спроможність органів, що здійснюють протидію торгівлі людьми, зокрема шляхом вдосконалення відповідних механізмів, підвищення кадрової кваліфікації та забезпечення ресурсної підтримки, а також особливо важливим є посилення міжнародного співробітництва.

3.2. Міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми під час збройних конфліктів

Торгівля людьми визнається одним із найбільш небезпечних посягань на основоположні права та свободи людини, зокрема право на особисту свободу, як у положеннях національного законодавства, так і в міжнародних договорах, ратифікованих Україною. У міжнародно-правовому контексті криміналізація цього явища передбачає широкий підхід до визначення складу злочину, який охоплює не лише дії, безпосередньо пов'язані з торгівлею людьми, але й укладення будь-яких незаконних угод, об'єктом яких є людина. Особлива увага в міжнародних стандартах приділяється також кваліфікуючим та обтяжуючим ознакам, що мають вплив на ступінь суспільної небезпеки діяння та визначення санкції за його вчинення.

Зважаючи на високий рівень латентності та транснаціональний характер цього злочину, міжнародне співробітництво стає ключовим інструментом у протидії торгівлі людьми. Воно охоплює взаємодію між державами, міжнародними організаціями та міжурядовими структурами, що забезпечує ефективне розслідування таких злочинів, виявлення транснаціональних ланцюгів торгівлі людьми та надання допомоги постраждалим особам. Особливо важливим є цей аспект у контексті збройних конфліктів та війни, коли рівень вразливості цивільного населення зростає, а організовані злочинні групи використовують гуманітарні кризи для масштабного вербування та експлуатації жертв торгівлі людьми. У таких умовах міжнародне співробітництво дозволяє національним системам протидії торгівлі людьми ефективно адаптуватися до нових викликів та оптимізувати свої зусилля у цьому напрямку.

Відповідно до статті 28 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», України підтримує та стимулює міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми, бере в ньому участь на державному, регіональному та місцевому рівнях. При цьому суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, мають право укладати договори про співробітництво,

встановлювати прямі зв'язки з відповідними органами іноземних держав, міжнародними організаціями згідно із законодавством України [134].

Враховуючи, що на законодавчому рівні не закріплене поняття «міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми», то пропонуємо під ним розуміти організовану, спільну діяльність держав, спрямовану на подолання торгівлі людьми шляхом попередження і боротьби з нею, та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, що передбачає встановлення взаємних зобов'язань для досягнення спільних цілей шляхом правової допомоги, обміну інформацією, координації дій на міжнародному рівні, проведення спільних операцій та розслідування, а також створення ефективних інституцій для захисту та допомоги постраждалим особам.

Тож міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми спрямоване на забезпечення колективної відповіді на глобальну проблему торгівлі людьми, в рамках якого країни та міжнародні організації взаємодіють для досягнення спільних цілей. А однією з основних умов ефективності та результативності спільних зусиль держав у протидії торгівлі людьми є застосування єдиного підходу до формулювання юридично значущих категорій у цій сфері, перш за все це стосується самого поняття «торгівля людьми». Безперечно, що особливо значущу роль у розвитку міжнародного співробітництва в сфері протидії торгівлі людьми зіграла Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, підписана в грудні 2000 року в місті Палермо. Цей документ став важливим етапом у створенні нової міжнародно-правової бази для боротьби з організованими злочинними групами.

Однією з основних складових цієї угоди є Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, який доповнює зазначену Конвенцію. Протокол був ухвалений резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН у 2000 році і наразі є найбільш значущим міжнародно-правовим документом у протидії торгівлі людьми. Цей протокол зібрав в собі досягнення міжнародного публічного права та став детальним інструментом для протидії торгівлі людьми, адже визначає міжнародно-правове

значення та рамки поняття торгівлі людьми, що має важливе значення для розробки законодавчих ініціатив та організаційних заходів на глобальному рівні в боротьбі з цим явищем. Зокрема, в статті 10 цього Протоколу зазначається про обов'язковість співробітництва у межах міжнародних зусиль щодо протидії торгівлі людьми, а саме: «1. Правоохоронні, міграційні або інші відповідні органи Держав-учасниць, у відповідних випадках, співробітничать між собою шляхом обміну, відповідно до їхнього внутрішнього законодавства, інформацією, що дозволяє їм визначати: а) чи є особи, що перетинають або намагаються перетнути міжнародний кордон без документів на в'їзд/виїзд або з такими документами, що належать іншим особам, торговцями людьми або жертвами такої торгівлі; б) види документів на в'їзд/виїзд, які використали або намагалися використати такі особи для перетинання міжнародного кордону з метою торгівлі людьми; і с) засоби і методи, які застосовуються організованими злочинними групами з метою торгівлі людьми, у тому числі вербування і перевезення жертв, маршрути і зв'язки між окремими особами і групами, що займаються такою торгівлею, а також зв'язки всередині таких груп і можливі заходи для їхнього виявлення. 2. Держави-учасниці забезпечують або вдосконалюють підготовку співробітників правоохоронних, міграційних та інших відповідних органів з питань попередження торгівлі людьми. Зазначена підготовка повинна зосереджуватися на методах попередження такої торгівлі, кримінального переслідування осіб, що займаються нею, і захисту прав жертв, включаючи захист жертв від осіб, що займаються такою торгівлею. У ході підготовки слід також брати до уваги необхідність врахування прав людини, проблематики дітей і гендерної проблематики; підготовка повинна сприяти співробітництву з неурядовими організаціями, іншими відповідними організаціями й іншими елементами громадянського суспільства. 3. Держава-учасниця, що одержує інформацію, виконує будь-яке прохання Держави-учасниці, що надає інформацію, пов'язану з встановленням обмежень щодо її використання [136].

В цілому, реалізація політики держав з питань протидії торгівлі людьми регулюється великою кількістю міжнародних нормативно-правових актів, а саме:

- 1) Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 02.12.1949 року;
- 2) Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 року;
- 3) Рамкова Конвенція ООН проти організованої злочинності від 21.07.1997 року;
- 4) Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 01.01.2000 року;
- 5) Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 року;
- 6) Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 року;
- 7) Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 року;
- 8) Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16.05.2005 року.

Торгівля людьми, як одна з найбільш поширених сфер кримінальної діяльності, під час збройних конфліктів набуває нових форм і масштабів, що вимагає швидкої мобілізації міжнародних зусиль і ефективної координації між державами, міжнародними організаціями, неурядовими організаціями та органами правопорядку. У зв'язку з цим важливим є розгляд безпосередніх учасників міжнародної взаємодії та аналіз їхньої ролі в сфері протидії торгівлі людьми в умовах війни та збройних конфліктів.

Здійснюючи взаємодію у правоохоронній сфері, держави використовують дві основні правові форми, що забезпечують міжнародне співробітництво в сфері протидії торгівлі людьми:

1) Договірні-правова або конвенційна форма – передбачає укладення та реалізацію двосторонніх або багатосторонніх угод між державами. Згідно з укладеними угодами, міжнародне співробітництво між правоохоронними органами різних країн охоплює широкий спектр напрямків, таких як обмін інформацією, виконання запитів щодо оперативно-розшукових заходів, надання правової допомоги, екстрадиція осіб, укладення міжнародних договорів, а також розробка міжнародних норм у сфері кримінального правосуддя. Крім того, важливим аспектом є визнання та виконання рішень іноземних органів, проведення спільних наукових досліджень і надання матеріальної та технічної допомоги, що разом сприяє ефективній протидії торгівлі людьми. У випадку збройного конфлікту та війни такі угоди набувають особливого значення, оскільки забезпечують правову основу для співпраці навіть у складних політичних ситуаціях, де односторонні ініціативи можуть бути обмежені.

2) Інституційна форма – полягає в співпраці в рамках міжнародних організацій як загального, так і регіонального характеру. Така співпраця включає участь міжнародних організацій, таких як ООН, Інтерпол, Європол, Євроюст, а також регіональних структур на кшталт Америкпол, Африпол, Рада Європи, Європейська комісія, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та інших. Ці організації займаються координацією зусиль правоохоронних органів держав у боротьбі з транснаціональними злочинами, зокрема з торгівлею людьми. В умовах війни та збройних конфліктів роль міжнародних організацій стає особливо важливою. Завдяки своїй структурі міжнародні організації можуть адаптувати свої функції для роботи в умовах збройних конфліктів, забезпечуючи швидке реагування на нові виклики торгівлі людьми, що виникають в результаті переміщення населення та дестабілізації правопорядку. Міжнародні неурядові організації також здійснюють важливі функції в сфері протидії торгівлі людьми – вони сприяють виявленню жертв, наданню їм правової та психологічної

підтримки, а також моніторингу ситуації щодо дотримання прав людини. Організації, такі як Міжнародна організація з міграції, Human Rights Watch, Amnesty International, Save the Children, Global Fund for Women, та The Freedom Fund активно співпрацюють з державними органами та міжнародними структурами, надаючи ресурси для реабілітації та захисту прав постраждалих від торгівлі людьми. Вони також сприяють розробці нових стандартів і політики, що сприяють покращенню протидії торгівлі людьми, зокрема в умовах збройних конфліктів.

Тож в умовах війни ці механізми співпраці повинні бути гнучкими та оперативними, оскільки збройні конфлікти вимагають негайного реагування та координації дій на міжнародному рівні.

Варто зазначити, міжнародне співробітництво в умовах війни та збройних конфліктів має свої специфічні особливості, які визначаються не лише змінами в характері злочинності, а й значними викликами, які постають перед державами і міжнародними організаціями. У таких умовах, на відміну від мирного часу, особливо гостро проявляються труднощі, пов'язані з порушенням стабільності правових систем, зруйнованою інфраструктурою, а також з необхідністю термінової адаптації до нових умов безпеки.

Специфічними ознаками міжнародного співробітництва в умовах війни та збройних конфліктів є:

1. **Обов'язковий характер участі держав.** Співпраця у сфері протидії торгівлі людьми є не лише правом, а й обов'язком держав, оскільки збройні конфлікти часто призводять до посилення цієї злочинної діяльності через дестабілізацію ситуації, порушення правопорядку та зруйновану інфраструктуру. У таких умовах участь держав у міжнародному співробітництві стає необхідною для ефективного вирішення проблеми.

Водночас в умовах війни обов'язковий характер співпраці набуває специфічного значення та має низку обмежень. Для України, яка перебуває в стані війни, важливість міжнародного співробітництва залишається незаперечною, однак в сучасних реаліях є серйозні виклики для цього процесу.

Зокрема, через збройну агресію РФ Україна зіштовхується з великими труднощами в розбудові та підтримці стабільних взаємодій з іншими державами у сфері протидії торгівлі людьми. Проблемаю є недостатнє налагодження співпраці з усіма державами, оскільки в умовах збройного конфлікту Україна не може повною мірою забезпечити ефективну координацію з усіма міжнародними партнерами через військові дії, відсутність доступу до тимчасово окупованих територій та зменшення ресурсів для належного функціонування механізмів взаємодії.

Згідно з доповіддю Державного департаменту США за 2024 рік [52], з початку повномасштабного вторгнення потенційні або підтверджені жертви торгівлі людьми з України були виявлені по всій Європі, зокрема в Албанії, Болгарії, Данії, Естонії, Франції, Німеччині, Угорщині, Італії, Ірландії, Латвії, Литві, Молдові, Нідерландах, Польщі, Румунії, Сербії, Іспанії, Швеції, Великій Британії та інших країнах, таких як Панама, Аргентина та Ізраїль. Окрім того, російські війська примусово перемістили до 1,6 мільйона українців, включаючи тисячі дітей, людей похилого віку та осіб з інвалідністю, до Росії, Білорусі та окупованих територій України. Водночас Україна хоч і взаємодіє з європейськими державами, а також з іншими країнами світу у напрямку протидії торгівлі людьми, але це не завжди супроводжується ефективною співпрацею та своєчасною ідентифікацією жертв. Отже, міжнародне співробітництво з іншими державами потребує посилення, зокрема це стосується країн-сусідів. Але позитивні зміни є. Так, наприклад, у вересні 2024 року Україна та Польща підписали нову угоду про обмін інформацією між органами влади, зокрема з питань торгівлі людьми, що є важливим кроком у посиленні співпраці між державами в умовах війни.

Отже, хоча обов'язковий характер участі держав є важливим елементом міжнародного співробітництва, в умовах війни виникають серйозні обмеження, пов'язані з ресурсними, політичними та безпековими проблемами. Водночас Україна продовжує робити значні зусилля для подолання цих труднощів та

залучення міжнародної допомоги, зокрема у вигляді нових угод та посиленої співпраці з міжнародними організаціями та іншими державами.

2. Дотримання основоположних принципів. Співпраця повинна здійснюватися з повагою до принципів міжнародного права, таких як суверенітет держав, рівність держав у міжнародних відносинах та виконання міжнародних зобов'язань, територіальна цілісність держав та невтручання у внутрішні справи інших держав. Ці принципи є основою взаємодії між країнами у міжнародному праві та є важливими для забезпечення стабільності міжнародних відносин, особливо в таких сферах, як боротьба з транснаціональними злочинами, зокрема торгівлею людьми. В умовах війни важливо керуватися цими принципами, оскільки їх порушення може призвести до додаткових гуманітарних криз і загострення ситуації, що ще більше сприятиме розвитку злочинності.

Водночас в умовах збройної агресії рф реалізація цієї ознаки міжнародного співробітництва стикається з рядом серйозних проблем, що часто призводять до порушень основних принципів та мають негативні наслідки не лише для мирних жителів, але й для міжнародної стабільності в цілому. Однією з найголовніших проблем є порушення територіальної цілісності, адже вторгнення рф призвело до окупації частини українських територій, що серйозно ускладнило здійснення ефективного міжнародного співробітництва. Наприклад, окуповані території вимагають особливого підходу до правових норм і процедур, а зв'язок з іншими державами для протидії торгівлі людьми на цих територіях значно ускладнений або інколи навіть не можливий. Проблема з викраденням людей та насильницькою депортацією українців, особливо дітей, стала серйозним викликом міжнародній спільності щодо дотримання основоположних принципів міжнародного права. Також Україна зіштовхнулася з надзвичайно високими ризиками втручання у свої внутрішні справи з боку інших країн, зокрема рф, та з труднощами у виконанні міжнародних зобов'язань, оскільки значна частина ресурсів спрямована на боротьбу з агресором, що обмежує можливості для реалізації програм, спрямованих на протидію торгівлі людьми. Наприклад, через військову загрозу, зміни в інфраструктурі та тимчасове виведення

правоохоронних органів з деяких тимчасово окупованих територій стає ускладненим виконання обов'язків із протидії торгівлі людьми на міжнародному рівні. Це також призводить до затримки або порушення процесів, які забезпечують ефективне міжнародне співробітництво.

3. Дотримання міжнародно-правових норм задля посилення співпраці. Держави та міжнародні організації повинні строго дотримуватись міжнародно-правових норм, зокрема у сфері захисту прав людини та боротьби з транснаціональними злочинами. Сучасне міжнародне співробітництво щодо протидії торгівлі людьми спрямоване на впорядкування та розвиток міжнародних відносин, щоб забезпечити глобальну стабільність та безпеку, включаючи захист прав людини. Це, зокрема, включає такі міжнародно-правові акти, як Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, та інші механізми, що передбачають спільні зусилля для протидії торгівлі людьми на глобальному рівні.

Однак, в умовах збройної агресії РФ виникає проблема невідповідності міжнародних норм специфічним умовам збройного конфлікту. Зокрема, мова йде про неможливість виконання / дотримання міжнародних угод на території, що знаходиться під контролем агресора, чи на тимчасово окупованих територіях. Наприклад, на тимчасово окупованих територіях окупаційна влада змушує цивільне населення до отримання російського громадянства, а чоловіків надалі змушують до примусової мобілізації до лав збройних сил держави-агресора та участі в бойових діях проти власної держави. Безперечно, вказане порушує норми міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазької конвенції про закони та звичаї війни на суходолі від 1907 року та Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 1949 року. До того ж згідно з доповіддю Державного департаменту США за 2024 рік [52], жертви, які зазнають експлуатації на окупованих територіях, можуть утримуватись від звернення до

українських органів влади через побоювання бути визнаними «колаборантами» РФ згідно з законодавством, прийнятим після початку повномасштабного вторгнення, замість того, щоб бути визнаними як жертви торгівлі людьми.

Отже, оскільки торгівля людьми часто стає частиною злочинної діяльності під час воєнних дій, співробітництво має ґрунтуватися на правових нормах, що визначають обов'язки держав та правові підстави для спільних дій, а найголовніше – це неухильне дотримання таких правових норм. Окрім того, важливо створювати та адаптувати нові норми міжнародного права, які відповідатимуть сучасним викликам війни. Також необхідною є адаптація внутрішньодержавних законів для більш ефективної взаємодії з міжнародними організаціями.

4. Координаційний та скоординований характер співробітництва. Міжнародне співробітництво повинно бути чітко скоординованим та заснованим на рівноправних взаємодіях між усіма учасниками, зокрема державами, міжнародними організаціями та неурядовими структурами. В умовах війни це співробітництво повинно бути не лише координаційним, а й оперативним, адже збройні конфлікти вимагають швидкого реагування та негайних дій для протидії новим формам торгівлі людьми.

Згідно з доповіддю Державного департаменту США за 2024 рік [52], органи влади активно співпрацюють з іноземними урядами в рамках численних міжнародних розслідувань, зокрема з Чехією та Німеччиною, днів спільних з Європолем дій, у тому числі скерованих на протидію злочинної діяльності в Інтернеті, запитів на екстрадицію з Грузією та Польщею, а також надання правової допомоги. Дні спільних дій були зосереджені на боротьбі зі злочинністю в Інтернеті, вербуванні та виявленні жертв торгівлі людьми з України та Китайської Народної Республіки, у тому числі серед біженців у європейських країнах.

Відповідно до Звіту Європейської Комісії щодо України за 2024 рік [2], Державна прикордонна служба України та Національна поліція України посилили заходи на пунктах пропуску з метою протидії торгівлі людьми. У 2023

році Україна взяла участь у реалізації 19 оперативних заходів ЕМРАСТ (Європейська міждисциплінарна платформа протидії кримінальним загрозам (координується Європолем)), спрямованих на протидію торгівлі людьми (в тому числі щодо виявлення жертв експлуатації, затримання організаторів злочинних схем, припинення транскордонної діяльності злочинців тощо). Такі заходи проводяться у формі спільних оперативних днів (Joint Action Days – JAD) та цільових операцій із залученням національних поліцій, міграційних служб, прокуратур та прикордонних відомств. Одним з прикладів такої взаємодії є операція JAD THB 2023 (Joint Action Day on Trafficking in Human Beings), координована Європолем та за підтримки Євроюсту. У межах цієї операції українські правоохоронні органи здійснили низку заходів у прикордонних регіонах з метою виявлення потенційних жертв, документування каналів переміщення, ідентифікації організаторів злочинних схем. Спільно з партнерами з ЄС було виявлено десятки випадків вербування громадян України для трудової експлуатації за кордоном, зокрема в сфері сільського господарства та домашньої роботи. Ще одним прикладом активної взаємодії стала участь України в операції Operational Task Force on Sexual Exploitation, у рамках якої було створено оперативну групу з представників правоохоронних органів 12 держав ЄС, координовану Європолем. Метою операції було виявлення транснаціональних злочинних мереж, які організовували перевезення жінок з України до країн ЄС з метою сексуальної експлуатації. У ході спільної роботи було ідентифіковано понад 80 підозрюваних осіб, задокументовано фінансові потоки та відкрито кримінальні провадження як на території України, так і у відповідних державах-членах ЄС. Операція також включала обмін оперативною інформацією, спільне використання криміналістичних баз даних, залучення фахівців з аналізу цифрових носіїв інформації. Таким чином, участь України у заходах ЕМРАСТ та оперативній співпраці з Європолем сприяє: підвищенню ефективності розслідувань транснаціональних злочинів; зміцненню взаємодії між силовими структурами України та ЄС; обміну практиками, інструментами і технологіями кримінального аналізу; ідентифікації жертв торгівлі людьми та наданню їм

належного захисту. Таке співробітництво є особливо актуальним в умовах воєнного стану, коли вразливість населення зростає, а ризики залучення громадян України до міжнародних злочинних схем значно підвищуються. Окрім того, участь у програмі ЕМРАСТ також сприяє поступовій інтеграції України до системи кримінального правосуддя ЄС.

Втім, через численні виклики, такі як зниження ресурсу на місцевому рівні, обмеження доступу до територій, що контролюються противником, порушення стабільності правових систем, неможливості забезпечення безпеки співробітників та надання адекватної допомоги жертвам, що часто стають об'єктами експлуатації, координація між різними учасниками міжнародного співробітництва є значно ускладнена. Наприклад, такі ускладнення співробітництва стосуються, зокрема, і повернення в Україну дітей, примусово депортованих на територію рф та Білорусі, що стало однією з найбільших проблем у контексті міжнародного співробітництва під час війни. Так, незаконне переміщення українських дітей на територію рф ставить під загрозу дотримання їхніх прав та безпеку, а їх повернення в Україну ускладнюється через відсутність важелів впливу на рф з боку української влади та міжнародних партнерів, зокрема держав, міжнародних організацій та неурядових структур. Водночас, незважаючи на численні заклики міжнародних організацій та урядів інших країн, видання ордеру Міжнародним кримінальним судом на арешт володимира путіна та уповноваженої з прав дитини марії львової-бєлової, відповідальних за це примусове переміщення, процес повернення залишається надзвичайно складним і тривалим, адже рф активно блокує спроби повернення, надаючи депортованим дітям статус «призначених для усиновлення» або примусово записуючи їх громадянами рф, що ускладнює ідентифікацію та репатріацію дітей через міжнародно-правові інструменти.

Тому оперативна координація між державами, міжнародними організаціями та неурядовими організаціями повинна адаптуватися до нових реалій, що визначаються війною, зокрема у частині розширення можливостей для оперативного реагування на нові форми експлуатації людей.

5. Гнучкість і адаптивність механізмів співпраці. В умовах війни та збройних конфліктів міжнародне співробітництво повинно бути здатним швидко адаптуватися до нових обставин та викликів. Враховуючи динамічні зміни в ситуаціях збройних конфліктів, необхідно мати механізми, здатні забезпечити оперативне реагування на нові форми злочинів, в тому числі торгівлі людьми, що виникають в результаті переміщення населення, руйнування правопорядку та інфраструктури. Співпраця повинна бути гнучкою, що дозволяє швидко змінювати пріоритети та стратегії залежно від розвитку обстановки.

Однак в реальних умовах війни в Україні адаптація та гнучкість міжнародної співпраці виявляються надзвичайно складними. Одним із основних викликів є обмеження ресурсів і персоналу на національному рівні, що значно ускладнює координацію діяльності між учасниками міжнародного співробітництва. Проблеми, пов'язані з обмеженнями доступу до окупованих територій, а також неспроможність впливати на діяльність РФ шляхом здійснення ефективних заходів впливу в межах міжнародного правового поля створюють додаткові бар'єри для оперативного реагування.

6. Мобілізація міжнародних ресурсів та підтримка постраждалих осіб. Співпраця у збройних конфліктах передбачає не лише протидію торгівлі людьми, але й підтримку постраждалих осіб, які стали жертвами воєнних злочинів та торгівлі людьми. В умовах війни постає необхідність у швидкому мобілізуванні міжнародної гуманітарної допомоги, створенні безпечних каналів для надання допомоги постраждалим та поверненні їх до нормального життя.

Відповідно до Звіту Європейської Комісії щодо України за 2024 рік [2], законодавство України поки що не приведене у відповідність до законодавства Європейського Союзу, при цьому законодавство щодо прав потерпілих має бути повністю гармонізоване з Директивою про права потерпілих та Директивою щодо компенсації жертвам злочинів, а також з галузевим законодавством, яке більш конкретно відповідає на потреби потерпілих від окремих видів злочинів, зокрема таких як торгівля людьми. Згідно із доповіддю Державного департаменту США за 2024 рік [52], повномасштабне вторгнення РФ значно

обмежило можливості українського уряду надавати послуги постраждалим від торгівлі людьми, оскільки більшість ресурсів була перенаправлена на гуманітарну допомогу. Особливо складною ситуація стала на окупованих рф територіях та поблизу лінії фронту, де послуги для жертв торгівлі людьми є майже недоступні. Війна також ускладнила процес надання офіційного статусу жертви торгівлі людьми через високий рівень навантаження на ресурси та переміщення персоналу. Уряд продовжує покладатися на міжнародні організації та неурядові організації, отримуючи фінансову підтримку від міжнародних донорів для виявлення постраждалих та надання їм захисту та допомоги. Однак державна допомога залишається недостатньою для повного задоволення потреб постраждалих осіб, і жертви змушені все більше покладатися на допомогу неурядових організацій.

В умовах війни особливо складно доставляти гуманітарну допомогу (в тому числі із-за кордону) постраждалим на тимчасово окупованих територіях або в зонах активних бойових дій. Це обмежує можливість надання допомоги тим, хто знаходиться в найбільш вразливому становищі, зокрема жертвам торгівлі людьми, і створює додаткові виклики для міжнародних організацій, що працюють у цих умовах. Окрім того, окупаційна влада рф на тимчасово окупованих територіях України активно застосовує політику, яка ускладнює доступ до гуманітарної допомоги для осіб, які відмовляються від отримання російського громадянства. Зокрема, українцям, які не мають російського паспорта, обмежується доступ до медичних послуг, соціальних виплат, права на власність та свободи пересування.

Таким чином, у зв'язку з повномасштабним вторгненням рф можливості українського уряду щодо надання послуг постраждалим від торгівлі людьми значно обмежились, що підвищує залежність від міжнародних організацій та неурядових структур та потребує посилення міжнародного співробітництва.

7. Використання технологій та інновацій для боротьби з новими формами злочинності. Цифровий характер сучасної торгівлі людьми становить серйозні виклики для правоохоронних органів та міжнародних організацій. Висока

анонімність, шифрування інформації та глобальний характер цифрових платформ ускладнюють процеси розслідування і притягнення злочинців до відповідальності. Навіть коли жертви звертаються по допомогу, виявлення та переслідування торгівців людьми часто ускладнюється через обмежений доступ до цифрових доказів. Тож в умовах збройних конфліктів міжнародне співробітництво має активно включати новітні технології для протидії торгівлі людьми, зокрема мова йде про обмін інформацією через цифрові платформи, використання технічних засобів для відстеження та боротьби з кіберзлочинами, а також координацію дій правоохоронних органів в мережевому середовищі тощо.

Для ефективної боротьби з цифровими аспектами торгівлі людьми важливо впроваджувати інноваційні стратегії. Однією з таких є посилення контролю над контентом на соціальних платформах, що вимагає покращення моніторингу і видалення небезпечного матеріалу, а також активної співпраці з правоохоронними органами для виявлення злочинців. Важливим кроком є підвищення цифрової грамотності серед уразливих груп, таких як молодь та підлітки, через освітні програми з безпеки в мережі Інтернет, що допоможе зменшити ймовірність потрапляння в руки торгівців людьми. Крім того, необхідно розвивати гарячі лінії та анонімні платформи для повідомлення про підозрілі дії в мережі. Зокрема, з метою посилення доступу до важливої інформації, Міжнародна організація з міграції (МОМ) розширила роботу регіональних гарячих ліній, які надають необхідні відомості про безпеку та наявні ресурси під час переміщення. У тісній співпраці з філіями в Україні, Румунії та Республіці Молдова організація створила низку онлайн-ресурсів, присвячених питанням безпечної міграції та протидії торгівлі людьми. Ці матеріали містять практичну інформацію щодо розміщення, транспортного забезпечення, а також можливості повідомлення про факти торгівлі людьми. Крім того, за підтримки МОМ функціонує безкоштовна гаряча лінія для консультацій з питань безпечного виїзду за кордон, міграційної підтримки та

протидії торгівлі людьми. Лінія працює щоденно з 08:00 до 20:00 за телефонами: 0-800-505-501 та 527 [5].

Ще одним прикладом інновацій для протидії торгівлі людьми є ініціатива, підтримана урядом США, щодо фінансування програми з відстеження викрадених та примусово депортованих рф українських дітей, що реалізується за допомогою Лабораторії гуманітарних досліджень Єльського університету [6]. Ця програма дозволяє використовувати новітні технології для відстеження переміщення цих дітей та допомагає в їх поверненні до України. Завдяки таким інноваційним підходам вдалося відстежити понад тисячі дітей, що є важливим кроком у протидії торгівлі людьми. В той же час, незважаючи на значні досягнення у використанні технологій для виявлення та повернення жертв, цей процес потребує подальшої координації між міжнародними організаціями, державами та неурядовими організаціями для подолання існуючих викликів.

8. Залучення міжнародних правових механізмів для забезпечення правосуддя та відновлення справедливості. В умовах війни важливим аспектом міжнародного співробітництва є активне залучення міжнародних правових інституцій, таких як Міжнародний кримінальний суд, для забезпечення покарання осіб, винних у порушенні прав людини, зокрема у випадках торгівлі людьми під час збройних конфліктів. Співпраця з національними правовими системами і міжнародними судовими органами дозволяє забезпечити ефективне правосуддя та притягнення до відповідальності осіб, які використовують збройний конфлікт для незаконних цілей, включаючи експлуатацію жертв торгівлі людьми. Це також включає забезпечення справедливості для жертв таких злочинів, надання їм доступу до судового захисту на міжнародному рівні.

Однак, хоча Міжнародний кримінальний суд видав ордер від 17 березня 2023 року на арешт володимира путіна та уповноваженої з прав дитини марії львової-белової за незаконне переміщення та депортацію дітей з окупованих територій України до росії, у реаліях збройного конфлікту та відсутності міжнародної підтримки для екстрадиції, перспектива притягнення їх до відповідальності залишається малоімовірною. В умовах війни, коли рф активно

протистоїть міжнародним інституціям та не визнає юрисдикцію МКС, ефективне виконання цього ордеру стикається з серйозними правовими та політичними перешкодами, не маючи реальної можливості для негайного виконання.

Тож роль міжнародних судових органів щодо забезпечення правосуддя залишається суттєво обмеженою в умовах, коли сторона, що порушує права, залишається поза досяжністю цих органів.

Таким чином, попри численні виклики, міжнародне співробітництво залишається невід'ємною частиною у протидії торгівлі людьми, особливо в умовах війни та збройних конфліктів. У цьому контексті міжнародне співробітництво в кримінальних справах є ключовою передумовою для організації ефективної протидії злочинам досліджуваного виду, що мають транснаціональний характер, та вимагає спеціальних знань та координації.

Варто погодитися з І. М. Леган, яка зазначає, міжнародне співробітництво у кримінальних справах щодо торгівлі людьми чи контрабанди мігрантів є надзвичайно складним і вимагає необхідних знань, розрахунків та розуміння практичних проблем, що виникають у цьому напрямку. До таких проблем, зокрема, належать: витрати на проведення розслідувань, місце проведення судових процесів, специфіка застосування нормативно-правових актів, питання громадянства учасників, виявлення правопорушників, пошук свідків, а також збір доказів і правила допустимості доказів. Різноманітні форми міжнародного співробітництва включають, серед іншого: видачу злочинців; взаємну правову допомогу; перенесення кримінального судочинства до іншої країни; переведення засуджених осіб; співпрацю з метою конфіскації майна, придбаного злочинним шляхом; взаємодію між правоохоронними органами, зокрема обмін інформацією та співпраця у проведенні розслідувань; спільне проведення розслідувань; використання спеціальних слідчих методів. При цьому І. М. Леган підкреслює, що з набуттям навіть невеликого досвіду, переваги використання механізмів міжнародного співробітництва значно переважають ці виклики та глобальність проблеми торгівлі людьми [90, с. 212].

Таким чином, враховуючи транснаціональний характер торгівлі людьми, що обумовлює, зокрема, переміщення потерпілих через державні кордони, участь міжнародних злочинних угруповань та використання транскордонних механізмів експлуатації, ефективна протидія цьому явищу потребує не лише національних, але й міжнародно узгоджених дій задля створення єдиної стратегії, яка відповідає вимогам глобального характеру цієї проблеми, забезпечуючи інтеграцію правових, організаційних та оперативних механізмів, що діють на національному та міжнародному рівнях. Згідно з положеннями Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, який є складовою частиною Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та ратифікований Україною, держави зобов'язані вживати заходів щодо зміцнення міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми.

Координовані міжнародні зусилля, що передбачають обмін інформацією, виконання запитів щодо оперативно-розшукових заходів, взаємну правову допомогу, екстрадицію осіб, укладення міжнародних договорів та розробку міжнародних норм у сфері кримінального правосуддя, надання матеріальної та технічної допомоги, є невід'ємною умовою формування ефективної системи протидії торгівлі людьми. Проте, необхідно визнати, що збройні конфлікти створюють специфічні умови для реалізації міжнародного співробітництва. Зокрема, порушення територіальної цілісності, обмежений доступ до тимчасово окупованих територій та зміни в інфраструктурі ставлять серйозні перешкоди для ефективного виконання міжнародних угод та виконання зобов'язань. Для подолання цих труднощів необхідно адаптувати міжнародне право до специфіки збройних конфліктів, враховувати нові форми експлуатації людей, а також зміцнити координацію між державами, міжнародними організаціями та неурядовими структурами. Проблема повернення примусово депортованих осіб, зокрема дітей, також демонструє необхідність в удосконаленні міжнародних механізмів, оскільки такі злочини потребують негайного реагування і взаємодії на всіх рівнях.

Таким чином, міжнародне співробітництво має бути гнучким, адаптивним і здатним до швидкої реакції на зміни, що відбуваються під час війни та збройних конфліктів. Інноваційні технології та нові стратегії, такі як вдосконалення цифрових платформ для обміну інформацією і посилення контролю за контентом на соціальних мережах, також відіграють ключову роль у боротьбі з новими формами злочинності. Але важливо пам'ятати, що для ефективної протидії торгівлі людьми необхідна тісна взаємодія на всіх рівнях – національному, регіональному та міжнародному, що дозволить створити єдину стратегію для забезпечення безпеки та захисту прав людини в умовах глобальної загрози торгівлі людьми. Адже зусилля окремих держав є фрагментарними, що, своєю чергою, знижує загальну результативність глобального реагування на цей вид злочинності.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного кримінологічного вивчення торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні було отримані наступні науково обґрунтовані висновки:

1. Стрімкі зміни в українському суспільстві, початок військового конфлікту в Україні в 2014 року (так звана гібридна війна РФ проти України) та повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року є тими факторами, що впливають на розповсюдження та видозмінення торгівлі людьми. В таких умовах кримінологічні ознаки торгівлі людьми зазнали суттєвої трансформації, що обумовлює необхідність їхньої уніфікації з урахуванням нових викликів. По-перше, спостерігається зростання масштабів і системності цього злочину, що зумовлено масовим переміщенням населення, руйнуванням соціальних інститутів та зниженням рівня державного контролю на тимчасово окупованих територіях. По-друге, набули значного поширення такі форми експлуатації, як примусове залучення до військової служби та допоміжних робіт, використання дітей у воєнних конфліктах, примусова праця в умовах окупації та на території держави-агресора. По-третє, відзначається активізація кримінальних груп, які використовують воєнний хаос для реалізації нових схем торгівлі людьми, зокрема через шахрайське посередництво у працевлаштуванні та незаконне переміщення через кордони. Крім того, ключовою ознакою сучасної торгівлі людьми є поєднання традиційних і цифрових методів вербування та контролю, що проявляється у використанні анонімних онлайн-платформ, соціальних мереж та криптовалютних платежів для фінансування злочинної діяльності. Усі ці фактори формують нову кримінологічну характеристику торгівлі людьми, що потребує адаптації правозастосовних механізмів, посилення міжнародного співробітництва та розроблення заходів протидії в умовах воєнного часу.

2. Встановлено, що серед науковців відсутній єдиний підхід до визначення поняття «торгівля людьми», що зумовлює різноманітність поглядів та точок зору

серед дослідників. Аналіз наукових підходів до визначення поняття «торгівля людьми» дозволив виокремити кілька основних класифікаційних критеріїв, що відображають концептуальні розбіжності серед дослідників, а саме: за економіко-правовою сутністю торгівлі людьми, за роллю мети експлуатації у складі злочину та за об'єктом кримінально-правової охорони.

Наукові дослідження торгівлі людьми переважно зосереджувались в межах кримінального права та криміналістики, при цьому кримінологічні аспекти дослідження вказаних злочинів не мають комплексного характеру і не відповідають сучасним викликам торгівлі людьми. Окрім того, кримінологічні дослідження торгівлі людьми саме в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні взагалі відсутні. У нашому комплексному дослідженні було вирішено поставлені завдання щодо: вивчення історичних та соціальних передумов криміналізації торгівлі людьми; кримінологічної характеристики кількісних і якісних показників злочинів вказаного виду; кримінологічної характеристики особистості осіб, які вчинили такі злочини; детермінації торгівлі людьми; питання впливу війни на транснаціональний характер торгівлі людьми, що надало змогу розробити методи та заходи протидії цьому виду злочинів в умовах війни в Україні.

3. Криміналізація злочинів у виді торгівлі людьми є необхідним елементом кримінально-правової політики та важливою для забезпечення правового порядку, захисту прав та свобод людини в сучасному суспільстві. З огляду на значну суспільну небезпеку торгівлі людьми та її руйнівний вплив на моральні засади суспільства, виникла необхідність жорсткої протидії цьому явищу через кримінально-правові механізми.

Дослідження соціальних передумов криміналізації торгівлі людьми дозволило виявити суспільні процеси, що сприяли визнанню цього явища злочином. Соціальна, політична та правова необхідність криміналізації злочинів у виді торгівлі людьми зумовлена як соціальними цінностями українського суспільства, так і міжнародними зобов'язаннями України. Встановлено, що суспільна небезпека цього явища зумовлена не лише порушенням

основоположних прав і свобод людини, а й стійкою здатністю адаптуватися до змін у соціальному середовищі, політичній ситуації та умовах збройного конфлікту.

4. Швидкі трансформації суспільних відносин, початок гібридної війни та повномасштабна збройна агресія рф проти України стали ключовими чинниками, що вплинули на динаміку злочинності загалом і, зокрема, на поширення злочинів у виді торгівлі людьми. Останніми роками спостерігається тенденція до зростання кількості зареєстрованих повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, передбачені статтею 149 КК України, що значною мірою зумовлене соціально-економічною нестабільністю, вимушеним переміщенням населення, зростанням рівня безробіття та зниженням рівня життя, адже це створює сприятливі умови для торгівців людьми та в цілому для злочинних угруповань, які вчиняють ці злочини.

Динаміка кримінальних правопорушень, передбачених статтею 149 КК України, у період 2014-2024 років показала незначні коливання: у період часу з 2014 року по 2022 рік загальна кількість злочинів у виді торгівлі людьми залежно від року становила від 110 злочинів до 342, при цьому до 2017 року спостерігалось зменшення рівня злочинності, а після – значний рух вгору. Однак починаючи з 2022 року загальна кількість злочинів досліджуваного виду значно зменшилась. Екстраполяція даних, здійснена за допомогою лінійної апроксимації, що передбачає перенесення динамічних рядів за період 2014–2024 років на 2025 рік, вказує на тенденцію до спадання кількості злочинів досліджуваного виду. Водночас зменшення офіційно зареєстрованих випадків торгівлі людьми в Україні після 2022 року не означає реального зниження випадків вчинення цього злочину. Навпаки, сукупність факторів, таких як окупація частини території України (станом на 2022-2023 роки значна частина Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей перебувала під контролем окупаційної влади, що унеможливорює здійснення ефективного моніторингу криміногенної ситуації та реєстрацію випадків торгівлі людьми), масова еміграція громадян за кордон, зростання латентності злочину та зміни в

механізмах його вчинення, спричинили значне ускладнення його обліку. Проведена апроксимація даних за допомогою лінії тренду ($R^2 = 0,0025$) свідчить про непряму кореляційну залежність, що пояснюється значною кількістю факторів, які можуть впливати на рівень злочинності у 2025 році. Так, здійснити прогнозування росту злочинів досліджуваного виду видається складним у зв'язку зі зменшенням територій та кількості осіб (тож прогноз є досить орієнтовним).

Аналіз форм експлуатації торгівлі людьми свідчить про те, що сексуальна експлуатація залишається найпоширенішою метою торгівлі людьми в Україні. Ця тенденція зберігається стабільною протягом усього аналізованого періоду 2014-2024 рр. Встановлено, що торгівля людьми вчиняється не лише з метою експлуатації людини, адже серед проаналізованих вироків за статтею 149 КК України 11 (що складає 10% від загальної кількості вироків) стосувалися торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками, при цьому всі 11 не були пов'язані з метою їх експлуатації (в таких випадках дітей купували задля подальшого їх усиновлення або удочеріння).

При аналізі географії можна дійти висновку, що найбільш криміналізованими є високоурбанізовані міста та регіони України, які територіально межують з іншими країнами, що, зокрема, сприяє транскордонному переміщенню жертв торгівлі людьми.

5. Структура особистості злочинця в кримінологічному контексті охоплює комплекс характерних рис, властивостей і ознак, до ключових елементів якої зазвичай належать соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально-рольові та кримінально-правові характеристики. Проведений аналіз особистості особи, яка вчиняє злочини у виді торгівлі людьми, здійснений на основі вивчення 102 обвинувальних вироків у кримінальних провадженнях за статтею 149 КК України, що містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень (в період з 2014 року по 2024 рік), а також статистичної звітності Офісу Генерального прокурора «Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» (за період з 2014 року по 2024 рік), свідчить про те, що:

1) у 55% випадків злочини досліджуваного виду вчиняються чоловіками, а у 45% відповідно – жінками (кількісне співвідношення чоловіків і жінок дещо варіюється залежно від форми експлуатації, яка є метою торгівлі людьми);

2) найбільш кримінально активними є особи у віці від 18 до 28 років та від 29 до 39 років;

3) злочини у виді торгівлі людьми майже завжди вчиняються громадянами України (89%), тоді як відсоток іноземних громадян складає всього лише 11%;

4) у 26% випадках особи мали вищу освіту, 45% – професійно-технічну освіту, 19% – повну загальну середню освіту, 7% – неповна загальна середня освіта та 3% – без освіти. Таким чином, рівень освіти осіб, засуджених за цей злочин, є досить високим;

5) 33% осіб, засуджених за торгівлю людьми, перебували у шлюбі, 56% – були неодруженими, а 11% – розлученими;

6) переважна більшість засуджених за цей злочин є безробітними (близько 75 %), що свідчить про відсутність стабільного джерела доходу та підвищену вразливість перед кримінальною діяльністю як способом отримання прибутку.

Морально-психологічний портрет осіб, які вчиняють злочини у виді торгівлі людьми, свідчить про наявність у них комплексу негативних особистісних якостей, зокрема прагнення до збагачення будь-якою ціною, егоцентризму, цинізму, емоційної холодності та відсутності емпатії. Такі особи часто сприймають злочинну діяльність як раціональну бізнес-модель, де жертви виступають засобом отримання прибутку. Водночас вони демонструють високий рівень маніпулятивності, підприємливості та соціальної адаптивності. Основним мотивом їхньої поведінки є матеріальна вигода, однак не виключається також прагнення до влади, контролю, самореалізації в кримінальному середовищі. Сформованість таких рис часто зумовлюється соціальними факторами – від рівня освіти й виховання до впливу кримінального оточення, що свідчить про складний і багатофакторний характер детермінації цієї злочинної поведінки.

В умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні механізм вчинення торгівлі людьми зазнав суттєвих трансформацій, що вплинуло на характер дій

злочинців, їхні стратегії, тактики та засоби досягнення злочинного результату. Так, механізм вчинення торгівлі людьми став більш технологічним, організованим і латентним, та йому притаманні такі характеристики, як: зміщення акценту на вразливі категорії населення (внутрішньо переміщені особи, жінки та діти, особи, які втратили житло / роботу, особи з інвалідністю, особи, які виїжджають за кордон з метою отримання тимчасового захисту, біженці); удосконалення способів вербування шляхом цифровізації процесу (використання соціальних мереж, месенджерів, фейкових оголошень про допомогу чи евакуацію з тимчасово окупованих територій, створення / використання назв та логотипів благодійних організацій чи міжнародних організацій тощо); зміна географії та маршрутів переміщення жертв торгівлі людьми (активізація експлуатації на окупованих територіях, використання нових напрямків переміщення жертв через неконтрольовані пункти пропуску та тимчасово окуповані території); виникнення нових форм експлуатації (примус до участі в бойових діях та виконання допоміжних робіт з будівництва фортифікаційних укріплень, ремонту зброї, приготування їжі, догляду за хворими чи пораненими бойовиками; використання дітей як шпигунів та залучення їх до виконання інших військових цілей (зокрема, дітей навчають «російським цінностям», активно залучають до російських молодіжних і дитячих рухів, включно з військовими, навчають військовій підготовці)).

Більшість злочинів досліджуваного виду вчиняються у співучасті: у 64% випадків – групою осіб за попередньою змовою, у 4% – групою осіб без попередньої змови, а в 1% – організованою групою. Водночас у 31% випадків злочин вчинявся одноособово. Однак, враховуючи організований характер торгівлі людьми та високий рівень латентності, офіційні статистичні дані не відображають реальних показників вчинення злочинів досліджуваного виду злочинними організаціями, для яких це є прибутковим кримінальним бізнесом.

6. Всю сукупність факторів, що обумовлюють торгівлю людьми, доцільно поділити на такі основні групи: суспільно-політичні фактори, соціально-економічні фактори, правові фактори, морально-психологічні та організаційно-

управлінські фактори. Початок гібридної війни, численні прояви сепаратизму, дестабілізація ситуації у східних регіонах України, що призвели до послаблення державного контролю над цими територіями, а також повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року створили нестабільне середовище та значно підвищили ризики потрапляння людей у ситуацію торгівлі людьми, що є фактором детермінації злочинів досліджуваного виду. Високий рівень безробіття, бідність, соціальна нерівність, зумовлені економічною дестабілізацією, виступають ключовими соціально-економічними факторами, що сприяють поширенню торгівлі людьми, та значно загострились в умовах війни, адже істотно підвищують вразливість населення та створюють сприятливе підґрунтя для злочинної діяльності. Недосконалість кримінального законодавства, а також наявні прогалини та проблеми у правовому регулюванні протидії торгівлі людьми виступають ключовими правовими чинниками, що в умовах війни значно ускладнюють ефективне правозастосування, а тому потребують вдосконалення кримінально-правових механізмів, зокрема шляхом внесення відповідних змін до законодавства. Морально-психологічні фактори сприяють поширенню кримінальної поведінки та толеруванню експлуатації, адже деградація моральних цінностей, домінування утилітарних мотивів у суспільній свідомості, зниження рівня правової культури посилюють ризики як для потенційних жертв, так і для розширення злочинних схем. Торгівля людьми зазнала значних трансформацій в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні, а недоліки в роботі правоохоронних органів, соціальних служб, відсутність ефективної міжвідомчої координації та низький рівень правової обізнаності населення, що істотно підвищують латентність торгівлі людьми та унеможливлюють своєчасне виявлення та протидію цьому злочину, в умовах війни лише загострюються.

7. Торгівля людьми належить до найбільш небезпечних форм транснаціональної організованої злочинності, яка стрімко поширюється в умовах глобалізації, технологічного прогресу, спрощення процедур перетину кордону і збільшення міграційних потоків, та збройних конфліктів. Дослідження торгівлі

людьми як однієї з форм транснаціональної злочинної діяльності дозволяє виокремити такі характерні риси, як висока технологічність, чітка організаційна структура та складна ієрархічна система, що забезпечує ефективність функціонування злочинних схем у межах кількох юрисдикцій. Ці ознаки свідчать про високий рівень впорядкованості та координації дій між її учасниками, що дозволяє розглядати торгівлю людьми як організований, стійкий і гнучкий злочинний механізм, здатний адаптуватися до нових викликів, зокрема цифровізації, міграційних криз і воєнних конфліктів. У цьому контексті торгівля людьми постає як комплексне кримінальне явище, що має високий рівень латентності, тобто значна частина злочинів залишається не виявленою чи не зафіксованою правоохоронними органами. Водночас торгівля людьми в Україні, зокрема в умовах війни, зберігає і посилює транснаціональні ознаки.

Аналіз вироків у кримінальних провадженнях показав, що у переважній більшості випадків (81%) злочинці планували переміщення потерпілих за межі державного кордону. Хоча у 66% таких випадків таке переміщення не було реалізовано з причин, що не залежали від волі винних (втручання правоохоронців, відмова жертви тощо), сам факт вербування з метою подальшого переміщення за кордон задля експлуатації потерпілих свідчить про наявність відповідного злочинного наміру. Серед основних країн призначення потерпілих від торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні визначаються рф, Туреччина та країни Близького Сходу, а також країни Європейського Союзу (зокрема, Польща, Чехія, Німеччина та інші), що свідчить про широку географію злочинів досліджуваного виду.

З початком повномасштабного вторгнення рф проблема торгівлі людьми перестала бути виключно сферою діяльності кримінальних угруповань, кланів та злочинних організацій, трансформувавшись у інструмент реалізації державної політики рф та гібридного контролю над населенням. Шляхом апробації концепції американського соціолога та політолога Чарльза Тіллі про криміналізацію держави було обґрунтовано, що діяльність рф на окупованих територіях України відповідає критеріям організованої злочинності, узаконеної

через державні механізми, що має ознаки державного рекету. В цілому, концепція криміналізації держави включає в себе ситуації, коли державні інституції або їхні представники безпосередньо залучені до злочинної діяльності та/або сприяють їй. Таким чином, злочинні дії на рівні влади рф не тільки не переслідуються, а й стають частиною політичного режиму. Цей феномен особливо актуалізувався під час збройних конфліктів, коли державні структури рф використовують незаконні методи для досягнення своїх цілей, особливо на тимчасово окупованих територіях України. Зокрема, мають місце такі факти, як: 1) примусова депортація українських дітей до рф або на території під її контролем; 2) створення фільтраційних таборів; 3) незаконна паспортизація населення на окупованих територіях; 4) використання примусової праці в окупованих регіонах; 5) здійснення масових «евакуацій» українців, що по суті є формою переміщення населення всупереч його волі під виглядом «захисту». Усі ці дії свідчать про системну, організовану політику, що має риси інституціоналізованого насильства та експлуатації, вчиненого державою-агресором. Таким чином, рф у цьому контексті не лише веде збройну агресію, але й активно впроваджує механізми, які можуть бути кваліфіковані як форми організованої злочинності, що набули державно-інституційного вигляду. Такий підхід актуалізує необхідність кримінологічного переосмислення ролі держав у процесах протидії торгівлі людьми, особливо в умовах війни та окупації.

8. Для ефективної протидії торгівлі людьми необхідно розглядати заходи не тільки з позиції реагування на вже вчинені злочини, але й через зменшення детермінантів, що сприяють виникненню цього явища. Враховуючи складність і багатоаспектність проблеми торгівлі людьми, можемо виокремити такі групи заходів: суспільно-політичні, соціально-економічні, правові, морально-психологічні та організаційно-управлінські, які повинні працювати синергічно. Обґрунтовано необхідність створення дієвої системи протидії торгівлі людьми в реаліях збройної агресії рф завдяки об'єднанню зусиль на національному та міжнародному рівнях, а для цього необхідно посилити інституційну спроможність органів, що здійснюють протидію торгівлі людьми, зокрема

шляхом вдосконалення відповідних механізмів, підвищення кадрової кваліфікації та забезпечення ресурсної підтримки.

Поряд із класичними заходами протидії обґрунтовано необхідність інтеграції сучасних цифрових інструментів у систему протидії торгівлі людьми та посилення кібербезпеки. Зокрема, доцільним є: 1) розробка національного механізму кібермоніторингу, який дозволить виявляти ресурси, що використовуються для вербування або експлуатації осіб (включаючи оголошення про фіктивну роботу, навчання, шлюбні агентства тощо); 2) встановлення алгоритмів штучного інтелекту (AI) для автоматичного виявлення ключових слів і поведінкових патернів у відкритому інтернет-просторі, які вказують на потенційне вербування; 3) моніторинг криптовалютних транзакцій, які можуть використовуватись злочинцями для приховування прибутків від торгівлі людьми, зокрема, шляхом взаємодії з криптобіржами, блокчейн-аналітиками та запровадженням процедур фінансового моніторингу ризикових операцій; 4) розробка цифрових навчальних курсів, інтерактивних платформ і чат-ботів, які підвищують обізнаність громадян про ознаки вербування, механізми самоідентифікації потенційної жертви, а також надають доступ до допомоги онлайн; 5) посилення цифрової грамотності серед представників груп ризику, зокрема внутрішньо переміщених осіб, жінок, дітей, осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, безробітних, а також осіб, які виїжджають за кордон в пошуках прихистку або працевлаштування – шляхом інформаційних кампаній у соціальних мережах (Instagram, TikTok, Facebook, YouTube тощо), створення інфографіки, відеороликів, співпраця з лідерами думок та інфлюенсерами для ефективної комунікації.

На підставі аналізу статистичної звітності та вироків у кримінальних провадженнях обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального законодавства, посилення правового захисту постраждалих осіб та міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми. В цьому контексті важливо враховувати специфічні виклики, з якими стикається Україна в умовах гібридної війни та повномасштабного вторгнення рф. Зокрема, є необхідним внесення змін

до Кримінального кодексу України у випадках вчинення злочинів в умовах воєнного чи надзвичайного стану (необхідно доповнити ч. 3 ст. 149 КК України кваліфікуючою ознакою «вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану»). Тобто запропоновано викласти текст ч. 3 ст. 149 КК України в наступній редакції «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, або вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої».

9. Зважаючи на високий рівень латентності та транснаціональний характер торгівлі людьми, міжнародне співробітництво стає ключовим інструментом у протидії торгівлі людьми. Враховуючи, що на законодавчому рівні не закріплене поняття «міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми», то запропоновано під ним розуміти організовану, спільну діяльність держав, спрямовану на подолання торгівлі людьми шляхом попередження і боротьби з нею, та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, що передбачає встановлення взаємних зобов'язань для досягнення спільних цілей шляхом правової допомоги, обміну інформацією, координації дій на міжнародному рівні, проведення спільних операцій та розслідування, а також створення ефективних інституцій для захисту та допомоги постраждалим особам.

Міжнародному співробітництву в умовах збройних конфліктів та війни притаманні специфічні ознаки, що визначаються змінами в характері злочинності, а також новими викликами, які постають перед державами та міжнародними організаціями, а саме: 1) обов'язковий характер участі держав; 2) дотримання основоположних принципів; 3) дотримання міжнародно-правових норм задля посилення співпраці; 4) координаційний та

скоординований характер співробітництва; 5) гнучкість і адаптивність механізмів співпраці; 6) мобілізація міжнародних ресурсів та підтримка постраждалих осіб; 7) використання технологій та інновацій для боротьби з новими формами злочинності; 8) залучення міжнародних правових механізмів для забезпечення правосуддя та відновлення справедливості.

Обґрунтовано, що збройні конфлікти створюють специфічні умови для реалізації міжнародного співробітництва, зокрема у зв'язку з порушенням територіальної цілісності, обмеженим доступом до тимчасово окупованих територій та змін в інфраструктурі, що є серйозною перешкодою для ефективного виконання міжнародних угод та виконання зобов'язань. Для подолання цих труднощів необхідно адаптувати міжнародне право до специфіки збройних конфліктів, враховувати нові форми експлуатації людей, а також зміцнити координацію між державами, міжнародними організаціями та неурядовими структурами. Проблема повернення примусово депортованих осіб, зокрема дітей, також демонструє необхідність в удосконаленні міжнародних механізмів, оскільки такі злочини потребують негайного реагування і взаємодії на всіх рівнях.

Для того, аби міжнародне співробітництво було гнучким і адаптивним до швидкої реакції на зміни, що відбуваються під час війни та збройних конфліктів, необхідно впроваджувати інноваційні технології та розробити нові стратегії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 4.3 million under temporary protection in December 2024. *Eurostat*. 2025. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250210-1> (дата звернення: 18.03.2025).
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions : Commission staff working document (Ukraine 2024 Report). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52024SC0699> (дата звернення: 18.03.2025).
3. Global Peace Index 2024 report. *Vision of Humanity*. 2025. URL: <https://www.visionofhumanity.org/maps/#/> (дата звернення: 18.03.2025).
4. Guidance Note on addressing the risks of trafficking in human beings related to the war in Ukraine and the ensuing humanitarian crisis of May 04, 2022. *Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (GRETA)*. URL: <https://rm.coe.int/guidance-note-on-addressing-the-risks-of-trafficking-in-human-beings-r/1680a663e2> (дата звернення: 18.03.2025).
5. IOM Warns of Increased Risk of Trafficking in Persons for People Fleeing Ukraine. *International Organization for Migration*. 2022. URL: <https://www.iom.int/news/iom-warns-increased-risk-trafficking-persons-people-fleeing-ukraine> (дата звернення: 18.03.2025).
6. Psaledakis D., Singh K. US to provide short-term funding for program tracking abducted Ukrainian children. *Reuters*. 2025. URL: <https://www.reuters.com/world/us/us-provide-short-term-funding-program-tracking-abducted-ukrainian-children-2025-03-28/> (дата звернення: 30.03.2025).
7. Tilly C. Collective Violence, Contentious Politics, and Social Change. 1st Edition. Routledge : New York, 2017. 420 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315205021> (дата звернення: 18.03.2025).

8. Ukraine Refugee Situation. *Operation Data Portal*. 2025. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.164698%209952-176134281.1646551413 (дата звернення: 18.03.2025).

9. Авраменко О. В. Розмежування торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини із суміжними складами злочинів. *Боротьба з торгівлею людьми* : тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21 червня 2013 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 6 – 9.

10. Андрушко А. В. Внутрішньо переміщені особи як потенційні жертви торгівлі людьми. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 20 квітня 2018 р.) / за заг. ред. О. Я. Рогача, Я. В. Лазура, М. В. Менджул. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2018. С. 138 – 141.

11. Андрушко А. В. Генезис законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти особистої свободи людини (X – XVIII століття). *Jurnalul juridic national : teorie și practică*. 2017. № 6-1 (28). С. 99 – 103.

12. Андрушко А. В. Злочини проти волі, честі та гідності особи (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Ужгород, 2021. 675 с.

13. Андрушко А. В. Кримінологічна характеристика та основні напрями запобігання торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 1. С. 162 – 171.

14. Андрушко А. В. Мета експлуатації як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони торгівлі людьми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 229 – 237.

15. Андрушко А. В. Об'єктивна сторона торгівлі людьми. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 3 (17). С. 40 – 75.

16. Андрушко А. В. Сучасний стан і ключові тенденції торгівлі людьми в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 2. Ч. 3. С. 7 – 15.

17. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : Ваїте, 2020. 560 с.

18. Андрушко А. В. Торгівля людьми, вчинена з метою експлуатації у формі вилучення органів (кримінологічний аспект). *Експлуатація як складова торгівлі людьми : виміри, тенденції та шляхи протидії* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 06-07 червня 2019 р.) / упор. О. М. Балинська, Г. Я. Савчин. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 9 – 14.

19. Андрушко А. В. Торгівля людьми, вчинена з метою експлуатації у формі примусової праці : кримінологічна характеристика та основні напрями запобігання. *Правове регулювання та економічні свободи і права : монографія* / за ред. проф. М. Савчина. Ужгород : Видавництво «РІК-У», 2020. С. 188 – 212.

20. Аркуша Л. І. Поняття та класифікація злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 3. С. 220 – 223.

21. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження) : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 456 с.

22. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2007. 200 с.

23. Батиргареева В. С. Кримінологічний аналіз латентної рецидивної злочинності. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии* : сб. науч. ст. / ОНЮА ; под ред. : М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. Одесса, 2007. С. 106 – 113.

24. Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2019 році. *Державна служба статистики України*. 2020. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.03.2025).

25. Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2020 році. *Державна служба статистики України*. 2021. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.03.2025).

26. Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2021 році. *Державна служба статистики України*. 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.03.2025).

27. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX – XX ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.

28. Бурдоносова М. А. Правовий нігілізм як форма деформації правової свідомості населення. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 54 – 60.

29. Василевич В. В. Методи прогнозування злочинності в установах виконання покарань. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 25. С. 57 – 66.

30. Вербенський М. Г. Кримінологічна характеристика транснаціональної організованої злочинності у сфері торгівлі людьми. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 1. С. 16 – 23.

31. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність : кримінологічна характеристика та шляхи запобігання : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 42 с.

32. Внутрішньо переміщені особи. *Державне підприємство Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України*. 2024. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo> (дата звернення: 18.03.2025).

33. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.

34. Волощук О. Т. Торгівля людьми та незаконне ввезення мігрантів : проблеми розмежування. *Правові виклики сучасності : міжнародна міграція в умовах глобалізації* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (м. Чернівці,

23 жовтня 2020 р.). Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 144 – 146.

35. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник. 5-те вид., перероб. і допов. Київ : Істина, 2005. 768 с.

36. Голина В. В., Батыргареева В. С. Проблемы борьбы с преступлениями против личной свободы человека в Украине. *Проблеми законності*. 2001. Вип. 49. С. 131 – 141.

37. Голіна В. В. Проблема кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3 (82). С. 107 – 116.

38. Головкін Б. М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. № 1. С. 106 – 111.

39. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні : феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 432 с.

40. Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1 (5). С. 1 – 9.

41. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274 – 280.

42. Горбасенко П. В. Загальні положення методики розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 220 с.

43. Горбасенко П. В. Загальні положення методики розслідування торгівлі людьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 22 с.

44. Григорчак Д. В. Торгівля людьми в реаліях масштабної військової агресії в Україні. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 517 – 520.

45. Гриньків О. О. Проблемні питання протидії торгівлі людьми. *Часопис Київського університету права*. 2024. Вип. 2. С. 121 – 125.
46. Даньшин И. Н. Преступность : понятие и общая характеристика, причины и условия : пособие. Киев : УМК ВО, 1988. 88 с.
47. Денисов С. Ф., Сердюк П. П. Вдосконалення законодавства щодо відповідальності за торгівлю жінками. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 2. С. 48 – 58.
48. Денисов С. Ф., Сердюк П. П. Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони торгівлі людьми. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 3. С. 191 – 203.
49. Діти війни (24 лютого 2022 – 31 березня 2025). *Державний портал розшуку дітей*. 2025. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 18.03.2025).
50. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства від 07 вересня 1956 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140716__529193 (дата звернення: 18.03.2025).
51. Доповідь Державного Департаменту США про торгівлю людьми – 2019 рік. *U.S. Embassy in Ukraine*. 2019. URL: https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/Ukraine-2019-TIP_-Country-Narrative-FINAL_Ukr-new-.pdf (дата звернення: 18.03.2025).
52. Доповідь Державного Департаменту США про торгівлю людьми – 2024 рік. *U.S. Embassy in Ukraine*. 2024. URL: https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/UKRAINE-2024-TIPR_Narrative_UKR.pdf (дата звернення: 18.03.2025).
53. Дрьомін В. М. Злочинність як соціальна практика : інституціональна теорія криміналізації суспільства : монографія. Одеса : Юридична література, 2009. 616 с.
54. Дрьомін В. М. Кримінологія війни : методологічні засади. *Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив*

воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.). Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2022. С. 16 – 19.

55. Дрьомін В. М., Стрелковська Ю. О. Кримінологія : навчально-методичний посібник для студентів факультету заочного та вечірнього навчання (заочної форми навчання). Одеса : ВМВ, 2013. 100 с.

56. Дудоров О. О. Кримінальне право : теорія і практика (вибрані праці). Київ : ВАІТЕ, 2017. 872 с.

57. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#n1299 (дата звернення: 18.03.2025).

58. Забуга Ю. Ю., Михайліченко Т. О. Форми експлуатації людини : частина І. *Форум права*. 2020. № 62 (3). С. 29 – 43.

59. Забуга Ю. Ю., Михайліченко Т. О. Форми експлуатації людини : частина ІІ. *Форум права*. 2021. № 68 (3). С. 38 – 51.

60. Забуга Ю. Ю., Михайліченко Т. О. Форми експлуатації людини за чинним КК України. *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. XI Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (м. Київ, 20 листопада 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 290 – 293.

61. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 18.03.2025).

62. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

63. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 712 с.

64. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Киев : Юринком Интер, 1999. 240 с.

65. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навчальний посібник. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.

66. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. 264 с.

67. Іващенко В. О. Історико-правовий аналіз норм міжнародного права про боротьбу з рабством. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 3. С. 78 – 80.

68. Ілляшенко О. В. Підходи до визначення детермінантів незаконної торгівлі органами і тканинами людини та шляхи оптимізації запобігання вказаним правопорушенням. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 6. Т. 2. С. 175 – 179.

69. Йосипів А. О. Протидія торгівлі людьми : кейс заняття на тему. Львів, 2021. 48 с.

70. Коваль Н. В. Соціально-економічна нерівність в Україні та світі : проблеми оцінювання та шляхи їх вирішення. *Економіка та держава*. 2016. № 2. С. 46 – 50.

71. Козаченко А. В., Клёван Н. В. Феномен транснациональной преступности : научно-практическое пособие. Николаев : ООО «Фирма «Илион», 2009. 408 с.

72. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення: 18.03.2025).

73. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29 від 28 червня 1930 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text (дата звернення: 18.03.2025).

74. Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/141093_141093 (дата звернення: 18.03.2025).

75. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text (дата звернення: 18.03.2025).

76. Корнякова Т. В., Юзікова Н. С. Кримінологія : навч. посіб. для підготовки до екзаменів. Дніпропетровськ, 2015. 100 с.
77. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ : Атіка, 2008. 352 с.
78. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Київ : ВД «Дакор», 2013. 786 с.
79. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 528 с.
80. Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. для студентів юрид. ВНЗ / за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. 677 с.
81. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.03.2025).
82. Кримінальний кодекс України : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 грудня 1960 р. № 2000-05 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 18.03.2025).
83. Кримінологія : Загальна та Особлива частини : підручник / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. 513 с.
84. Кримінологія : Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.
85. Кримінологія : навч. посіб. / О. С. Стеблинська та ін. Київ : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. 126 с.
86. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.

87. Кримінологія. Навчально-методичний посібник / В. М. Дрьомін, Ж. В. Мандриченко, Т. В. Мельничук, Ю. О. Стрелковська, А. І. Марчук, А. М. Ізовіта, С. А. Ілько, Н. О. Федчун, В. Я. Цитряк. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 144 с.

88. Курс кримінології : підручник. У 2 кн. Кн. 1. Загальна частина / за ред. О. М. Джузи ; Нац. акад. внутр. справ України. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 351 с.

89. Куц В. М., Орлеан А. М. Прокурорські засоби протидії торгівлі людьми : наук.-практ. посібник. Київ : Варта, 2007. 168 с.

90. Леган І. М. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 328 с.

91. Лизогуб Я. Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини : порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 20 с.

92. Лизогуб Я. Г., Яценко С. С. Протидія торгівлі людьми : аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства : навч. посібник. Київ : Атіка, 2005. 240 с.

93. Ліпкан В. А., Кушнір О. В. Правові та організаційні засади взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми : монографія. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2013. 376 с.

94. Лісіцина Ю. О., Серкевич І. Р. Особливості розслідування злочинів у сфері торгівлі людьми : криміналістичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 461 – 464.

95. Мельник М. І. Помилкова криміналізація : види, причини та наслідки. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 5. С. 94 – 99.

96. Мельнікова О. О. Торгівля людьми як форма транснаціональної злочинної діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 36 – 39.

97. Миронюк Т. В. Торгівля людьми як глобальна проблема сучасності. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 259 – 262.

98. Мислива О. О. Об'єкт та предмет злочинних посягань у сфері трансплантації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 450 – 459.

99. Михайленко Д. О. Протидія торгівлі людьми як один із напрямів подолання транснаціональної злочинності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 34 (3). С. 38 – 41.

100. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 18.03.2025).

101. Набруско М. С. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності на початковому етапі розслідування торгівлі людьми / за заг. ред. проф. М. А. Погорецького. Київ : Алерта, 2016. 204 с.

102. Навчально-методичні матеріали для слухачів 4 курсу / за ред. Ю. В. Опалинського. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2013. 285 с.

103. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Кантон, А.С.К., 2001. 1104 с.

104. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

105. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : у 2-х т.Т.2 : Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків : Право, 2013. 1040 с.

106. Наумова О. С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 245 с.

107. Негодченко Д. О. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми в Україні та інших країнах : порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 22 с.

108. Небитов А. А. Концептуальні засади кримінально-правової характеристики сексуальної експлуатації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2 (10). С. 50 – 61.

109. Небитов А. А. Сексуальна експлуатація в Україні : кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : монографія. Київ : Освіта України, 2016. 464 с.

110. Небитова Н. Ю. Адміністративно-правові засади взаємодії органів Національної поліції України з державними та громадськими інституціями у сфері протидії торгівлі людьми : дис. ... д-ра. філос. : 081 «Право». Київ, 2023. 243 с.

111. Никифоряк Л. П., Орлеан А. М. Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми. Київ : Видавництво «Фенікс», 2019. 120 с.

112. Орлеан А. М. Кримінально-правова кваліфікація торгівлі людьми : науково-практичний коментар до ст. 149 КК України. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 64. С. 28 – 40.

113. Орлеан А. М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації : монографія. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2014. 456 с.

114. Орлеан А. М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.

115. Орлеан А. М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 226 с.

116. Орлеан А. М., Пустова О. В. Протидія торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці : науково-практичний посібник. Київ : Фенікс, 2013. 152 с.

117. Пайовик Б. Д. Економічна історія України і світу : підручник / за ред. Б. Д. Лановика. Київ : Вікар, 1999. 737 с.

118. Пилипенко В. П. Міжнародно-правова криміналізація примушування до громадянства держави-окупанта. *Воєнний стан : теоретико-праксеологічні*

проблеми юриспруденції : колективна монографія. Львів : Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 367 – 384.

119. Підгородинський В. М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 219 с.

120. Підгородинський В. М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 19 с.

121. Підгородинський В. М. Еволюція нормативного регулювання торгівлі людьми в історії людства. *Актуальні проблеми держави та права*. 2009. Вип. 47. С. 173 – 181.

122. Підгородинський В. М. Сутність рабства в контексті існування проблеми торгівлі людьми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 856 – 859.

123. Пітер Л. «Нас вивезли примусово». Тисячі маріупольців тепер – у Росії. *BBC News Україна*. 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60871609> (дата звернення: 18.03.2025).

124. Плакса Н. О. Кримінально-правова характеристика злочину торгівлі людьми. *Науковий потенціал майбутнього України на шляху до європейської інтеграції* : матеріали конференції (м. Донецьк, 26 березня 2004 р.). Донецьк, 2004. С. 160 – 162.

125. Політова А. С. Детермінанти торгівлі людьми. *Протидія кіберзагрозам та торгівлі людьми* : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 листопада 2019 р.). Харків : ХНУВС, 2019. С. 197 – 199.

126. Політова А. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Донецьк, 2007. 241 с.

127. Політова А. С. Практика притягнення до кримінальної відповідальності за статтею 149 КК та шляхи підвищення її ефективності.

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2013. Вип. 2. С. 306 – 314.

128. Попович О. В. Принципи криміналізації : поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110-2 КК України). *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 4. С. 209 – 214.

129. Посібник по наданню допомоги потерпілим від торгівлі людьми : посіб. для працівників правоохоронних органів, викл. та курсантів навч. закл МВС ; заг. ред. О. М. Бандурка. Київ : «Ла-Страда_Україна», 1999. 89 с.

130. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1997. 547 с.

131. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

132. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 червня 2023 р. № 496-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

133. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2012-%D0%BF#n9> (дата звернення: 18.03.2025).

134. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 вересня 2011 р. № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

135. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

136. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання до неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, від 15 листопада 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text (дата звернення: 18.03.2025).

137. Пустова Н. О. Поняття, підстави та способи декриміналізації у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2023. 270 с.

138. Раковська Ю. В. Зростаюча загроза торгівлі людьми для біженців, внутрішньо переміщених осіб та осіб, які шукають притулку. *Молодий вчений*. 2016. № 11. С. 320 – 323.

139. Раковська Ю. В. Проблема торгівлі людьми у контексті прав людини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 361 – 366.

140. Раковська Ю. В. Процес інституціоналізації торгівлі людьми в сучасних умовах. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 5. С. 146 – 149.

141. Раковська Ю. В. Соціально-економічні аспекти детермінації та протидії торгівлі людьми. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 38. С. 353 – 361.

142. Раковська Ю. В. Соціально-правова природа та детермінація торгівлі людьми : кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2011. 214 с.

143. Результати опитування щодо виявлення ризиків потрапляння до ситуації торгівлі людьми, трудової чи сексуальної експлуатації та насильства під час війни в Україні. *Громадська організація «Ла Страда-Україна»*. 2022. URL: https://la-strada.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/hl-monitoring-analysis-tip_infographics.pdf (дата звернення: 18.03.2025).

144. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу»

(справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 01 червня 2016 р. № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

145. Сайплові М. В. Підстави криміналізації суспільно небезпечних посягань у сфері державної охоронної діяльності. *Взаємодія громадянського суспільства, особи і держави : вектор удосконалення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 25-й річниці Конституції України (м. Київ, 22 червня 2021 р.). Київ : Київ. регіон-ний центр НАПрН України, 2021. С. 214 – 218.

146. Санакоєв Д. Б. Історичний аналіз розвитку законодавчих норм про «торгівлю людьми» в Україні X-XV століть. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 2. С. 207 – 214.

147. Свінцицька О. П. Розслідування торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 285 с.

148. Свінцицька О. П. Розслідування торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 20 с.

149. Сєрова І. І. Визначення понять «торгівля людьми» та «нелегальне переправлення мігрантів» у міжнародному праві : проблеми та перспективи. *Юридичний журнал : аналітичні матеріали, коментарі, судова практика*. 2005. № 12. С. 78 – 82.

150. Сєрова І. І. Проблеми визначення дефініцій «торгівля людьми» та «нелегальне переправлення мігрантів» у міжнародному праві. *Держава і право. Серія : Юридичні і політичні науки*. 2001. Вип. 12. С. 524 – 530.

151. Скулиш Є. Д. Транснаціональна торгівля людьми. *Ерліхівський збірник*. 2005. Вип. 4-5. С. 199 – 201.

152. Слотвінська Н. Д. Причини, види та наслідки помилкової криміналізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2022. № 1 (33). С. 206 – 211.

153. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.

154. Тиндик Н. П. Торгівля людьми – фактор загрози національній безпеці України. *Боротьба з торгівлею людьми* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 26 червня 2008 р.). Донецьк : Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2008. С. 229 – 230.

155. Ткачова А. В. Детермінація насильницької злочинності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 170 – 178.

156. Ткачук А. С. Деформації правосвідомості : їх сутність та наслідки. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 43. С. 56 – 63.

157. Україна як країна призначення для торгівлі людьми : матеріали для практичного використання працівниками прикордонної служби, правоохоронних органів та суддями / М. О. Васильєва, В. В. Касько, А. М. Орлеан, О. В. Пустова. Київ : Фенікс, 2012. 120 с.

158. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія. Київ : Атіка, 2004. 280 с.

159. Філашкін В. С. Криміналістичне забезпечення розслідування торгівлі людьми (міжнародне співробітництво) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 194 с.

160. Філашкін В. С. Протидія торгівлі людьми на міжнародному рівні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 237 – 242.

161. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2021. 489 с.

162. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика української держави : теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. 332 с.

163. Фріцький О. Ф. Конституційне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 536 с.

164. Шалгунова С. А. Дослідження особи злочинця в кримінології. *Науковий вісник юридичної академії МВС України*. 2005. № 4. С. 291 – 296.

165. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 464 с.

166. Щодо запобігання торгівлі людьми в умовах воєнної агресії : лист Міністерства освіти і науки України від 25 березня 2022 р. № 1/3663-22. URL: <https://mon.gov.ua/npa/shodo-zapobigannya-torgivli-lyudmi-v-umovah-voyennoyi-agresiyi> (дата звернення: 18.03.2025).

167. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/images/documents/annual-report-2023.pdf> (дата звернення: 18.03.2025).

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці здобувача, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Григорчак Д. В. До питання використання цифрових технологій для вербування у торгівлі людьми в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 355-358. URL: http://lsej.org.ua/10_2024/84.pdf; DOI: 10.32782/2524-0374/2024-10/82
2. Григорчак Д. В. Соціальні передумови криміналізації злочинів у виді торгівлі людьми в умовах війни в Україні. *Legal Bulletin*. 2025. № 1 (15). С. 122-129. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/530>; DOI: 10.31732/2708-339X-2025-15-A17
3. Дикий О. В., Григорчак Д. В. Кримінологічний аналіз торгівлі людьми в Україні: кількісні та якісні показники в умовах війни. *Legal Bulletin*. 2025. № 2 (16). С. 158-168. URL: <https://dspace.krok.edu.ua/server/api/core/bitstreams/%202642f512-7ad2-4458-a5a6-a0%20a78170ef37/content>; DOI: 10.31732/2708-339X-2025-16-B20
4. Григорчак Д. В. Кримінологічна характеристика особистості особи, яка вчиняє злочини у виді торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 527-529. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2025/128.pdf; DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/126>

***Наукові праці здобувача, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації
та додатково відображають її наукові результати***

5. Григорчак Д. В. Кримінологічні особливості особи-торгівця людьми. *Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю. П. Аленіна (м. Одеса, 20 листоп. 2021 р.) / відповід. ред. : Л. І. Аркуша, О. О. Торбас, В. А. Завтур; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. С. 272-276. URL: <https://hdl.handle.net/11300/18661>

6. Григорчак Д. В. Торгівля людьми в реаліях масштабної військової агресії в Україні. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 517-520. URL: <https://hdl.handle.net/11300/19985>

7. Hryhorchak D. V. Human trafficking as a threat to civilization in the realities of military aggression in Ukraine. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.) / уклад. : Л. І. Аркуша, О. О. Торбас, В. А. Завтур; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 255-259. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25266>

8. Григорчак Д. В. Протидія торгівлі людьми в умовах війни та глобальних викликів XXI століття. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса,

19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юридика, 2023. Т. 2. С. 417-419. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26779>

9. Григорчак Д. В. Теоретико-методологічні основи вивчення злочинів у виді торгівлі людьми в умовах війни в Україні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 8 (68). С. 102-108. URL: <https://kelmczasopisma.com/%20public/en/viewpdf/12880>; DOI: 10.51647/kelm.2024.8.14

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювались під час засідання кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати наукового дослідження були оприлюднені на: Міжнародній науково-практичній конференції присвяченій до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю. П. Аленіна «Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи» (м. Одеса, 20 листопада 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)» (м. Одеса, 17 червня 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України «Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності» (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 року).

Додаток 2

Результати вивчення вироків у кримінальних провадженнях при вчиненні злочинів, передбачених статтею 149 КК України, що були ухвалені в період з 2014 по 2024 рр. на всій території України (всього 102 вирoki)

1. Рік вчинення злочину	
2014	19
2015	24
2016	24
2017	35
2018	21
2019	0
2020	0
2021	0
2022	0
2023	0
2024	0
2. Рік ухвалення вироку судом	
2014	6
2015	11
2016	19
2017	16

2018	22
2019	14
2020	3
2021	4
2022	5
2023	2
2024	0
3. Кваліфікація діяння засудженого за частиною статті КК України	
За частиною 1 статті 149 КК України	17
За частиною 2 статті 149 КК України	79
За частиною 3 статті 149 КК України	13
4. Адміністративно-територіальна одиниця, де було вчинено злочин	
АР Крим	0
Вінницька область	1
Волинська область	2
Донецька область	0
Дніпропетровська область	7
Житомирська область	0
Закарпатська область	5
Запорізька область	3
Івано-Франківська область	1
Київська область	11

Кіровоградська область	0
Луганська область	0
Львівська область	15
Миколаївська область	1
Одеська область	22
Полтавська область	3
Рівненська область	3
Сумська область	4
Тернопільська область	7
Харківська область	14
Херсонська область	2
Хмельницька область	5
Черкаська область	3
Чернівецька область	1
Чернігівська область	5
м. Київ	10
м. Севастополь	0
5. Місце вчинення злочину (тип адміністративно-територіальної одиниці)	
Місто	91
Село	8
Селище міського типу	1

6. Пора року при вчиненні злочину	
Зима	40
Весна	51
Літо	61
Осінь	37
7. Пора доби при вчиненні злочину	
Ранок (з 6:00 до 11:00)	20
День (з 11:00 до 18:00)	77
Вечір (з 18:00 до 22:00)	40
Ніч (з 22:00 до 06:00)	17
8. Суб'єкт злочину	
Загальний суб'єкт злочину	88
Службова особа	0
Батьки, усиновителі, опікуни чи піклувальники	14
9. Співвідношення злочинців за статтю	
Жіночої статті	49
Чоловічої статті	59
10. Співвідношення злочинців за громадянством	
Громадянин України	91
Громадянин іншої держави	13
Особа без громадянства	0
11. Співвідношення злочинців за рівнем освіти	

Неповна середня загальна освіта	5
Повна середня загальна освіта	14
Середня професійна освіта	33
Вища професійна освіта	19
Відсутня будь-яка освіта	2
12. Співвідношення злочинців за сімейним станом	
Одружений	31
Неодружений	52
Розлучений	5
13. Суб'єкт злочину за трудовим статусом	
Безробітний	68
Службовець	1
Кваліфікований робітник	5
Приватний підприємець	5
Пенсіонер	1
Студент вищого навчального закладу	6
Фахівець сфери науки, освіти, охорони здоров'я	0
Працює на керівних посадах	3
14. Місце проживання суб'єкта злочину	
Мешканець міста	77
Мешканець селища	1
Мешканець села	5

Без постійного місця проживання	2
15. Співвідношення злочинців за наявністю на утриманні осіб	
Неповнолітні діти	49
Непрацездатні батьки	9
Інші недієздатні особи	1
16. Перебування особи, що вчинила злочин, на обліку у лікарів	
Психолога	2
Нарколога	1
Не перебуває	44
17. Характеристика злочинця за місцем проживання / роботи	
Позитивна	57
Посередня	16
Негативна	1
18. Співвідношення злочинців за наявністю у них судимостей	
Відсутня	86
Є, за насильницькі злочини, корисливі злочини	9
Не судимий відповідно до статті 89 КК України	11
19. Форма співучасті при вчиненні злочинів	
Без співучасті, одноособово	32
Групою осіб, без попередньої змови	4
Групою осіб, за попередньої змови	65
Організованою групою	1

Злочинною організацією	0
20. Кількість співучасників	
Два	49
Три	20
Чотири	1
П'ять і більше	0
21. Чи було вчинено злочин у співучасті з громадянином іншої держави	
Так (громадянин рф)	5
Так (громадянин іншої держави)	5
Ні	4
22. Відношення особи до вчиненого неї злочину	
Визнає вину	82
Частково визнає вину	10
Повністю не визнає вину	9
23. Кількість епізодів вчинених злочинів	
Один	34
Від 2 до 5	61
Від 6 до 10	6
Більше 10	1
24. Спосіб вчинення злочину пов'язаний з	
із використанням примусу	3
із використанням викрадення	0

із використанням обману	13
із використанням шантажу	0
із використанням матеріальної чи іншої залежності потерпілого	5
із використанням уразливого стану потерпілого	93
із використанням підкупу третьої особи, яка контролю потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію	0
із застосуванням чи погрозою застосування насильства	1
із використанням службового становища або стану матеріальної чи іншої залежності	0
із скрутним матеріальним становищем	3
із небажанням виховувати дитину	3
із складним життєвим становищем	1
25. Чи використовувались злочинцем цифрові технології під час вербування потерпілих?	
Так, соціальні мережі або месенджери (Facebook, Instagram, Telegram, WhatsApp, Viber, TikTok, Twitter, LinkedIn, Snapchat, Discord, Reddit, WeChat, QQ, Odnoklassniki, VKontakte, Clubhouse тощо)	26
Так, сайти з пошуку роботи або оголошень (OLX, Work.ua, Rabota.ua, Jooble, Indeed, LinkedIn Jobs, HH.ua, Glassdoor, Monster, Craigslist, Upwork, Fiverr, Freelancer тощо)	4
Так, даркнет або анонімні платформи (форуми в даркнеті, TOR, I2P, ZeroNet, Telegram-канали з обмеженим доступом, Silk	0

Road, AlphaBay, Hydra, анонімні криптовалютні платформи тощо)	
Так, електронна пошта, телефонні дзвінки або платформи для відеозв'язку (Gmail, Yahoo Mail, Outlook, ProtonMail, Tutanota, Zoho Mail, SMS, мобільні дзвінки, Skype, Zoom, Microsoft Teams, Google Meet, FaceTime, Signal, Line, Wire, ICQ тощо, без використання соцмереж або сайтів з пошуку роботи)	43
Ні, не використовувались (вербування відбулось особисто або через знайомих)	47
26. Чи відбулось переміщення потерпілого за кордон?	
Так, в рф	8
Так, в країни ЄС (Польща, Німеччина, Чехія, Італія, Франція, Іспанія, Угорщина, Румунія, Словаччина тощо)	2
Так, в Туреччину або країни Близького Сходу (ОАЕ, Саудівська Аравія, Катар, Йорданія, Ізраїль, Єгипет тощо)	7
Так, у Китай або інші країни Азії (Індія, Японія, Південна Корея, Таїланд, Малайзія, Індонезія, В'єтнам, Сінгапур тощо)	0
Так, у США, Канаду або Латинську Америку (Мексика, Бразилія, Аргентина, Колумбія, Чилі тощо)	0
Ні, оскільки переміщення за кордон не планувалось	21
Ні, не відбулось через обставини, що не залежали від злочинця (переміщення планувалось)	74
27. Форма експлуатації	
Всі форми сексуальної експлуатації	79

Використання в порнобізнесі	2
Примусова праця або примусове надання послуг	4
Рабство або звичаї, подібні до рабства	0
Підневільний стан	0
Залучення в боргову кабалу	2
Вилучення органів	0
Проведення дослідів над людиною без її згоди	0
Усиновлення (удочеріння) з метою наживи	0
Примусова вагітність або примусове переривання вагітності	0
Примусове одруження	0
Примусове втягнення у зайняття жебрацтвом	7
Втягнення у злочинну діяльність	0
Втягнення у злочинну діяльність	0
Інше	11
28. Чи здійснювалась експлуатація?	
Так, в межах України	5
Так, на тимчасово окупованих територіях України	0
Так, за кордом (на території рф)	6
Так, за кордоном (інші країни)	7
Ні, не здійснювалась	93
29. Кількість потерпілих осіб (в межах кримінального провадження)	
Один	29

Два	21
Три	20
Чотири	17
П'ять	7
Шість	2
Сім	4
Одинадцять	1
Сімнадцять	1
30. Співвідношення потерпілих за статтю	
Жіночої статі	90
Чоловічої статі	16
31. Співвідношення потерпілих за віком	
Повнолітні	89
Неповнолітні (з 14 до 18 років)	4
Малолітні (до 14 років)	14
32. Встановлені судом обставини, які пом'якшують покарання	
З'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину	82
Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди	9
Надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину	0

Вчинення злочину неповнолітнім	0
Вчинення злочину жінкою в стані вагітності	4
Вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин	7
Вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність	0
Вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності	0
Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину	0
33. Встановлені судом обставини, які обтяжують покарання	
Вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів	3
Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28)	1
Вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату	0
Вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку	0
Тяжкі наслідки, завдані злочином	0
Вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані	0
Вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або ін. особи, з якою винний перебува (перебував) у сімейних або близьких відносинах	0

Вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності	0
Вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного	0
Вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством	0
Вчинення злочину з особливою жорстокістю	0
Вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій	0
Вчинення злочину загальнонебезпечним способом	0
Вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів	0
Вказані обставини не встановлені	98
34. Призначення покарання	
Позбавленням волі на певний строк без конфіскації майна	90
Позбавлення волі на певний строк з конфіскацією майна	12
Обмеження волі	2
Штраф	1
35. Строк призначеного покарання у виді позбавлення волі на певний строк	
Від 1 до 3 років	7
Від 4 до 6 років	87

Від 7 до 9 років	7
10 і більше	0
36. Чи реально злочинець відбував покарання у виді позбавлення волі?	
Так	30
Ні	72
37. Звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням (за статтею 75 КК України)	
Застосовується	72
Не застосовується	30
38. Застосування до особи запобіжного заходу у виді тримання під вартою	
Застосовується	46
Не застосовується	59
39. Відшкодування шкоди, завданої злочином	
Відшкодовано	10
Не відшкодовано	87
40. Супутні злочини	
Передбачений статтею 263 КК України	2
Передбачений статтею 301 КК України	1
Передбачений статтею 302 КК України	5
Передбачений статтею 303 КК України	4
Передбачений статтею 357 КК України	2

Передбачений статтею 358 КК України	1
Інше	2

Прокуратура України
ОФІС ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА

вул. Різницька, 13/15, м. Київ, 01011 факс: (044) 280-26-03
e-mail: office@gp.gov.ua, web: www.gp.gov.ua
Код ЄДРПОУ 00034051

06.03.2025 № 24/3-397Вих-25

На № _____ від _____

Діані Григорчак
dianagrigorchak21@gmail.com

Ваш запит про надання інформації щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень (проваджень), передбачених статтею 149 Кримінального кодексу України, по Україні та у розрізі областей за 2021–2024 роки розглянуто.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом.

Надаємо відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень (проваджень), передбачених статтею 149 (торгівля людьми) Кримінального кодексу України, у розрізі областей України відповідно до звітності за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» упродовж 2021–2024 років.

У разі незгоди з відповіддю Ви вправі її оскаржити відповідно до статті 23 Закону України «Про доступ до публічної інформації» до керівництва Офісу Генерального прокурора або до суду.

Додаток: 1 арк.

**Начальник відділу розгляду
запитів на публічну інформацію**

Наталя ТЕЛІЧКО

Офіс Генерального прокурора
06.03.2025 №27/3-397ВИХ-25

Відомості про зареєстровані кримінальні правопорушення (прорахунки) упродовж січня-грудня 2021-2024 років за ст. 149 (торгівля людьми) КК України*

Територія виникнення	січень-грудень 2021 року				січень-грудень 2022 року				січень-грудень 2023 року				січень-грудень 2024 року			
	Зареєстровано кримінальних правопорушень у звітному періоді		Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито		Обліковано** кримінальних правопорушень у звітному періоді		Зареєстровано кримінальних правопорушень у звітному періоді		Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито		Обліковано** кримінальних правопорушень у звітному періоді		Зареєстровано кримінальних правопорушень у звітному періоді		Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито	
	у т.ч.	за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України	у т.ч.	за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України	у т.ч.	за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України	у т.ч.	за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України	у т.ч.	за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України	у т.ч.	за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України	у т.ч.	за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України	у т.ч.	за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України
АР Крим	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Вінницька	17	0	0	17	1	0	1	1	3	3	0	0	0	0	0	0
Волинська	6	2	2	4	1	1	0	0	2	0	2	0	5	0	0	3
Дніпропетровська	25	3	3	22	36	1	1	35	9	0	9	0	13	0	0	5
Донецька	28	2	2	26	3	0	3	0	0	0	0	0	2	1	1	13
Житомирська	2	1	1	1	1	0	1	1	23	0	23	1	1	1	1	0
Закарпатська	2	2	2	0	1	1	0	1	4	2	2	0	3	0	0	3
Запорізька	2	1	1	1	0	0	3	1	2	2	2	1	1	1	1	0
Івано-Франківська	2	0	0	2	3	1	2	0	3	1	2	1	1	1	0	1
Київська	27	0	0	27	14	1	1	13	19	2	2	2	17	6	1	5
Кіровоградська	1	0	0	1	1	0	1	1	1	0	0	0	1	3	0	3
Луганська	2	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
Львівська	11	3	3	8	13	2	11	17	3	3	3	14	5	2	2	3
м. Київ	25	0	0	25	24	2	22	16	0	0	0	16	20	0	0	20
м. Севастополь	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Миколаївська	3	0	0	3	1	0	1	8	0	0	0	8	8	1	1	7
Одеська	41	0	0	41	19	3	1	19	17	0	0	17	23	1	1	22
Полтавська	5	0	0	5	2	0	2	5	0	0	0	5	5	0	0	5
Рівненська	2	0	0	2	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0
Сумська	1	1	1	0	0	0	0	0	3	1	1	2	2	0	0	2
Тернопільська	6	0	0	6	4	0	4	6	2	2	2	4	0	0	0	0
Харківська	30	0	0	30	2	1	1	16	0	0	0	16	5	0	0	5
Херсонська	5	0	0	5	3	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Хмельницька	1	0	0	1	2	0	2	2	0	0	0	2	1	0	0	1
Черкаська	1	0	0	1	4	0	4	2	0	0	0	2	2	2	2	0
Чернівецька	1	0	0	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2	0	0	2
Чернігівська	4	2	2	2	9	2	7	2	0	0	0	2	4	0	0	4
Всього по Україні	250	18	18	232	145	12	133	164	18	17	147	116	11	11	105	4

* За даними звітності за формою № 1 "Єдиний звіт про кримінальні правопорушення"

** Без урахування кримінальних правопорушень, виключених з обліку у зв'язку із закриттям провадження на підставі п. п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ст. 284 КПК України до 2023 року та п. п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ст. 284 КПК України з 2023 року

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
(Держстат)

вул. Шота Руставелі, 3, м. Київ, 01601, телефон (044) 287-24-22, факс (044) 235-37-39,
E-mail: office@ukrstat.gov.ua, сайт: www.ukrstat.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 37507880

від _____ На № _____ від _____

Діані Володимирівні Григорчак

вул. Люстдорфська дорога, буд. 162,
кв. 55, м. Одеса, 65113

dianagrigorchak21@gmail.com

На запит від 07.03.2025 (вх. № ЗПП/Г-350-25) Державна служба статистики в межах повноважень повідомляє, що згідно із Законом України "Про офіційну статистику" органи державної статистики здійснюють виробництво та поширення офіційної державної статистичної інформації (далі – статистична інформація) відповідно до статистичної методології та згідно з переліком робіт, періодичністю, у розрізі та в терміни, що передбачені планом державних статистичних спостережень на відповідний рік.

Ураховуючи наведене, надаємо в електронній формі наявну статистичну інформацію щодо чисельності населення (за оцінкою) по Україні та регіонах станом на 01 січня 2021–2022 років (за даними державного статистичного спостереження "Чисельність та природний рух населення").

Надана статистична інформація розміщена на офіційному вебсайті Держстату (www.ukrstat.gov.ua) у розділі "Населення України"/"Банк даних"/таблиці: 0201 "Розподіл наявного населення за типом місцевості", 0202 "Розподіл постійного населення за статтю та типом місцевості".

Разом з тим, ураховуючи ситуацію, що склалася у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, згідно із Законом України "Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни" та постановою Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 № 263 "Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану", отримання територіальними органами Держстату адміністративних даних, які є джерелом формування статистичної інформації щодо чисельності населення (за оцінкою), у повному обсязі на цей час є неможливим.

Держстат
№22.2-22/333Пі-25 від 11.03.2025
КЕП: Прокончук І. М. 11.03.2025 11:58
3FAA9288358EC003040000003FB51F002311BD00
Сертифікат дійсний з 08.07.2023 15:34 до 08.07.2025 15:34

Зважаючи на вищезазначене, формування органами державної статистики статистичної інформації щодо чисельності населення (за оцінкою), починаючи із даних станом на 01.01.2023, призупинено.

Беручи до уваги відсутність документів, подання яких вимагається згідно з нормами чинного законодавства, у період дії воєнного стану або стану війни, а також протягом трьох місяців після його завершення статистична інформація, щодо якої неможливо забезпечити відповідну якість, може не поширюватися. Відповідне оголошення для користувачів оприлюднено на наведеному вище вебресурсі за посиланням: <https://www.ukrstat.gov.ua/Noviny/new2022/zmist/news/koristuvachi.png>.

Додаток: файл "Населення 2021-2022.xlsx".

В. о. начальника управління
реалізації політики поширення офіційної
державної статистичної інформації

Ірина ПРОКОПЧУК

Чисельність населення (за оцінкою) по Україні та регіонах*

(на 01 січня; осіб)

	Наявне населення		Постійне населення	
	2021	2022	2021	2022
Україна	41 588 354	41 167 335	41 418 717	40 997 698
Автономна Республіка Крим	...	...	...	...
Вінницька	1 529 123	1 509 515	1 522 038	1 502 430
Волинська	1 027 397	1 021 356	1 024 669	1 018 628
Дніпропетровська	3 142 035	3 096 485	3 138 726	3 093 176
Донецька	4 100 280	4 059 372	4 087 395	4 046 487
Житомирська	1 195 495	1 179 032	1 196 264	1 179 801
Закарпатська	1 250 129	1 244 476	1 247 296	1 241 643
Запорізька	1 666 515	1 638 462	1 665 726	1 637 673
Івано-Франківська	1 361 109	1 351 822	1 358 383	1 349 096
Київська	1 788 530	1 795 079	1 782 751	1 789 300
Кіровоградська	920 128	903 712	913 713	897 297
Луганська	2 121 322	2 102 921	2 116 725	2 098 324
Львівська	2 497 750	2 478 133	2 479 380	2 459 763
Миколаївська	1 108 394	1 091 821	1 107 679	1 091 106
Одеська	2 368 107	2 351 392	2 357 047	2 340 332
Полтавська	1 371 529	1 352 283	1 363 691	1 344 445
Рівненська	1 148 456	1 141 784	1 147 396	1 140 724
Сумська	1 053 452	1 035 772	1 051 260	1 033 580
Тернопільська	1 030 562	1 021 713	1 027 311	1 018 462
Харківська	2 633 834	2 598 961	2 618 198	2 583 325
Херсонська	1 016 707	1 001 598	1 015 275	1 000 166
Хмельницька	1 243 787	1 228 829	1 240 624	1 225 666
Черкаська	1 178 266	1 160 744	1 174 637	1 157 115
Чернівецька	896 566	890 457	893 501	887 392
Чернігівська	976 701	959 315	968 159	950 773
м. Київ	2 962 180	2 952 301	2 920 873	2 910 994
м. Севастополь	...	...	...	...

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Крапки (...) - відомості відсутні.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»,
професор

Олег ТОДОЩАК

травня 2025 року

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Григорчак Діани Володимирівни за темою: «Торгівля людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні: кримінологічна характеристика», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», у навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального процесу, д.ю.н, професора Торбаса Олександра Олександровича, професора кафедри кримінального процесу, д.ю.н., професора Аленіна Юрія Павловича, доцента кафедри кримінального процесу, доктора філософії у галузі права Сидорчука Владислава Васильовича, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Григорчак Діани Володимирівни на тему: «Торгівля людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні: кримінологічна характеристика» використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» під час викладання навчальних дисциплін: «Кримінологія», «Права людини в сфері кримінальної юстиції», «Детермінація злочинності в Україні» при підготовці робочих програм, силябусів, підручників, навчально-методичних посібників та в науково-дослідній роботі студентів і аспірантів.

Рекомендовано до використання в навчальному процесі та науково-дослідній діяльності наступні публікації:

1. Григорчак Д. В. До питання використання цифрових технологій для вербування у торгівлі людьми в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 355-358. URL: http://lsei.org.ua/10_2024/84.pdf; DOI: [10.32782/2524-0374/2024-10/82](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/82)
2. Григорчак Д. В. Теоретико-методологічні основи вивчення злочинів у виді торгівлі людьми в умовах війни в Україні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 8 (68). С. 102-108. URL: <https://kelmczasopisma.com/public/en/viewpdf/12880>; DOI: [10.51647/kelm.2024.8.14](https://doi.org/10.51647/kelm.2024.8.14)
3. Григорчак Д. В. Соціальні передумови криміналізації злочинів у виді торгівлі людьми в умовах війни в Україні. *Legal Bulletin*. 2025. № 1 (15). С. 122-129. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/530>; DOI: [10.31732/2708-339X-2025-15-A17](https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-15-A17)
4. Дикий О. В., Григорчак Д. В. Кримінологічний аналіз торгівлі людьми в Україні: кількісні та якісні показники в умовах війни. *Legal Bulletin*. 2025. № 2 (16). С. 158-168. URL: https://dspace.krok.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2642f512-7ad2-4458-a5a6-a0_a78170ef37/content; DOI: [10.31732/2708-339X-2025-16-B20](https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-16-B20)
5. Григорчак Д. В. Кримінологічна характеристика особистості особи, яка вчиняє злочини у виді торгівлі людьми в умовах гібридної війни та воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 527-529. URL: http://www.lsei.org.ua/4_2025/128.pdf; DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/126>
6. Григорчак Д. В. Кримінологічні особливості особи-торгівця людьми. *Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю. П. Аленіна (м. Одеса, 20 листоп. 2021 р.) / відповід. ред. : Л. І. Аркуша, О. О. Торбас, В. А. Завтур; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. С. 272-276. URL: <https://hdl.handle.net/11300/18661>
7. Григорчак Д. В. Торгівля людьми в реаліях масштабної військової агресії в Україні. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI*

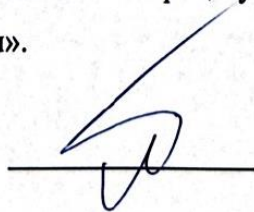
століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 517-520. URL: <https://hdl.handle.net/11300/19985>

8. Hryhorchak D. V. Human trafficking as a threat to civilization in the realities of military aggression in Ukraine. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.) / уклад. : Л. І. Аркуша, О. О. Торбас, В. А. Завтур; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 255-259. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25266>

9. Григорчак Д. В. Протидія торгівлі людьми в умовах війни та глобальних викликів XXI століття. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юридика, 2023. Т. 2. С. 417-419. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26779>

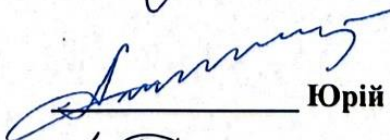
Крім цього, результати дисертаційного дослідження використовуються під час визначення напрямів наукових пошуків, тем дисертацій викладачів і аспірантів кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія».

Голова комісії

Олександр ТОРБАС

Члени комісії:

Юрій АЛЕНІН

Владислав СИДОРЧУК